

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI**

**NIZOMIY NOMIDAGI
TOSHKENT DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI**

BABAYEVA DONO RAZZAQOVNA

NAJMIDDINOVA GULNOZA ODILOVNA

BOLALARNI NUTQINI O'STIRISH

O'QUV QO'LLANMA

Bilim sohasi:	100000 – Gumanitar soha
Ta'lim sohasi:	110000 - Pedagogika
Ta'lim yo'nalishi:	5111800 – Maktabgacha ta'lim

Toshkent – 2020

Annotatsiya

Mazkur qo'llanma pedagogika oliy o'quv yurtlarining talabalari, magistrleri, kasb-hunar kollejlari o'quvchilari, maktabgacha yoshdagi bolalar tashkilotlarining uslubchilari va tarbiyachilariga bag'ishlangan. Qo'llanmada maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini o'stirishning, shakllari, vositalari va metodlari yoritilgan.

Аннотация

Данное учебное пособие предназначено для магистров и студентов педагогических ВУЗов, профессиональных колледжей, методистам и воспитателям организаций дошкольного образования. В учебном пособии излагаются направления, формы, средства и методы развития речи детей дошкольного возраста.

Annotation

This text-book is intended for students and masters of pedagogical higher educational colleges and Methodists and educators of pre-school institutions. It is elucidated the ways, forms, means and methods of development of the pre-school children speech.

Mualliflar: pedagogika fanlari nomzodi, dotsent D.R. Babayeva
o'qituvchi G. O. Najmiddinova

Ilmiy taqrizchilar: pdagogika fanlari nomzodi, dotsent M.H. Todjiyeva
pedagogika fanlari nomzodi, dotsent Sh.A. Sadiqova

Авторы: кандидат педагогических наук, доцент Д. Р. Бабаева
преподаватель Г. О. Нажмиддинова

Научные рецензенты: кандидат педагогических наук, доцент Д.С. Таджиева
кандидат педагогических наук, доцент Ш.А.Садикова

The authors: candidate for the degree of pedagogical science, assistant professor D.R. Babayeva
teachers G. O. Najmiddinova

The scientific reviewers: assistant professor M.H. Tadjiyeva
assistant professor Sh.A. Sadiqova

MUNDARIJA

Kirish.	3-6
1. Bolalarni nutqini o'rtirish nazariya va metodikasi.	9-29
2. Maktabgacha kichik, o'rtta va katta yoshdagi bolalar nutqini o'rtirish vazifalari, metod va vositalari.	30-52
3. Ravon nutqni o'rtirish.	53-61
4. Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan lug'at ishini olib borishning nazariy asoslari.	62-69
5. Maktabgacha yoshdagi bolalarning tevarak-atrofni bilishda nutqni o'rtirish texnologiyasi.	70-88
6. Tovushlarning to'g'ri talaffuzi yuzasidan olib boriladigan ishlar mazmuni.	89-102
7. Suhbat turlari va uning mazmuni.	103-108
8. Hikoya qilib berish turlari va metodlari.	109-118
9. O'yinchoq va predmetlarga qarab hikoya qilishga o'rgatish.	119-127
10. Badiiy asarni sahnalashtirish turlari va uni qo'yib ko'rsatish metodlari.	128-131
11. Bolalarni savod o'rganishga tayyorlash.	132-142
Xulosa.	143-145
Ilova.	146-148
Izoxli lug'at.	149-178
Adabiyotlar ro'yxati.	179-181

Содержание

Введение	3-6
1. Теория и методика развития речи детей.	9-29
2. Задачи, методы и средства развития речи детей младшего, среднего и старшего дошкольного возраста.....	30-52
3. Развитие беглой речи.....	53-61
4. Теоретические основы содержания словарной работы с детьми дошкольного возраста.....	62-69
5. Технология развития речи детей дошкольного возраста при ознакомлении с окружающей средой.	70-88
6. Содержание работ по обучению правильному произношению звуков	89-102
7. Виды и содержание бесед.....	103-108
8. Виды и методы рассказа	109-118
9. Обучение рассказу по игрушкам и предметам.....	119-127
10. Виды инсценировки художественного произведения и наглядные методы обучения.....	128-131
11. Подготовка детей к обучению грамоте.....	132-142
Заключение.	143-145
Приложение	146-148
Глоссарий.	149-178
Использованная литература.	179-181

Content

Introduction.	3-6
1. Theory of developing children’s speech.....	9-29
2. The tasks, methodologies and means of developing speech at junior, at middle, and at senior preschool aged children.	30-52
3. Developing of fluent speech.....	53-61
4. The content of vocabulary work with preschool aged children.....	62-69
5. The technology of developing speech at learning surroundings by children.....	70-88
6. The content of the work on teaching correct pronunciation of sounds.....	89-102
7. Types and content of conversation.....	103-108
8. Types and methods of story.....	109-118
9. Teaching to the stories by toys and objects.....	119-127
10. Types of role-play of art works and visual teaching method to it.....	128-131
11. Training children to teaching literacy	132-142
Conclusion.	143-145
Appendix.	146-148
Glossary.	149-178
References.	179-181

KIRISH

O‘zbekiston Respublikasi huquqiy demokratik jamiyat qurish yo‘lidan borar ekan, o‘z fuqarolarining, ayniqsa, yangi jamiyat barpo etishga bel bog‘lagan, o‘z kelayotgan yosh avlodning barkamol bo‘lib voyaga etishiga aloxida e‘tibor qaratmoqda. Barkamol shaxs tarbiyasini tashkil etish barcha davrlarda ham ijtimoiy jamiyatning muhim talabi va asosiy maqsadi bo‘lib kelgan. Tabiiyki hozirgi ta‘lim islohotlari sharoitida ham barkamol avlod tarbiyasi haqida gapirar ekanlar: “Vatanimizning kelajagi, xalqimizning ertangi kuni, mamlakatimizning jahon hamjamiyatidagi obro‘-e‘tibori avlambor farzandlarimizning unib, o‘zib, ulg‘ayib, qanday inson bo‘lib hayotga kirib borishga bog‘liqdir.”¹ – deb alohida ta‘kidlaganlar.

Hozirgi paytda yuz berayotgan globallashuv jarayoni va jamiyatni islox etish sharoitida yangicha fikrlovchi shaxslarni tarbiyalash ta‘lim tizimida ham jiddiy o‘zgarishlar kiritishni talab etadi. Dunyo davlatlari orasida O‘zbekiston Respublikasida birinchilardan bo‘lib umumbashariy tavsifga ega mazkur muammoni hal etishga doir konseptual-nazariy asoslar yaratildi va tizimli ravishda amaliyotga tadbiiq etib borilmoqda. Mazkur ezgu maqsadni xayotda o‘z isbotini topishda O‘zbekiston Respublikasining “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonuni va “Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi” xuquqiy asos bo‘lib xizmat qilmoqda.

Har bir mamlakatning taraqqiyoti, istiqboli, farovonligi, ma‘naviy yuksalishi, jaxonning eng rivojlangan davlatlar qatoridan o‘rin olishi – bilimli, yuqori intellektual salohiyatli, qalbiga va ongiga ezgu fazilatlarni mujassamlagan yoshlarga bog‘liq xisoblanib, har jixatdan etuk va barkamol, Vatan taqdiri uchun sitqi dildan hizmat qiladigan, fidoyi, iymonli avlodni voyaga etkazish, o‘qitishni sifatli va mazmun jixatdan yuqori pog‘onalarga olib chiqish avvalo o‘qituvchi va tarbiyachi murabbiylar zimmasiga sharaflil va ayni paytda mas‘uliyatli vazifani yuklaydi.

¹ I.A.Karimov “Barkamol avlod O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori” T.: ”O‘zbekiston”, 1997. 4-9-b.

O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimining birinchi – maktabgacha ta'lim rivojining zamonaviy bosqichi qator o'zgarishlar bilan tavsiflanadi: maktabgacha ta'lim ochiq turdagi ta'lim muassasasi sifatida shakllandi; maktabgacha ta'lim muassasalarining eng muhim funksiyasi bolalarning hayotiy faoliyatini muhofaza qilish va salomatligini mustahkamlash; tarbiyalanuvchilarni maktab ta'limiga muvafaqiyatli tayyorlash va boshqalar. Respublikamizda uzluksiz ta'lim tizimining barcha bosqichlariga, jumladan uning maktabgacha ta'lim bosqichiga e'tibor ortib borishi bilan bir qatorda maktabgacha yoshdagi bolalarni maktabgacha ta'lim muassasalariga jalb etish ulushi kamayib borishi bu borada maqsadli tadqiqotlar olib borish, mamlakatimiz ilmiy-texnikaviy dasturi, ustuvor tadqiqotlarga yo'nalishlarining bir qismi sifatida qaralishi lozim.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoev 2017-2021 yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risidagi Qarorida; maktabgacha ta'lim muassasalari tarmog'ini kengaytirish, malakali pedagog kadrlar bilan ta'minlash, bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash darajasini tubdan yaxshilash, ta'lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy ta'lim dasturlari va texnologiyalarini tadbiiq etish, bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik, jismoniy o'stirish uchun shart-sharoitlar yaratish masalalariga alohida e'tibor qaratildi².

Davlatimiz tomonida maktabgacha ta'limni o'stirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Jumladan, 2018 yilning 19 martida "Ta'lim tizimida pedagog kadrlar salohiyotini oshirish va takomillashtirish"ga bag'ishlangan yig'ilishda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev: – "Bog'cha tarbiyasini olgan bola bilan bog'chaga bormagan bolani solishtirganda, ularning fikrlash darajasi o'rtasida er bilan osmoncha farq borligini sezish qiyin emas. Shuning uchun ham biz maktabgacha ta'lim tizimini qayta ko'rib chiqish masalasini davlat siyosati darajasiga ko'tarib, bu borada katta ishlarni boshladik. Agar shu ishni har tomonlama puxta o'ylab bo'lajak pedagog – tarbiyachilarning kreativ bilim va salohiyotini yuksaltirishni amalga oshirmasak, butun ta'lim tizimida sifat o'zgarishiga

² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 29 dekabrda «2017-2021 yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Qarori.

erishishimiz, ta'limning uzluksizligini ta'minlashimiz qiyin bo'ladi"³- deya ta'kidlaydi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 30 sentyabrdagi «Maktabgacha ta'lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-3955-son qarori hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-maydagi PQ-4312-sonli "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha o'stirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi qarorlarida quyidagi ustuvor maqsad va vazifalar belgilab berilgan:

Maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, bolalarning sifatli maktabgacha ta'limdan teng foydalanishini ta'minlashni amalga oshirish maqsadida:

maktabgacha ta'lim sohasidagi normativ-huquqiy bazani yanada takomillashtirish; maktabgacha yoshdagi bolalarning har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish;

bolalarning sifatli maktabgacha ta'lim bilan qamrovini oshirish, undan teng foydalanish imkoniyatlarini ta'minlash, mazkur sohada davlat-xususiy sherikligini o'stirish;

maktabgacha ta'lim tizimiga innovatsiyalarni, ilg'or pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish;

maktabgacha ta'limni boshqarish tizimini takomillashtirish, maktabgacha ta'lim muassasalari faoliyatini moliyalashtirish shaffofligi va samaradorligini ta'minlash; maktabgacha ta'lim tizimiga maktabgacha ta'lim tizimi xodimlarini tayyorlash, qayta tayyorlash, malakasini oshirish, tanlab olish va o'stirishga mutlaqo yangi yondashuvlarni joriy etish;

maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarning sog'lom va balanslashtirilgan ovqatlanishini, sifatli tibbiy parvarishini ta'minlash;

Keltirib o'tilgan ustuvor maqsad va vazifalarni amalga oshirishda esa, yuqori intellektual salohiyatga ega kadrlar tizimiga ehtiyoj sezilarli darajada ortib bormoqda.

³ Oz.Res.Prizidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2018 yilning 19 martida "Ta'lim tizimida pedagog kadrlar salohiyatini oshirish va takomillashtirish"ga bag'ishlangan yeg'ilish

“Ilk qadam” maktabgacha ta’lim tashkilotlarining Davlat o’quv dasturi (2018 y,) ga muvofiq tarbiyalanuvchilarni kognitiv rivojlanishi, kognitiv sohaning rivojlanishi asosida bolada maxsus qobiliyatlarni o’stirishning o’ziga xos psixologik jihatlarini tahlil qilib, sezgi, idrok, diqqat, xotira, tafakkurning rivojlanishidagi yoshga oid xususiyatlarni monitoring qilib borish orqali bolaning maktab ta’limiga tayyorlik darjasi va kognitiv qobiliyatlarini shakllanganlik sifatini baholash kompetensiyasiga ega bo’ladilar.

Hozirgi paytda maktab yoshidagi bolalar nutqini o’stirishga yanada yuqoriroq talablar qo’yilmoqda. Bu talablarga javob berish nutqni o’stirishga oid yangi izlanishlarni taqozo etadi. Shunday qilib, pedagogika ilmining qozirgi bosqichida maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini o’stirishga nisbatan qo’yiladigan talablar bilan ushbu talablar ijrosi o’rtasida ziddiyatlar namoyon bo’lmoqda. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida “Bolalar nutqini o’stirish” alohida e’tibor talab qilinadi. Chunki, nutq o’stirish nafaqat bolaning so’z boyligini oshirish, nainki uning muloqot qobiliyatini rivojlantiradi, balki undagi bilish jarayonlarining shu jumladan bolaning tafakkurini o’stirishda xam muxim vosita bo’lib xisoblanadi.

Yuqoridagi fikrlarga asoslanib, biz mazkur kitobda maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini o’stirishning samarali yo’llari hamda vositalarini ishlab chiqishda tayanch bo’ladigan nazariy, metodik qoidalarni yoritishga qaror qildik.

1. BOLALARNI NUTQINI O'STIRISH NAZARIYA VA METODIKASI

Reja:

1. Bolalarni nutqini o'stirish fanining tashkil topishi va rivojlanishi.
2. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishning ilmiy-pedagogik shart-sharoitlari.
3. Bolalarni nutqini o'stirish fanining maqsad va vazifalari.
4. "Ilk qadam" – "Первый шаг" davlat dasturining mazmuni.

Tayanch tushunchalar: *pedagogik shart-sharoit, nutq, rivojlantirish, metodika, ta'lim-tarbiya mazmuni, shakl, vosita, uzluksiz ta'lim.*

O'zbekiston o'z mustaqilligini qo'lga kiritgan dastlabki kunlardan oq yangi, rivojlangan jamiyat qurish yo'liga kirdi. Zahmatkash halqimiz o'zining fidoiy mehnati va totuv hayoti bilan dunyodagi taraqqiy topgan mamlakatlar qatoridan mustahkam o'rin egallash maqsadida barcha sohalarda chuqur islohotlarni amalga oshira boshladi. Kelajagi buyuk davlat barpo etish borasida amalga oshirilayotgan barcha tarixiy o'zgarish va yangilanishlar yurtodoshlarimiz qalbi, ongi va shuuriga o'lkan ta'sir ko'rsatmoqda. XXI asrga qadam qo'ygan o'zbek halqining milliy taraqqiyot yo'lidagi bosh g'oyasi – bu ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot barpo etishdir. Albatta ushbu g'oyani amalga oshirishda siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy yo'nalishlar bilan bir qatorda barkamol avlodni voyaga etkazish, ular nutqini o'stirish muhim o'rin tutadi. Maktabgacha ta'lim-tarbiya jarayonida vujudga keladigan (tarbiyachi va tarbiyalanuvchilar, tarbiyachi ota-onalar, tarbiyalanuvchi va ota-onalar o'rtasidagi) nizoli vaziyatlarni nazariy-amaliy jihatlarini, bartaraf etish va oldini olishni farqlaydi.

Mashg'ulotlarni tashkil etish jarayonida yuzaga keladigan barcha turdagi pedagogik vaziyatlarni bartaraf etish malakasiga ega bo'ladi.

O'quv jarayonini samarali tashkil etishda interfaol metodlardan foydalanish kompetensiyasiga ega bo'ladi. 2019-2020 Tarbiyalanuvchilarni o'quv mashg'ulotlari jarayonidan olgan bilim, ko'nikma va malakalarini tahlil qilib

monitoring qilib borish hamda tarbiyachilarni faoliyatini tahlil qilish orqali ta'lim sifatini baholash kompetensiyasiga ega bo'ladilar.

Maktabgacha ta'lim sog'lom, har tomonlama etuk bolalarni tarbiyalash uchun zarur tashkiliy, uslubiy, psixologik, pedagogik shart-sharoit yaratadi, bolalarni maktabda muntazam ravishda ta'lim olishga tayyorlash ota-onalarga yordam beradi. So'ngi yillarda maktabgacha ta'lim tizimini takomillashtirish, ta'lim-tarbiya mazmuni, shakli vosita va metodlarini yangilashga alohida e'tibor berilmoqda. O'zbekiston Respublikasi «Ta'lim to'g'risida»gi qonunining 11-moddasida: «Maktabgacha ta'lim bola shaxsini sog'lom va etuk, maktabda o'qishga tayyorlangan tarzda shakllantirish maqsadini ko'zlaydi. Bu ta'lim oltiyetti yoshgacha oilada, maktabgacha ta'lim muassasalarida va mulk shaklidan qat'i nazar, boshqa ta'lim muassasalarida olib boriladi»⁴, - deyilgan.

Maktabgacha ta'lim muassasalaridagi ta'lim-tarbiya jarayonida ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanish, muassasalarni zamonaviy bilimlarga ega tarbiyachilar bilan to'ldirish hamda ularda kasbiy malaka, faoliyatga nisbatan ijodiy yondashuv hissini qaror toptirish, uzluksiz ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlarning muhim yo'nalishlaridan biridir. Kadrlar tayyorlash milliy dasturida qayd etilganidek, maktabgacha ta'lim tizimini takomillashtirish bo'yicha malakali tarbiyachi va pedagog kadrlar bugungi kunda uzluksiz innovatsion izlanishda bo'lishni, fikrlashi, shunnngdek, MTT larda ham innovatik g'oyalarni shakllantirish asosida faoliyat ko'rsatishi zarur. Pedagog kadrlarning uzluksiz ta'lim olishini tashkil etish muammolari bir qator xalqaro tashkilotlarda, jumladan, Jaxon ta'limini rejalashtirish instituti (Parij), YUNESKOning ta'lim bo'yicha instituti (Gamburg), Oliy ta'limning Yevropa Markazi (Buxarest), Yevropa Muallimlar ta'limi Assotsiatsiyasi (ATEE) va boshqa qator ilmiy muassasalarda tadqiq etilmoqda.

O'zbekiston respublikasi Prezidentining 2017-2021 yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risidagi Qarorida;

⁴ O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni // Barkamol avlod - O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – T.: Sharq, 1998. – 23-b.

maktabgacha ta'lim muassasalari tarmog'ini kengaytirish, malakali pedagog kadrlar bilan ta'minlash, bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash darajasini tubdan yaxshilash, ta'lim –tarbiya jarayoniga zamonaviy ta'lim dasturlari va texnologiyalarini tadbiq etish, bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik, jismoniy rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish masalalariga alohida etibor qaratildi⁵. Bu qaror maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashuviga xizmat qiladi.

Respublikamizda uzluksiz ta'lim tizimining barcha bosqichlariga, jumladan uning maktabgacha ta'lim bosqichiga e'tibor ortib borishi bilan bir qatorda maktabgacha yoshdagi bolalarni maktabgacha ta'lim muassasalariga jalb etish ulushi kamayib borishi bu borada maqsadli tadqiqotlar olib borish, mamlakatimiz ilmiy-texnikaviy dasturi, ustuvor tadqiqotlarga yo'nalishlarining bir qismi sifatida qaralishi lozim. Zero, ta'kidlab o'tganimizdek, uzluksiz ta'lim bosqichlarining nechog'lik samarali ishlashi ma'lum darajada maktabgacha ta'lim sifatiga bog'liq: bu davrda bolaning dunyoqarashi, tasavvurlari shakllanib bo'ladi. unga to'g'ri mazmun va yo'nalish berish pedagogika fani, ta'lim amaliyotining dolzarb muammosidir.

Bola nutqini rivojlantirish, eng avvalo, til qobiliyatini shakllantirishni talab qiluvchi muloqot shakllarini rivojlantiruvchi demakdir (A.A.Leont'ev).

Ilmiy tadqiqotlar va yo'nalishlar tahlili maktabgacha yoshdagi bolalar nutqining turli tomonlarini rivojlantirish xususiyatlari hamda ularning ilmiy adabiyotda o'rganilganlik darajasini aniqlash imkonini beradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish masalalarini tadqiq etish O'zbekiston Respublikasida o'tgan asrning 50-yillarida boshlangan. Maktabgacha ta'lim sohasidagi birinchi fan nomzodi A.V.Nikolskaya mahalliy millat bolalariga rus tilini o'qitish zarurligi masalasini ko'tarib chiqdi. U tomonidan o'tkazilgan sinov tadqiqotlari (1958-1960 yillar) natijasida maktabgacha katta yoshli o'zbek bolalariga ruscha og'zaki nutqni o'rgatish metodikasining asosiy mazmuni belgilangan va uning asosiy masalalari ishlab chiqilgan.

⁵ **Turkiston ro'znomasi 2017 yil 1-fevral 3-bet

XX asrning 70-yillarida A.V.Nikolskayaning ilmiy rahbarligi ostida E.M.Razbayeva tomonidan maktabgacha yoshdagi katta bolalarda o'qilgan asarlar asosida kattalar mehnatiga hurmatni tarbiyalash bo'yicha tadqiqot o'tkazildi. S.O.G'oziyeva tomonidan (E.M.Razbayevaning ilmiy rahbarligi ostida) maktabgacha katta yoshdagi bolalarda o'zbek xalq og'zaki ijodidan (xalq ertaklari, o'yinlar) foydalanish asosida atrofdagilarga adolatli munosabatda bo'lishni shakllantirish masalalari tadqiq qilindi.

1979 yildan boshlab to bugungi kungacha maktabgacha yoshdagi bolalarga ona tili va o'zga tilni (rus, o'zbek) o'qitish muammosi O'zbekiston olimlari, metodistlari, psixologlarining tadqiqot ob'yekti hisoblanadi (F.R.Qodirova, R.M.Qodirova, G.X.Jumasheva, D.R.Babayeva, D.Abdurahimova, L.R.Mirjalilova, N.SH.Nurmuhammedova va boshq.).

Barcha tadqiqotchilar bola nutqini va uning rivojlanishini alohida ajratilgan holda emas, balki katta yoshli kishining bolaga pedagogik ta'siri bilan o'zaro bog'liqlikda ko'rib chiqadilar. Ushbu yondashuv o'rinlidir, zero fandagi zamonaviy tadqiqotlar nutqni o'zlashtirish va ijtimoiy o'zaro hamkorlik – o'zaro bog'liq jarayonlardir, nutqni rivojlantirish esa – ijodiy jarayon, biroq u stixiyali jarayon emas, degan fikrga asoslanadi.

Inson tajribasining tarixan shakllangan mazmuni so'zli shaklda umumlashtirilgan, uni bayon etish va o'zlashtirish esa ushbu jarayonda nutqning ham ishtirok etishini nazarda tutadi. Nutq bolaga inson madaniyatining barcha yutuqlariga yo'l ochadi. Umuman, shaxsning va barcha asosiy psixik jarayonlar (qabul qilish, fikrlash va boshq.)ning shakllanishi ham bolada nutqning rivojlanishi bilan bog'liqdir. Bolaning psixik jihatdan shakllanishida nutqning alohida o'rin tutishi uning turli bosqichlarda rivojlanishiga yordam beruvchi shart-sharoitlar va omillarni bilishni juda muhim qilib qo'yadi. Nutqning rivojlanishi bilan harakatlanuvchi kuchlar haqidagi masala shiddat bilan sakrash tarzida ro'y berishi tufayli ham, muhim ahamiyat kasb etadi.

Bolalarda nutq rivojlanishini rag'batlantiruvchi yoki unga to'sqinlik qiluvchi kuchlarni aniqlash ushbu jarayonga aniq maqsadni ko'zlagan holda pedagogik ta'sir ko'rsatishni tashkil etish kalitidir.

V.I.Loginova, Y.S.Lyaxovskaya, V.V.Gerbova, YE.M.Strunina va boshqalarning tadqiqotlarida bolalar ona tili leksikasini o'zlashtirib olishlarining o'ziga xos xususiyatlari yoritilgan.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning lug'atni o'zlashtirishlarida ikki jihat ajratib ko'rsatilgan: atrofdagi olam lug'atini (so'z boyligini) anglash bilan birgalikda rivojlantirish; lug'atni til birligi sifatida o'zlashtirish. Ular predmetli aloqalar va munosabatlar mantig'ida ham, til mantig'i borasida ham so'z ustida ishlash zarurligini isbotlab berishgan.

Nutqni egallab olishning eng muhim bosqichlari maktabgacha yoshga to'g'ri keladi. Shundan kelib chiqqan holda, hozirgi paytda nutqni rivojlantirishdagi ayrim bosqichlarni o'rganishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Olimlar nutqqacha bo'lgan bosqich muhim rol o'ynashini tushunib etib, uni batafsil tahlil qilmoqdalar.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning ravon nutqi tadqiqotchilari YE.I.Tixeyeva, YE.A.Flerina, A.M.Leushina, L.A.Penyevskaya va boshqalar bolalarning og'zaki nutqi va hikoya qilishni o'zlashtirishining o'ziga xos xususiyatlari, dialogik va monologik nutqning o'zaro bog'liqligini chuqur tushunish asosiga quriladigan ravon nutqni o'qitish tizimiga asos solishgan. Ular tomonidan bolalar hikoyalari tasniflab chiqilgan bo'lib, uning asosini fikr bildirish manbasi: predmetlarni tavsiflash, adabiy matnlarni hikoya qilib berish, suratga qarab hikoya qilish, shaxsiy va jamoa tajribasidan misol keltirish, ijodiy hikoya qilishlar tashkil etadi.

Bolalar nutqining grammatik tuzilishi sohasidagi tadqiqotlar bolalarda nutqning morfologik va sintaktik tomonlarini shakllantirish (F.A.Soxin, M.I.Popova, A.V.Zaxarova, V.I.Yadeshko, A.G.Tambovseva va boshq.), ona tilining so'z hosil qilish tizimi xususiyatlarini aniqlash, shuningdek, bolalar nutqining grammatik tuzilishini takomillashtirishga oid pedagogik ishda nafaqat odatdagi grammatik xatoliklarni o'rganish va tuzatishga, balki birinchi navbatda grammatik

umumlashmalarni shakllantirishga e'tiborni qaratish zarurligini isbotlash imkonini berdi.

Bolalar tomonidan tilning tovush tizimini o'zlashtirilishi bo'yicha o'tkazilgan tadqiqotlarda (G.M.Lyamina, YE.I.Radina, G.A.Tumakova, A.I.Maksakov, M.I.Gening, N.A.German va boshq.) o'rganish predmeti sifatida xizmat qildi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqiy faollikni shakllantirish masalalarini nutqiy faoliyat nazariyasi asosida tadqiq etish maktabgacha ta'limning nazariyasi hamda amaliyoti uchun dolzarb va ahamiyatli hisoblanadi.

Nazariy va amaliy ishlar shundan dalolat bermoqdaki, nutqiy faoliyat motivatsiyasini boyitish bolalar nutqini rivojlantirish borasidagi ishlarning samaradorligini oshiradi (F.A.Soxin, YE.M.Strunina, A.M.Borodich, M.R.Lvov va boshq.).

Nutq yaxlit faoliyat va nonutqiy harakatga qo'shilgan nutqiy harakat kabi til orqali bog'langan tarixan shakllangan muloqot shakli sifatida ko'rib chiqiladi (L.S.Vigotskiy, A.N.Leontyev, A.A.Leontyev, I.A.Zimnyaya).

Modelda faxmlab etilgan axborotni nutq yordamida uzatish, ya'ni nutqiy semantika muammosi; bunda grammatik qoidalardan foydalanish, ya'ni tilni ishga solish; akustik kanalni ishga tushirish imkoniyati; nutqdan muloqot va ijtimoiy aloqa vositasi sifatida foydalanish; ushbu barcha hodisalarni miya harakatiga muvofiq holda tavsiflash kabi hodisalar o'z izohini topishi lozim⁶.

Nutqiy rivojlanish jarayonini A.N.Leontyev quyidagicha tavsiflaydi: Nutqni «rivojlantirish jarayoni bola lug'atining va so'zlarning assotsiatsiya asosida bog'lanishining ortishida ifodalanadigan miqdoriy o'zgarishlar jarayoni emas, balki sifat jihatidan o'zgarish jarayonidir, zero u fikrlash va ong rivojlanishi bilan ichki bog'langan holda so'zning barcha funksiyalari, tomonlari va aloqalarini qamrab oladigan haqiqiy rivojlanish jarayonidir»⁷.

XIX asrning o'rtalaridan boshlab, nutq ontogenezi olimlarni qiziqtirib qoldi. K.D.Ushinskiy⁸ bolalarni ona tilida o'qitishning zarurligini asoslab, bolalarga ona

⁶ Ушинский К.Д. Родное слово // Собр.соч. - М., 1949. Т. – С. 242-243

⁷ Леонтьев А.Н. Проблема деятельности в психологии. // Ж. Вопросы философии. – 1972. -№ 9. С.95-108.

⁸ Ушинский К.Д. Родное слово. // Собр.соч. - М., 1949. Т. – С. 242-243

tilini dastlabki o'qitish metodikasini ishlab chiqar ekan, bolalar tilni o'zlashtirishlarining til bilan tafakkurning o'zaro munosabatlarini falsafiy jihatdan chuqur anglash, o'z-o'zini rivojlantirish va o'qitishga asoslangan xususiyatlari va qonuniyatlari borasida o'z fikrlarini bildirdi.

Rossiya fanida nutq ontogenezi borasidagi tadqiqotlar L.S.Vigotskiyning⁹ madaniy-tarixiy nazariyasiga va A.N.Leontyevning¹⁰ faoliyat nazariyasiga tayangan holda amalga oshirilgan.

Natijada bolalar nutqining paydo bo'lishi va rivojlanishi ularning atrofdagi odamlar bilan muloqot jarayonlarida ro'y beradi, degan qarashlar tizimi shakllandi. Bunda bola kattalarning nutq namunalarini sust ravishda qabul qilib olmaydi, balki u nutqni umuminsoniy tajribaning bir qismi sifatida faol o'zlashtiradi.

A.A.Leontyev¹¹ L.S.Vigotskiy va A.N.Leontyevning qoidalariga tayangan holda, asosiy faoliyat turi sifatida qaraydigan nutqiy faoliyat shakllanishi konsepsiyasini ishlab chiqdi. Uning qayd etishicha, bola nutqini rivojlantirish – bu eng avvalo, muloqot usullarini rivojlantirish bo'lib, ularni o'zlashtirish til qobiliyatini shakllantirishni talab qiladi.

Til qobiliyatlarini shakllantirish, bir tomondan, nerv-psixologik mexanizmlarining etilganligi bilan, o'zga tomondan esa, ijtimoiy ehtiyojlar bilan bog'liq.

M.I.Lisina konsepsiyasi ruhida amalga oshirilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, muloqot – bolada so'zning paydo bo'lish fakti, vujudga kelish muddatlari va bola nutqi rivojlanishining sur'atlarini belgilab beruvchi muhim omildir. Ontogenezda nutq dastlab muloqot vositasi sifatida, keyinchalik esa – fikrlash, o'z xulqini boshqarish vositasi sifatida rivojlanadi.

Nutq ontogenezi haqidagi zamonaviy tasavvurda bola nutqini rivojlantirish, bir tomondan, tashqi ta'sirlar bilan belgilanishi, o'zga tomondan esa – to'satdan yuz berishlik, «o'zini-o'zi harakatga keltirish» bilan tavsiflanishi tushuniladi. Bolalarning passiv nutqni o'zlashtirib olishlari va ularning dastlabki so'zni aytishlari hal qiluvchi darajada quyidagi uch jihatga, ya'ni emotsional aloqalar,

⁹ Выготский Л.С. Мышление и речь. – М.: Педагогика, 1982. Т. 2.

¹⁰ Леонтьев А.Н. Проблема деятельности в психологии. // Ж. Вопросы философии. – 1972. -№ 9. С.95-108.

¹¹ Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность. – М., 1969. С. 135.

birgalikdagi harakat chog'idagi aloqalar, tovushli aloqalardan iborat bo'lgan kommunikativ omilga bog'liq bo'ladi.

Bolaning til tizimini egallash borasidagi barcha yutuqlarini muloqotni ta'minlovchi mazmunli, keng yoyilgan fikr sifatida qaraladigan ravon nutq o'z ichiga oladi. U mazmunlilik, mantiqlilik va izchilligi bilan ajralib turadi. Ravon nutq bola til boyligini qanchalik o'zlashtirganligining ko'rsatkichi hisoblanadi, u bolaning aqlan, estetik, emotsional jihatdan rivojlanish darajasini aks ettiradi.

Monologik nutqni rivojlantirish nazariyasi va metodikasining yanada rivojlanishi bolalar ravon nutq turlari va fikr bildirishning turli xillarini o'zlashtirish xususiyatlarining chuqur tadqiq etilishi bilan tavsiflanadi. Izohlovchi nutqlar, mulohaza shaklidagi jumalarning xususiyatlari o'rganiladi va uning negizida bolalarga monologlarning turli xillarini o'rgatish metodikasi yaratiladi. F.A.Soxin, O.S.Ushakova va ularning shogirdlari tomonidan ravon nutqni shakllantirishning turli jihatlari bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar ravon nutqni baholashning shunchaki mantiqlilik, izchillikdan ko'ra yanada aniqroq mezonlarini qidirishni galdagi vazifalardan biri qilib qo'ydi. Ravonlikning asosiy ko'rsatkichi sifatida so'zlar, gaplar va fikrlarning qismlari o'rtasida zarur aloqa vositalaridan foydalangan holda, matnni tarkibiy jihatdan to'g'ri tuzish qobiliyatini shakllantirish qabul qilingan. Olimlar bolalarni o'qitishni ularning yuqori darajadagi aqliy va nutqiy rivojlanish darajasini ta'minlash, til qobiliyatlarini shakllantirish imkonini beradigan darajada optimal tashkil etish yo'llarini topish borasida faol ish olib bormoqdalar. Nutqni o'qitishning nazariy va empirik muammolarini tadqiq etish quyidagi nazariy qoidalardan kelib chiquvchi umumiy boshlang'ich pozitsiyalarga ega:

- ta'lim maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishda, ayniqsa, zamonaviy noqulay nutqiy muhit sharoitida hal qiluvchi ahamiyatga ega;
- nutqni o'rgatish – «...dan to ...gacha» kabi qattiq qoliqlar to'g'ri kelmaydigan hamda nutqni rivojlantirishning yosh qonuniyatlari va bolaning individual xususiyatlari bilan belgilanadigan ijodiy jarayondir;

- nutqni rivojlantirish asosida kommunikativ yondashuv bo'lishi kerak, xususan: ona tilini o'zlashtirish nutqiy muloqot faoliyatiga qo'shilishi, o'quv sharoiti tabiiy muloqot sharoitlariga yaqinlashtirilishi lozim;
- o'qitish vaziyatida katta yoshli odamning bola bilan o'zaro hamkorligining xususiyati ushbu bola uchun etakchi bo'lgan muloqot shakli bilan belgilanishi lozim;
- til ustida nutqiy faoliyat tuzilmasi doirasida hamda uning barcha komponentlarini: undov-motivatsiya, yo'naltirish-tadqiqot, ijro komponentlarini hisobga olgan holda ish olib borish zarur;
- nutqni o'qitish bolalarning tilni o'rganish bo'yicha mustaqil faoliyatiga asoslanishi va bolalar faolligining boshqa turlari bilan bog'liq bo'lishi kerak. Hozirgi paytda maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqini rivojlantirish muammosini ishlab chiqish mazkur metodologik holatlardan kelib chiqqan holda olib borilmoqda.

Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish sohasidagi psixologik, pedagogik tadqiqotlarni tahlil qilish quyidagi xulosalarga kelish imkonini beradi:

- nutqni rivojlantirish – bolaning individual psixik rivojlanishida markaziy o'rin tutuvchi ijtimoiy-tarixiy tajribani o'zlashtirishining murakkab, ko'p omilli jarayonidir;
- nutqni rivojlantirish – bu malakali pedagogik rahbarlikni nazarda tutuvchi ijodiy jarayon, lekin u stixiyali jarayon emas;
- bola nutqini rivojlantirish jarayonini boshqaruvchi pedagog bu jarayonning turli yosh bosqichlaridagi qonuniyatlari, mexanizmlari, o'ziga xosliklarini bilishi, nutqiy rivojlantirishning o'ziga xosliklarini ko'ra olishi va bolaning individualligini hisobga olgan holda, uning nutqiga ta'sir ko'rsatishning eng samarali yo'llarini tanlashi lozim.

Bolalar bilan ishlash va o'qituvchilik borasidagi o'z tajribalarini Ye.A.Flerina «Maktabgacha tarbiya muassasalarida jonli so'z» nomli maktabgacha tarbiya yo'nalishidagi bilim yurtlari va institutlar uchun birinchi o'quv qo'llanmasida aks ettirgan. Ushbu qo'llanmaning asosiy bo'limlari og'zaki nutq, suhbat, badiiy o'qish

va bolalarga hikoya qilib berish hamda bolalarning o'zlari hikoya qilib berishlariga bag'ishlangan. Ayniqsa, Ye.A.Flerinaning badiiy asarga san'at asari sifatida katta e'tibor bergani, badiiy matnni o'quvchiga etkazishning turli usullarini, jumladan o'qilgan asar bo'yicha suhbat o'tkazish usulini ishlab chiqqanligi juda qimmatlidir¹². Ilmiy va amaliy xodimlarning aniq maqsadni ko'zlagan holda asta-sekinlik bilan olib borgan ishlari natijasida maktabgacha ta'lim muassasalarida ona tilini o'qitish tizimi shakllandi. Tarbiyachilar uchun ona tiliga doir qo'llanmalar, ta'lim muassasalaridagi eng yaxshi ish tajribalari haqida maqolalar to'plamlari muntazam ravishda chop etila boshlandi. 1956 yili maktabgacha tarbiya yo'nalishidagi pedagogika bilim yurtlari uchun birinchi marta «Bolalar bog'chasida nutqni rivojlantirish va ona tilini o'qitish» nomli o'quv qo'llanmasi dunyo yuzini ko'rdi. Mazkur qo'llanma muallifi O.I.Soloveva edi. 50-60 yillarda nutqni rivojlantirish metodikasida yangi bo'lim – grammatik to'g'ri nutqni shakllantirishga katta e'tibor berila boshlandi. Ushbu masalani yoritishga professor A.N.Gvozdev ulkan hissa qo'shdi, u o'zining «Bolalar nutqni o'rganish masalalari» nomli kitobida (1961) bolalarning ilk yoshdan boshlab grammatik tuzilishni o'zlashtirib olishlarining qonuniyatlarini ochib bergan. Ye.A.Flerina «maktabgacha yoshdagi bolalarni o'qitish muammosini tor darajada hal etish»ning xavfliligi haqida ogohlantirgan, maktabgacha yoshdagi bolani o'qitishning o'ziga xosligini ta'kidlagan: «Bolalar bevosita hayot bilan muloqotga kirishish yo'li bilan, tengdoshlari va kattalar misolida hamda mashg'ulotlar va maxsus mashg'ulotlarda tarbiyachining ko'rsatib o'tishi orqali o'qib-o'rganadilar». U o'zining tarbiya tizimida san'atga va undan har xil faoliyat turlarida, shu jumladan badiiy-nutqiy faoliyatda bola imkoniyatlarini rivojlantirish uchun foydalanishga asosiy o'rinni bergan. A.P.Usova maktabgacha ta'lim muassasalarida o'qitishning umumiy nazariyasini ishlab chiqqani holda unda ona tilini o'qitishga alohida o'rin bergan. Uning fikricha, ta'lim jarayonining o'zi to'g'ri nutqiy rivojlanish kafolati bo'lib xizmat qiladi, chunki «bolalarning nutqiy rivojlanishiga shunday sifatlarni kiritadiki, ular odatda, oddiy sharoitlarda zaif rivojlanadilar». Ta'lim nutq

¹² Flerina Ye.A. Maktabgacha tarbiya muassasalarida jonli so'z. – M., 1933.

rivojlanishi qonuniyatlari to'g'ri hisobga olingan taqdirda u barcha bolalar nutqining maqbul darajada rivojlantirilishini ta'minlaydi, hisoblaydi A.P.Usova. U bolalarning mustaqil ravishda egallab olishlari qiyin bo'lgan hikoya qilib berish qobiliyatini shakllantirishga alohida ahamiyat bergan. A.P.Usova ona tili bo'yicha dasturni o'zlashtirish uchun barcha bolalar bilan mashg'ulot o'tkazish lozim, deb hisoblagan. Ayni paytda u mashg'ulot o'tkazish metodikasini ishlab chiqish uchun ham ko'p ishlarni amalga oshirgan.

Tadqiqotchilarning asosiy e'tibori nutqiy mashg'ulotlar mazmuni va metodikasiga qaratildi, bu asta-sekin Ye.A.Flerina ogohlantirgan «nutqni o'rgatish» tushunchasining torayishiga, amaliyotda esa – nutqni rivojlantirishga doir maxsus mashg'ulotlar ahamiyatining oshishiga olib keldi. 60-70-yillarda bolalar nutqini rivojlantirish masalalarini o'rganish ishlari faollashdi.

Hozirgi paytda bolalarning yuqori darajada aqliy va nutqiy rivojlanishini, ularning til qobiliyatlari shakllanishini ta'minlash imkonini beruvchi bolalar o'quvini tashkil etishning maqbul shaklini qidirish ishlari olib borilnoqda. Nazariy va amaliy tadqiqotlarda bunday o'quvning mazmuni va shakllari haqidagi masalalar hal etiladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishning ilmiy-pedagogik shart-sharoitlari.

Bolani har tomonlama rivojlantirish uning insoniyat tajribasi, bilimlari, qobiliyati va madaniyatining saqlovchisi bo'lgan kattalar bilan muloqoti tufayli insoniyatning ko'p asrlik tajribasini o'zlashtirish asosidagina amalga oshiriladi. Bu tajribani faqat insoniy muloqotning eng muhim vositasi - til orqaligina berish mumkin.

Til – hayotimizning ajralmas qismi bo'lib, biz unga o'z-o'zidan bo'lishi shart bo'lgan narsa sifatida qaraymiz. Tilning o'zi nima, biz unda qanday so'zlayapmiz, biz qanday qilib so'zlashni o'rganishimiz haqida esa unchalik ko'p o'ylab ham o'tirmaymiz.

Bilimni uyushtiruvchi boshlang'ich bosqich sifatida chiqadigan nazariya tilda shakllanadi, bu esa bilish jarayonida tilga alohida o'rin beradi va shu bilan til haqidagi fan oldida yangi ilmiy ufqlarni ochadi, uni o'zining gumanitar mohiyati

haqida orzu-xayollarga berilgan holda doimo tinch-osuda va jimgina o'tiradigan burchagidan chiqishga majbur qiladi.

Ana shu nuqtai nazardan «Bolalar nutqini o'stirish» fani bilan quyidagi fanlar o'rtasida yaqin aloqadorlik mavjud:

1. **Umumiy pedagogika** - ijtimoiy tarbiyaning umumiy qonuniyatlari, muayyan jamiyatda yagona ijtimoiy maqsadga muvofiq yosh avlodni tarbiyalash hamda unga ta'lim berishning mohiyati va muammolarini o'rganadigan fan.

2. **Nutq madaniyati** - bu to'g'ri so'zlay olish, ya'ni nutqiy muloqot shartlari va fikr bildirishdan ko'zlangan maqsadni hisobga olgan holda hamda barcha til vositalaridan (til vositalaridan, shu jumladan intonatsiya, leksik zahira, grammatik shakllardan) foydalangan holda bayon qilinayotgan mazmunga mos holda gapirishdan iboratdir.

3. **Bolalar psixologiyasi** – shaxsda ma'naviy-axloqiy, ruhiy-intellektual, hissiy-irodaviy sifatlarni tarkib toptirish uchun zamin yaratadi.

4. **Maktabgacha pedagogika** – maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni tarbiyalash, ularni intellektual, ma'naviy-axloqiy va jismoniy jihatdan kamolotga etkazish masalalarini o'rganadi.

5. **Etika** – shaxs ma'naviyatini shakllantirish, unda eng oliy insoniy sifatlar, axloqiy ong va ma'naviy-axloqiy madaniyatni tarbiyalashda muhim o'rin tutuvchi nazariy g'oyalarni pedagogik jarayonga tatbiq etishda alohida o'rin tutadi.

6. **Estetika** – shaxs tomonidan go'zallikning his etilishi, unga intilishi, shuningdek, unda estetik didni tarbiyalashda muhim yo'nalishlarni aniqlashga xizmat qiladi.

7. **Fiziologiya** – o'quv-tarbiya jarayonida bolalarning fiziologik, anatomik xususiyatlarini inobatga olinishi uchun boshlang'ich asoslarni beradi.

8. **Gigiena** – bolalarning salomatligini muhofazalash, ularni jinsiy jihatdan to'g'ri shakllantirishda nazariy va amaliy g'oyalari bilan yordam beradi.

9. **Ijtimoiy pedagogika** – ijtimoiy munosabatlar mazmuni, ularni tashkil etish shartlari xususida ma'lumotlarga ega bo'lish asosida ta'lim-tarbiya jarayoni ishtirokchilarining o'zaro munosabatlarini samarali tashkil etish uchun imkoniyat yaratadi.

10. **Bolalar adabiyoti va adabiyotshunoslik asoslari** – ta’lim-tarbiya jarayonlarini rivojlantirish, xalq maktabgacha pedagogikasi g’oyalari kelgusi avlodga uzatish uchun yo’naltiriladi.

11. **Madaniyatshunoslik** – bolalarda insoniyat tomonidan yaratilgan moddiy va ma’naviy madaniyat asoslari haqidagi tasavvurni shakllantirish, ularda madaniy xulq-atvor xislatlarini tarkib toptirish uchun xizmat qiladi.

12. **Tibbiy fanlar** – shaxsning fiziologik-anatomik jihatidan to’g’ri rivojlanishini ta’minlash, uning organizmida namoyon bo’layotgan ayrim nuqsonlarni bartaraf etishga amaliy yondashuv, shuningdek, nuqsonli bolalarni o’qitish hamda tarbiyalash muammolarini o’rganishda ko’maklashadi.

13. **Ijtimoiy pedagogika** – ijtimoiy munosabatlar mazmuni, ularni tashkil etish shartlari xususida ma’lumotlarga ega bo’lish asosida ta’lim-tarbiya jarayoni ishtirokchilarining o’zaro munosabatlarini samarali tashkil etish uchun imkoniyat yaratadi.

Shaxsning shakllanishi kishilik jamiyati tomonidan yaratilgan ijtimoiy-tarkibiy tajribani o’zlashtirish, ta’lim-tarbiya berish orqali amalga oshiriladi. Bu har xil faoliyatlarda yuzaga keladi. Bolalar egallashlari lozim bo’lgan mazmuni tanlash, uning egallab olishiga rahbarlik qilish kattalar tomonidan ta’lim-tarbiya jarayonida amalga oshiriladi. Tarbiya va ta’limning mazmuni, vositalari, metodlari, bolaning rivojlanish jarayoni ularning yoshi bilan izohlanadi. Jumladan, kichik yoshdagi bolalar bilan ish olib borilganda ularning mustaqil hayotga butunlay moslashmaganligi hisobga olinadi.

Maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishda nutqni tuza bilish darajasini ko’tarish maktabgacha ta’lim tizimi metodistlari oldidagi asosiy vazifalardandir. Shuni hisobga olgan holda tevarak-atrofnı o’rganishda maktabgacha tarbiya yoshidagi katta bolalarning nutqini rivojlantirish muammosiga oid tadqiqotni nutqni rivojlantirishni ta’minlaydigan omillarni aniqlashdan boshlash maqsadga muvofiqdir.

Maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishning yuqori darajasiga quyidagilar evaziga erishilishi mumkin ekan:

- tilning adabiy me'yorlari va qoidalaridan xabardorlik;
- o'z fikr-mulohazalarini erkin bayon eta olish;
- muloqotga kira bilish, kattalar va tengdoshlar bilan muomala qila olish;
- suhbatdoshni tinglay bilish, so'rash (savollarni to'g'ri bera olish), javob berish, e'tiroz bildirish, zarur bo'lganda esa tushuntirish, izohlash.

Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini o'stirishda nutq-dialogik va monologik nutqni rivojlantirishga alohida e'tibor berish zarur bo'ladi.

Maktabgacha katta yoshdagi bolalar dialogik nutqni nisbatan oson o'rganadilar. Bu quyidagilar bilan ifodalanadi: bolalar uyda, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida doimo dialogik nutqni eshitadi. Bundan tashqari, bolalar o'zaro muloqotda bo'lib, asosan dialogik nutqdan foydalanadilar.

Metodik adabiyotlarda bayon qilinishicha, adabiy til negizida asosan monologik nutq yotadi. Shuning uchun ham nutqni rivojlantirish ta'lim-tarbiya tizimida muhim ahamiyat kasb etadi.

Monologik nutq, muayyan mavzuga oid mantiqiy izchil gaplar shaklida ifodalangan hamda boshqalarga ta'sir ko'rsatish uchun yo'naltirilgan fikrlar (tovushlar)ning uyushgan tizimini namoyon etadi.

Bola uchun monologik nutq, shubhasiz, psixologik jihatdan murakkab hisoblanadi. Gap shundaki, maktabgacha katta yoshdagi bola monologik nutqqa tayyorgarlik jarayonida, shuni tushunadiki, tinglovchilar (boshqalar) uning aytayotgan fikr-mulohazalaridan qandaydir qiziqarli narsani bilishni istaydilar. Bola intuitiv tarzda bo'lsa-da, monologik nutq rejasini mantiqan tuzish, maqsadini bayon etishga oid iboralarni to'g'ri tanlash, gap tuzish, tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishga harakat qiladi.

Noqulay psixologik sharoit maktabgacha katta yoshdagi bolaga shunday muhit yaratadiki, uning o'zi bayon qilmoqchi bo'lgan so'z, ibora, gap ma'nosini tushunib etmaslik bilan bog'liq bo'lgan «noqulaylik»ni his etadi.

Haqiqatan ham monologik nutq tinglovchiga maroqli va tushunarli bo'lishi uchun maktabgacha katta yoshdagi bola, avvalo, xotira va mantiqiy fikrlashga tayanmog'i lozim.

Bolalar nutqini o'zlashtirish metodikasi fanining maqsad va vazifalari.

– maktabgacha yoshdagi bolalarda og'zaki nutqni rivojlantirish tamoyillari, unga qo'yilgan talablar, usullari, shakllari, nutqni rivojlantirish muammolari, barkamol avlod tarbiyasida nutqni to'g'ri shakllantirish yo'llari va ish samaradorligi. Zamonaviy pedagogik texnologiya. Ta'lim-tarbiya jarayonini ilmiy asosda tashkil etish, va uning tamoyillari, qonuniyatlari. Maktabgacha yoshda bo'lgan bolalarda og'zaki nutqni rivojlantirish ishiga tayyorlashdan iboratdir.

- maktabgacha yoshdagi bolalarda turli yosh bosqichlaridagi nutq rivojini ko'ra olish va tushunish qobiliyatini shakllantirish;
- bola nutqiga ta'sir ko'rsatishning eng samarali yo'lini to'g'ri tanlash va bolaning nafaqat yoshini, balki uning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda o'zaro birgalikda xarakter qilish hamda olingan natijani tahlil qilish;
- bolalar nutqining turli jihatlarini rivojlantirish, aniq uslublari va usullari haqidagi bilimlar o'zlashtirilishini hamda ularning didaktik nutq muloqotlari paytida qo'llay olinishini ta'minlash;
- uslubiy adabiyotlarni tanqidiy tahlil qilgan holda maktabgacha yoshda bo'lgan bola nutqiga ta'sir ko'rsatishning o'ziga xos usullari va uslublari yaratishga intilishni rag'batlantirish.

Nutqni rivojlantirish metodikasining asosiy mazmuni - bolalarda og'zaki nutqni, uning atrofdagilar bilan nutqiy muloqoti ko'nikmalarini shakllantirishdir. Nutqni rivojlantirish metodikasi quyidagi asosiy savollarga javob topish imkonini beradi: nimani o'qitish (bolalarda qanday nutqiy ko'nikmalarni tarbiyalash), qanday o'qitish (bolalar nutqini shakllantirishda qanday sharoitlarda qaysi metod va usullardan foydalanish lozim), nega endi aynan shunday o'qitish zarur (nutqni rivojlantirishning taklif etilayotgan usullari nazariya va amaliyotning qaysi ma'lumotlariga asoslanmoqda). Nutqni rivojlantirish metodikasi har qanday rivojlanishning umumiy shakllari, tomonlari va o'zaro bog'liqligini aks ettiradigan dialektika qonunlari va toifalariga tayanadi.

Til – tarixiy va o'zgaruvchan hodisadir. Har bir xalq, millat, elat va odamlar qabilasi o'z tiliga egadir. Har bir xalqning tilida mazkur jamiyatning tarixiy

rivojlanish jarayoni, uning turmush sharoiti, ijtimoiy hayotidagi o'zgarishlar va yangilanishlar, ijtimoiy-mehnat faoliyatidagi yangi kashfiyotlar va erishilgan natijalari aks etgan.

“Ilk qadam” – “Первый шаг” davlat dasturi nomining falsafiy mazmuni.

bilimlar dunyosiga birinchi qadam, birinchi muvofaqiyat, guzallik yaxshilik, samimiylilik- umuminsoniy qadriyatlarni tarbiyalashning ilk asoslari.

Maktabgacha ta'lim muassasalarining Davlat o'quv dasturi bu: O'zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarni rivojlanishiga borasidagi davlat talablariga muvofiq ishlab chiqilgan me'yoriy- xuquqiy hujjat. Dasturda pedagogik jamoaning maqsad va vazifalari xamda ta'lim-tarbiya jarayonining asosiy g'oyasi o'z aksini topgan. Davlat o'quv dasturi maktabgacha ta'lim muassasa xodimlarining ota- onalar, maktab va mahalla jamotchiligi bilan hamkorlik ishlarini nazarda tutadi.

Maktabgacha ta'lim muassasasining davlat o'quv dasturi (quyida: «MTT davlat o'quv dasturi») O'zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshidagi bolalarni rivojlantirish borasidagi Davlat talablariga muvofiq ishlab chiqilgan me'yoriy-huquqiy hujjat bo'lib, unda maktabgacha ta'lim muassasasining maqsad va vazifalari, o'quv-tarbiyaviy faoliyatning asosiy g'oyalari ifodalangan, shuningdek, bolaning ta'limning keyingi bosqichiga o'tishidagi asosiy kompetentsiyalari belgilangan.

Davlat o'quv dasturi O'zbekiston Respublikasi hududida joylashgan quyidagi ta'lim muassasalarida qo'llash uchun majburiy:

- davlat maktabgacha ta'lim muassasalari;
- maktabgacha ta'lim sohasida xizmat ko'rsatuvchi nodavlat muassasalari;
- maktabgacha guruhlarga ega bo'lgan «Mehribonlik» bolalar uylari;
- maktabgacha va boshlang'ich ta'limni nazorat qiluvchi boshqaruv organlari.

MTT davlat o'quv dasturini qo'llash: Davlat o'quv dasturi variativ o'quv dasturlarini yaratishda majburiy tayanch hujjat hisoblanadi.

Ta'lim muassasalari Maktabgacha ta'lim vazirligi tomonidan tasdiqlangan variativ o'quv dasturlaridan foydalanish huquqiga ega.

Ta'lim muassasasi Davlat o'quv dasturi asosida o'zining MTT ishchi o'quv dasturini ishlab chiqish huquqiga ega. Ta'lim muassasasining ishchi o'quv dasturi muassasa pedagoglari tomonidan ota-onalarni jalb etgan holda tuziladi va amaldagi qonunchilik tartibida tasdiqlanadi.

MTTning maqsad va vazifalari

MTTning maqsad va vazifalari quyidagilardan iborat:

- bolaning individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarni rivojlanishiga oid Davlat talablari asosida hamda Davlat o'quv dasturiga muvofiq uning har tomonlama va barkamol rivojlanishi uchun qulay shart-sharoitlar yaratish;
- maktabgacha yoshdagi bolalarning o'quv-tarbiyaviy faoliyatini tashkil qilish va amalga oshirish;
- bolalarning ilk rivojlanishi masalalarida ota-onalar va jamiyatga tegishli bilimlar berishni tashkil etish va amalga oshirish;
- bolalarning ilk rivojlanishi masalalarida oila va jamiyat bilan o'zaro hamkorlikni tashkil qilish va amalga oshirish.

Maktabgacha ta'lim muassasasida alohida ehtiyojga ega bo'lgan bolalarni qo'llab-quvvatlash jamoaviy ish hisoblanadi va uni amalga oshirish uchun maktabgacha ta'lim muassasasi rahbari javobgar bo'ladi.

Zarurat tug'ilganda, pedagoglar tarkibi va maktabgacha ta'lim muassasasi rahbariyati, tor ixtisosdagi mutaxassislarni jalb etgan holda, bola (uning rivojlanishi) uchun o'quv-tarbiyaviy faoliyatning individual rejasini tuzadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim berishda kompetentsiyaviy yondashuv o'sib borayotgan bola shaxsini hayotga tayyorlash, unda hayotiy muhim masalalarni hal qilish uchun zarur bo'lgan, axloqiy me'yor va qadriyatlarni o'zlashtirish, boshqa insonlar bilan muloqot qilish, «Men» obrazini qurish bilan bog'liq bo'lgan faoliyat usullarini shakllantirishga tayyorgarlikni ko'zda tutadi.

Boshlang'ich muhim kompetentsiyalar bolaning faoliyat va axloq sub'ekti sifatidagi yaxlit rivojlanishini talab etadi.

Bolaning kompetentsiyalari bola rivojining quyidagi sohalarida belgilanadi:

- jismoniy rivojlanish va sog'lom turmush tarzining shakllanishi;
- ijtimoiy-hissiy rivojlanish;
- nutq, muloqot, o'qish va yozish malakalari;
- bilish jarayonining rivojlanishi;
- ijodiy rivojlanish.

«Jismoniy rivojlanish va sog'lom turmush tarzini shakllantirish» sohasi kompetentsiyalari

«Jismoniy rivojlanish va sog'lom turmush tarzining shakllanishi» sohasidagi o'quv-tarbiyaviy faoliyat yakunlanganidan so'ng 6-7 yoshli bola:

- o'z imkoniyatlari va yoshi bilan bog'liq jismoniy rivojlanish me'yorlariga mos ravishda jismoniy faollik ko'rsatadi;
- turli harakatchanlik faolligini uyg'un ravishda va maqsadli bajarishni biladi;
- turli hayotiy va o'quv vaziyatlarida mayda motorika ko'nikmalaridan foydalanadi;
- o'z harakatlarini hissiyot va sezgi organlari yordamida boshqaradi;
- shaxsiy gigiena malakalarini qo'llaydi;
- sog'lom turmush tarzi va ovqatlanish asoslarini biladi;
- xavfsiz hayotiy faoliyat asoslari qoidalariga rioya qiladi.

«Ijtimoiy-hissiy rivojlanish» sohasi kompetentsiyalari

«Ijtimoiy-emotsional rivojlanish» sohasidagi o'quv-tarbiyaviy faoliyat yakuniga etganidan so'ng 6-7 yoshli bola:

- o'z «Men»i va boshqa insonlarning hayotiy faoliyat muhitidagi roli to'g'risida tasavvurga ega bo'ladi;
- o'z hissiyotlarini boshqaradi va ularni vaziyatga mos ravishda ifodalaydi;

- o'zgalarning hissiyotlarini farqlaydi va ularga mos ravishda javob beradi;
- kattalar va tengdoshlar bilan vaziyatga mos ravishda muloqot qiladi;
- murakkab vaziyatlardan konstruktiv chiqish yo'llarini topadi.

«Nutq, muloqot, o'qish va yozish malakalari» sohasi «Nutq, muloqot, o'qish va yozish malakalari» sohasidagi o'quv-tarbiyaviy faoliyat yakuniga etganidan so'ng 6-7 yoshli bola:

- nutqni eshitadi va tushunadi;
- o'z nutqida to'g'ri talaffuz, qulay grammatik shakllar va xilma-xil gap konstruksiyalaridan foydalanadi;
- ikkinchi tilni o'rganishga qiziqish namoyon qiladi;
- ikkinchi tilni egallash bo'yicha dastlabki bilimlarini ko'rsatadi;
- badiiy adabiyot asarlariga qiziqish namoyon qiladi;
- so'zning lug'aviy, bo'g'inli va fonetik tuzilishi to'g'risida tasavvurga ega bo'ladi;
- turli ma'no shakllarini mustaqil ravishda tuzish va so'zlab berishni biladi;
- yozishning dastlabki malakalari va vositalaridan foydalanishni biladi.

O'quv-tarbiyaviy faoliyat: O'quv-tarbiyaviy faoliyat «O'zbekiston Respublikasining ilk va maktab yoshidagi bolalarni rivojlantirishga oid davlat talablari» asosida amalga oshiriladi.

Maktabgacha ta'lim muassasasi o'quv va tarbiyaviy faoliyatni o'quv yillari bo'yicha tashkil qiladi.

O'quv-tarbiyaviy faoliyatni rejalashtirish O'quv-tarbiyaviy faoliyat guruhning kundalik ish tartibiga tayanadi va unda pedagog tomonidan rejalashtirilgan kundalik harakatlar, bolalar o'yinlari, bo'sh vaqt va o'quv-tarbiyaviy faoliyat turlari navbatma-navbat amalga oshiriladi.

O'quv-tarbiyaviy faoliyat ta'lim va ijtimoiy ehtiyojlar (salomatlik, ovqatlanish va xavfsizlik)ni qondirish maqsadida bolaning yoshi va individual rivojiga asoslanuvchi o'quv rejasiga muvofiq olib boriladi. O'quv-tarbiyaviy faoliyat bola

hayoti va uning atrofidagi muhitdan kelib chiquvchi yagona bir butun mavzuga birlashtiriladi.

O'quv-tarbiyaviy faoliyatni rejalashtirish ta'lim sharoitlariga bog'liq holda integratsiya, xilma-xillik va moslashuvchanlik tamoyillaridan tarkib topadi.

Xulosa:

Inson tajribasining tarixan shakllangan mazmuni so'zli shaklda umumlashtirilgan, uni bayon etish va o'zlashtirish esa ushbu jarayonda nutqning ham ishtirok etishini nazarda tutadi. Nutq bolaga inson madaniyatining barcha yutuqlariga yo'l ochadi.

Nutqni egallab olishning eng muhim bosqichlari maktabgacha yoshga to'g'ri keladi. Maktabgacha ta'lim bola sog'lom, har tomonlama kamol topib shakllanishni ta'minlaydi, unda o'qishga intilish xissini uyg'otadi, uni muntazam ta'lim olishga tayyorlydi.

Maktabgacha yoshdagi bola eshitadigan, ma'nosini tushunadigan, eslab qoladigan hamda qo'llaydigan so'zlarni asta-sekin tevarak-atrof bilan tanishish jarayonida ota-onalari, tengdoshlari axborotlari orqali, shuningdek, o'zining uncha ko'p bo'lmagan so'z zahirasiga tayanib bilib oladi.

- «Bola nutqini rivojlantirish» hodisasining o'zini va uni boshqarish jarayonini tahlil qilish maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish sohasida ishlash uchun pedagoglar maxsus tayyorgarlikdan o'tishlari zarur

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar:

1. Bolalar nutqini rivojlantirish metodikasi fani qachon tashkil topgan va rivojlanishi qanday kechgan?
2. Bolalar nutqini o'stirishga oid nazariy ishlar haqida nimalarni bilasiz?
3. Maktabgacha ta'limning qanday me'yoriy xujjatlari mavjud?
4. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishning ilmiy-pedagogik shart-sharoitlari haqida nimalarni bilasiz?
5. Maktabgacha ta'lim muassasalari yo'nalishlariga ko'ra qanday turlarga bo'linadi?

6. «Maktabgacha ta'lim» atamasi qachon qabul qilingan?

2. MAKTABGACHA KICHIK, O'RTA VA KATTA YOSHDAGI BOLALAR NUTQINI O'STIRISH VAZIFALARI, METODLARI VA VOSITALARI

Reja:

1. Maktabgacha kichik yoshdagi bolalar nutqini o'stirish vazifalari.
2. Maktabgacha o'rta yoshdagi bolalar nutqini o'stirishning metodik masalalari.
3. Maktabgacha katta yoshdagi bola nutqining grammatik tizimini shakllantirish.
4. Bolaning har bir yosh bosqichida nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash.

Tayanch tushunchalar: *grammatik tuzim, nutqiy psixologik rivojlantirish, umumiy psixologik rivojlantirish, predmetli harakat, muloqot vositalari, emotsional bog'liqlik, bilingv shakllanish, monolingval vaziyat, multilingval vaziya.*

Maktabgacha davrdagi kichik yoshli bolalarni nutqiy tarbiyalash uchta o'zaro bir-biri bilan bog'liq sohani tashkil etadi. Bular: atrofni o'rab turgan olamdagi hodisalarni (real voqelikni) anglash va so'z bilan belgilash; atrofdagilar bilan aloqalarni va nutqiy munosabatlarni yo'lga qo'yish; tilni (uning ovoz tarkibini, lug'atni, grammatik qurilishini) oddiy anglash.

Bola ko'p obrazli ob'ektlar va hodisalar bilan, ularning xususiyatlari, harakatlari, holati, qurilishi va ularni belgilovchi so'zlar bilan; sabzavot va mevalar, mebellar, idish-tovoqlar, kiyim-boshlar, buyumlar detallari va qismlari nomlari bilan; harakat va holat nomlari bilan (onam oshpaz bo'lib ishlaydi, u tushlik tayyorlaydi, kirlarni

yuvadi, kiyimlarni dazmollaydi) va aniqlovchilar bilan (onam yaxshi, mehribon, aqlli, chiroyli, sevimli va h.) tanishadi.

Bola sabab-oqibatli aloqalar, vaqtbay, muhit, miqdoriy va boshqa aloqalarni anglash bilan bir vaqtning o'zida ularni grammatik shakllarda va qurilmalarda (birlik va ko'plik son, ot kelishigi, fe'l zamonlari va turlari; orttirma zamonli murakkab gaplar, maqsad va h.k.) ifodalash usullarini o'zlashtiradi.

Bola grammatik vositalarning keng turini o'zlashtiradi. Masalan, «Nima yo'q» nomli didaktik o'yinida grammatik shakllardan foydalanadi: mo'yqalam, ruchka, qaychi va h.; «Sayyohatda» o'yinida o'ziga to'rt oyoqli do'stlar tanlaydi: sichqoncha, qurbaqacha, tulkicha, kirpicha; qo'g'irchoq uchun nonushta uyushtirar ekan dasturxonga choynakni, qanddonni va sutdonni qo'yadi va o'ylanib qoladi: qand uchun – qanddon, suxari uchun –suxaridonmi?

Bola tildan foydalangan holda uning xususiyatlarini o'rganadi, so'zlar va grammatik shakllar orqali u bilan sinovlar o'tkazadi. Bolalar aks ma'noli so'zlarning (antonimlar: katta-kichik, kuchli-zaif) o'zaro bog'liqligini, ma'no jihatidan bir-biriga yaqin so'zlarni (sinonimlar: kuchuk, kuchukcha, olapar), so'z yasovchi juftlikdagi so'zlarni o'zlashtiradilar. Ko'p ma'noli nomlar bilan tanishadilar (qizchaning qo'li, qo'g'irchoqning qo'li, o'quvchining qo'li, dazmolning ushlagichi, qutining ushlagichi, kastryulning qulog'i, bolaning oyog'i, stulning oyog'i, gulning oyog'i, qushning oyog'i).

Maktabgacha davrdagi kichik yoshli bola uchun kattalar bilan muloqot hamon tilni, nutqning shakl va vazifalarini o'stirishning asosiy manbasi sifatida chiqadi. Bolaning to'laqonli rivojlanishi uchun uning o'z tengdoshlari bilan birgalikda o'ynashi ham muhim ahamiyatga ega. Bir-biriga yaqin joyda o'ynar ekan bolalar o'yinda tengdoshining ham ishtirok etayotganidan va uning e'tiborini jalb qilganidan quvonadilar, o'zlarining o'yinlarini sharhlaydilar. Natijada birgalikdagi ko'ngilochar o'yinlar hosil bo'ladi, unda bolalar rollarni, o'rin bosuvchi narsalarni (bu tayoq ot bo'ladi, mana bu uchburchak esa telefon bo'ladi), o'yin harakatlarini so'z bilan ifodalaydilar, birgalikda harakat qilish, syujetni o'stirish haqida kelishib oladilar, unchalik murakkab bo'lmagan suhbatni olib boradilar.

Mustaqil o'yinlarda bolalarning kommunikativ ijodkorligi rivojlanadi. Bolalarning kattalar bilan birgalikda uyushtirilgan o'yinlari – xalq o'yinlari, syujetli-didaktik, teatrlashtirilgan, didaktik o'yinlar muhim vazifani bajaradi.

Uyushtirilgan o'yinlar keng umumrivojlantiruvchi mazmunga va tor didaktik mazmunga (fonetik, leksik, grammatik) ega bo'lishi mumkin. Keng umumrivojlantiruvchi o'yinlar bir vaqtning o'zida nutqqa yalpi ta'sir ko'rsatadi: bolalarni nutqiy hamjihatlikka (dialogga) kirishishga undaydi, suhbatdoshga, uning tashqi ko'rinishiga, ovoziga, u tasvirlayotgan personajga e'tiborni jalb qiladi, nutqning tovush jihatiga (tovushga taqlid qilishga) va uning leksik tarkibiga (obrazli-ifodali so'zlar) yo'naltiradi, syujetni o'stirish, so'zni va ifodali harakatni taqqoslashni o'rgatadi. Xalq o'yinlari, syujetli-didaktik o'yinlar, ertaklar va adabiy asarlar bo'yicha turli xil o'yinlar (o'yin-sahnalashtirish).

So'zli didaktik o'yinlar nutqiy rivojlanish vazifalarini yanada tabaqalashtirilgan holda hal etishga, ya'ni: fe'llarni, sifatlarni, umumlashtiruvchi nomlarni («Uchadi-uchmaydi», «Mazasini ta'tib ko'r», «Yesa bo'ladi-yesa bo'lmaydi») faollashtirishga, so'z yasash usullarini shakllantirishga («Tavsifiga qarab top», «Choy ichish»), u yoki bu tovushni to'g'ri talaffuz etishni mashq qilishga («Kimning ovozi», «Sehrli qalpoqcha») yo'naltirilgan.

Bolalarning tovushlar, qofiyalar, so'zlar bilan mustaqil o'ynashi, uyushtirilgan o'yin jarayonida birdaniga ro'y beradigan til bilan o'ziga xos tarzda sinov o'tkazishlar alohida ahamiyatga ega. Folklor va mualliflik asarlaridagi til o'yinlari ulkan ahamiyat kasb etadi.

Nutqiy muloqotning asosiy shakli dialog hisoblanadi. Nutqning vaziyatga asoslanganligi unga xos va mosdir. Bolalardan «to'liq javob» olishga intilmaslik darkor, bu muloqot mantig'iga ziddir. Qachonki bola kundalik turmushda o'zini qiziqtirgan mavzu yuzasidan o'z tashabbusi bilan fikr bildirsa - tarkiban rasmiylashtirilgan yoyiq gaplar o'z-o'zidan yuzaga keladi.

Uch-besh yoshli bolalarda kattalarning mehriga, ularning tushunishiga va u bilan muloqot qilishiga ehtiyoj saqlanib qoladi. Kattalarga nisbatan ishonchga asoslangan muloqot va uning emotsional ahvolini (quvonch, zavq-shavq, qayg'u,

xotirjamlik, jahldorlik va h.k.) his qilishga, kayfiyat o'zgarganligi sabablarini tushunishga qodirlik rivojlanadi. Kattalar bilan muloqotning yangi shakli – qiziqarli mavzularda muloqot qilish vujudga keladi va rivojlanadi. U dastlab kattalar bilan birgalikdagi bilish faoliyatiga (masalan, o'yin, predmetlar va o'yinchoqlar bilan tajriba o'tkazish, qog'ozdan va tabiiy materialdan narsa yasash va boshq.) qo'shilib ketgan, so'ngra, bola hayotining beshinchi yili oxiriga kelib muayyan vaziyat bilan bog'liq bo'lmagan bilish mavzularidagi «nazariy» muloqot ko'rinishiga ega bo'ladi.

Bolalarning katta yoshli odam bilan muloqotga bo'lgan ehtiyojining qondirilmasligi ular o'rtasida emotsional jihatdan begonalashuvga olib keladi. U turli ko'rinishda namoyon bo'ladi: ba'zi bolalar indamas, hurkak, arzimagan narsaga ham yig'lab yuboruvchi bo'lib qoladilar; boshqalari esa – negativizm, tajovuzni namoyon qilishadi.

Bola hayotining to'rtinchi yilida tengdoshi uning uchun eng avvalo, birgalikdagi amaliy faoliyat (rasm chizish, narsa yasash, tuzish va h.k.) ishtirokchisi, o'yindagi sherik sifatida qolaveradi. Bola tengdoshiga eng oddiy talablar, iltimoslar bilan murojaat qiladi va tengdoshining harakatiga baho beradi. Besh yoshli bolalar tengdoshlarining hadeb u yoki bu narsani so'rab, jonga tegishini salbiy baholaydi.

Besh yoshga kelib, tengdoshlari bilan muloqotga va ular bilan bolalar jamiyatini vujudga keltiradigan birgalikdagi o'yinlarga bo'lgan ehtiyoj keskin ortadi. Bola hayotining beshinchi yiliga kelib, u o'z tengdoshlari o'rtasida o'z o'rnini anglay boshlaydi. Kommunikativ qo'nikma rivojlanadi: bola salomlashadi va xayrlashadi, do'stini ismini aytib chaqiradi, to'rt-besh yoshlarga kelib – sherigini u o'ynayotgan rol nomi bilan chaqiradi («hoy, shofyor, arqon g'ildirakning tagiga tushib ketdi»).

Kattalar va tengdoshlar bilan muloqot qilish bolaga o'zining «men»ini anglash imkonini beradi. Aynan muloqotda «men» obrazining shakllanishi ro'y beradi. Qulay tarbiya sharoitlarida, ya'ni kattalar va tengdoshlari bolaga xayrihohlik bilan munosabatda bo'layotganida uning ma'qullanishiga, ijobiy bahoga, tan olishga bo'lgan ehtiyoji qondiriladi. Salbiy muloqot tajribasi tajovuzga, o'ziga nisbatan ishonchsizlikka, odamovi bo'lib qolishga olib keladi.

Bolaning o'ziga-o'zi baho berishi, odatda yuqori bo'ladi. Kichik bolakay o'z shaxsini haddan tashqari yuqori baholashi tabiiy, o'rinlidir va bu kimdir uning shaxsiy xususiyotlarini salbiy baholagan («qizg'anchiq») yoki uning xulq-atvorini, faoliyatini qandaydir bir ideal bilan, masalan tengdoshi bilan taqqoslagan taqdirda, shaxsni himoya qilishning o'ziga xos mexanizmi hisoblanadi.

Yosh o'tishi bilan bolaning o'z aytgan so'zlariga va hatti-harakatlariga, shuningdek, faoliyatning har xil turlaridagi o'z imkoniyatlari va yutuqlariga mos tarzda baho berish rivojlanadi.

Besh yoshga kelib o'zi sodir etgan hatti-harakatlarni ularning boshqa odamning va uning o'zining jismoniy va emotsional ahvoli uchun keltirib chiqaradigan oqibatlarini nuqtai-nazaridan baholashi mumkin. Unga «Agar men bировga yomonlik qilsam, bu unga ham, menga ham yoqmaydi, ikkimiz ham xafa bo'lamiz. Agar men yaxshi ish qilsam, ikkovimiz ham xursand bo'lamiz» degan fikr-mulohazaning mazmuni tushunarli bo'ladi. Bolada qiziqishlar va qadriyat yo'nalishlari, o'g'il bolalar va qizlarga xos bo'lgan muayyan faoliyat turlarini va o'zini tutish usullarini afzal ko'rish shakllana boshlaydi (masalan, qizaloqlar qo'g'irchoq o'ynashsa, o'g'il bolalar mashinalarni o'ynaydilar va h.k.).

Uch yoshli bola nutqini rivojlantirishga oid vazifalar:

- bolaning imkon doirasi va undan tashqaridagi nutq vositalari bilan faol muloqotga kirishishi, kattalarning savol va takliflariga javob berishi, o'z istak-xohishlari, hissiyotlari, fikrlarini ifoda qilgan holda tashabbus ko'rsatib fikr bildirishga intilishini qo'llab-quvvatlash;
- tengdoshlari ishlariga qiziqishi, o'z taassurotlarini ular bilan o'rtoqlashishni istashi, o'yin harakatlari, ro'y berayotgan hodisaga munosabatini nutq bilan ifodalashga qiziqishini rag'batlantirish;
- bolangizning lug'at zahirasini insonlar, hayvonlar, o'simliklar, oziq-ovqatlar, kiyim-boshlar, mebellar, uy hayvonlari, o'yinchoqlar, texnik vositalar, narsa-buyum qismlari (ko'ylak engi, cho'ntaklari va yoqasi; mashina eshigi va g'ildiragi kabilar) nomlari bilan boyitib boring. Gapda so'zlarni bir-biriga to'g'ri bog'lashni (masalan, «Malika uyda ketdi» emas, «Malika uyga ketdi»),

«**Kecha buvimnikiga** boraman» emas, «**Bugun buvimnikiga** boraman») o'rgatishga alohida e'tibor berish;

- bolalarni unli va undosh tovushlarni to'g'ri talaff qilishga o'rgatish.

Bolaning kattalar va tengdoshlari bilan muloqoti to'laqonli ijtimoiy rivojlanishning muhim shartidir. Shundan kelib chiqqan holda, bolada muloqotga intilish, muloqot bo'yicha sheriklarining talabiga javob berish, ijtimoiy jihatdan o'zini tutishga moslashuvchanlik va xushmuomalalilik kabi xislatlarni tarbiyalamoq zarur.

Kattalar (ota-onalar, pedagoglar) shuni tushunishlari lozimki, qator holatlarda salbiy muloqot tajribasi bolani biron-bir harakatga undamaydi, balki bolani insoniy munosabatlar olamida o'zini ko'rsatishdan «aynitadi», himoya mexanizmlari – o'zi bilan insoniy olam o'rtasidagi «devor», atrofdagi olamni «ko'rmaslik» paydo bo'lishiga olib kelishi mumkin: bola odamlar haqidagi savollarga javob bermaydi, suratlarda odamlarni «ko'rmaydi», odamlar va hayvonlarni tasvirlovchi o'yinchoqlar bilan o'ynamaydi. Muloqotdan faol bosh tortayotgan bolaning dunyosiga qo'pol aralashish salbiy oqibatlarga va tajovuzga olib keladi. Salbiy kechinmalar cho'qqisida o'ziga nisbatan tajovuz tug'uladi.

Bolaga oilada va maktabgacha ta'lim tashkilotlarida psixologik jihatdan qulay bo'lishi, uning kattalar va tengdoshlari o'rtasida emotsional jihatdan qulay muhit yaratish, ular bilan o'zaro munosabatlardan quvonch va zavq olishlari uchun quyidagilar zarur:

- bolaga kattalar va tengdoshlarining turli emotsional holatdagi hissiyotlari va kechinmalari olamini ochib berish;

- bolaning boshqa bolalar bilan ishongan holatda muloqot qilishi uchun sharoit yaratish;

- quvonchli, qayg'uli, xotirjam, emotsional holatini ko'rish va tushunishga bo'lgan intilishni rivojlantirish;

- o'zini tutib turish va g'azab, qo'rquv, jahl hislarini ijtimoiy jihatdan maqbul shaklda namoyon qilishni rivojlantirish (boshqa bolani turtmaslik, urmaslik, o'yinchoqni qo'ldan tortib olmaslik va h.k.);

- jamiyatda qabul qilingan muloqot usullaridan foydalanish ko'nikmasini tarbiyalash: ochiq chehra bilan salomlashish va xayrlashish, o'z iltimos va takliflarini xushmuomalalik bilan bildirish; yordam berganlik, mehmon qilganlik uchun, o'yinchoqni berib turganlik uchun minnatdorchilik izhor qilish; o'rtog'ining iltimosiga xushmuomalalik bilan javob qaytarish; javobini xotirjamlik bilan tinglash; o'rtog'ini xafa qilmaydigan ohangda o'z noroziligini izhor qilish.

Pedagogik ishlar to'g'ri tashkil qilinganida maktabgacha yoshdagi bola besh yoshga kelib ijtimoiy rivojlanishning quyidagi ko'rsatkichlariga ega bo'ladi:

- insoniy munosabatlarni tushunadi, atrofdagilarning unga nisbatan yaxshi va yomon munosabatlarini his qiladi va anglaydi; ota-onasining, tengdoshining emotsional ahvolidagi o'zgarishlarni payqaydi; diqqat-e'tibor, hamdardlik izhor qiladi;

- «men xohlayman!» vaziyatga oid bevosita istagini to'xtatib turishga qodir. Empatiya (hamdardlik) va emotsional ekspressiya (quvonch, qayg'u va boshqa holatlarni ifodalash) xususiyatidagi kechinmalar bola xulq-atvori va muloqotining tartibga soluvchisiga aylanadi;

- bolalar barqaror o'yin birlashmalariga kirishi mumkin, muloqotda va birgalikdagi faoliyatda quvonch, zavqlanish, qayg'u va boshqa holatlarni ifodalash uchun emotsional ekspressiv nutqiy va nonutqiy vositalardan foydalanadi.

3 yoshdan 5 yoshgacha bo'lgan bolalar nutqini rivojlantirish emotsional tusga ega bo'lishi lozim. Bunda ko'rgazmaliylik, o'yin usullari va didaktik o'yinlarni keng qo'llash zarur.

Bolalardagi ko'plab nutqiy *muloqot va ko'nikmalar* mashg'ulotlardan tashqarida shakllanadi. Maktabgacha talimda bolalarning kattalar (pedagoglar, tibbiyot hamshiralari, tarbiyachi yordamchisi va boshq.) bilan muloqoti har xil faoliyat turlarida ro'y beradi.

Mehnat jarayonida - xo'jalik-maishiy, qo'l va qishloq xo'jaligi mehnatida bolalarning lug'ati boyiydi, aniqlashadi va faollashadi.

O'yin faoliyati mobaynida pedagog ularda mustaqil nutqiy faoliyatni shakllantiradi. Bolalarda lug'at, mashg'ulotlarda olingan bilim mustahkamlanadi va faollashadi. O'yinlarda pedagogning ishtirok etishi lug'atning boyishiga, nutqiy muloqot madaniyatini tarbiyalashga yordam beradi.

Qurilishga oid o'yinlarni tashkil etish jarayonida tarbiyachi bolalar uchun qiyin bo'lgan so'zlarning (sifatni, miqdorni, hajmni va narsalarning fazoda joylashuvini belgilash va boshq.) katta guruhini aniqlashtiradi, faollashtiradi.

Matnli, harakatchan musiqiy o'yinlar, sahnalashtirish o'yinlari bola nutqining ifodaliligini shakllantirish, to'g'ri sur'at, nafas olish, yaxshi diksiyani mashq qilishda yordam beradi. Ko'pgina o'yinlar jarayonida bolalar badiiy matnlar bilan tanishadilar, esda saqlab qoladilar va ularni mustaqil ravishda qo'llay boshlaydilar.

Didaktik o'yinlar yordamida bolalarda atrof-olam haqidagi bilimlar mustahkamlanadi, lug'at mustahkamlanadi, aniqlashtiriladi va faollashtiriladi. Didaktik o'yinlar nutqiy mahorat va ko'nikmalarni mashq qilishda (ibora tuzish, so'zni o'zgartirish, hikoya to'qish va h.q.) qo'llaniladi.

Maishiy faoliyat bolaning kattalar bilan muloqoti uchun ulkan imkoniyatlar yaratadi. Maishiy faoliyat nutqni rivojlantirish vositasi bo'lib xizmat qilishi uchun pedagog uni boshqarishi lozim. To'g'ri tashkil etilgan maishiy faoliyat jarayonida (ovqatlanish, kiyinish, gimnastika, sayohat va h.k.), ya'ni agarda pedagog, ayniqsa, kichik guruhlar pedagogi maishiy buyumlar nomlarini, ularning qismlari, sifati, xususiyati, qo'llanish maqsadini batafsil tushuntirsa, ular bilan tegishli harakatlarni amalga oshirsa va buni sharhlab bersa, bolalarga savol bersa, ularga maishiy lug'atdan foydalanishni o'rgatsa bolalarning lug'ati boyiydi. Agarda pedagog o'z nutqida tashbeh, qiyoslash, sinonimlar, xalq og'zaki ijodi (maqollar, matallar, sanoq she'rlar)dan keng va mohirona foydalansa, uning nutqi bosiq va ifodali bo'ladi.

Bolalar badiiy adabiyoti bolalarni har tomonlama rivojlantirishning qudratli vositasi bo'lib xizmat qiladi, u bolalar nutqini rivojlantirish va boyitishga ulkan ta'sir ko'rsatadi.

Bolalar kitoblari she'riy obrazlarda bolaga jamiyat va tabiat hayotini, insoniy his-tuyg'ular va munosabatlar dunyosini ochib beradi hamda tushuntiradi. Badiiy so'z bola nutqini boyitadi, uni obrazli, ifodali qiladi, jaranglayotgan ona nutqning go'zalligini tushunishga yordam beradi.

Maktabgacha ta'limda nutqni rivojlantirishning muhim vositasi sifatida badiiy so'zdan tashqari tasviriy san'at, bayramlar va tomoshalardan foydalaniladi. Ularning qimmatini shundaki, u ijobiy hissiyotlarni hosil qiladi, bu esa o'z navbatida tilni o'zlashtirish darajasiga ta'sir ko'rsatadi. Quvonch hissi, hayajonlanganlik, ko'tarinkilik holati, g'ayrioddiy narsani kutish bolalarning qabul qilish qobiliyatini oshiradi, materialni eslab qolishni kuchaytiradi, bolalar nutqining ifodaliligiga ta'sir ko'rsatadi. Suratlar, amaliy san'at buyumlarini tomosha qilishda bolalar ko'p savol beradilar, olgan taassurotlarini atrofdagilarga aytishga oshiqadilar.

Bolalar kun bo'yi mashg'ulotlarda, o'yinlarda, xo'jalik-maishiy va mehnat faoliyatida o'z pedagoglari bilan muloqotda bo'ladilar. O'z-o'zidan maktabgacha ta'limda nutqiy muhitni rivojlantirish imkoniyatlari butunlay pedagog nutqining sifatiga bog'liq bo'ladi.

Maktabgacha davrdagi kichik yoshli bolalarni nutqiy tarbiyalash uchta o'zaro bir-biri bilan bog'liq sohani tashkil etadi.

Bular:

- atrofni o'rab turgan olamdagi hodisalarni (real voqelikni) anglash va so'z bilan belgilash;

- atrofdagilar bilan aloqalarni va nutqiy munosabatlarni yo'lga qo'yish;

tilni (uning ovoz tarkibini, lug'atni, grammatik qurilishini) oddiy anglash.

Maktabgacha o'rta yoshdagi bolalar nutqini o'stirish vazifalari. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarga ta'lim – tarbiya berishda tevarak atrof bilan tanishtirish va nutqni rivojlantirish bo'yicha olib boriladigan ishlar katta o'rin egallaydi. Bu ishlar faqat mashg'ulotlardagina amalga oshirilmasdan, balki bolalarning kundalik hayotida ham, mehnat faoliyatida va o'yin faoliyatida amalga oshiriladi.

- bolaning o'z qarindoshlari, qo'shni tengdoshlari shaxsiga va faoliyatiga qiziqishini qo'llab-quvvatlash, birgalikdagi o'yinlarda ularning dialogik nutqini yo'lga qo'yishga ko'maklashish;
- turli muloqot vositalari, ya'ni - so'z, yuz ifodasi (imo-ishora)dan muayyan vaziyatni hisobga olgan holda tabaqalashtirilgan holda foydalanishni o'rgatish;
- bolalarning ertak va kichik hikoyalarni so'zlab berishga qiziqishini qo'llab-quvvatlash;
- bolani «tovush», «so'z», «gap» atamalari bilan tanishtirish kabilardan iborat.

O'rta guruhda bolaning narsa (buyumlar) to'g'risidagi bilimlarini chuqurlashtirish bo'yicha mukammal ish olib borish ko'zda tutilgan. Bu guruh bolalarining faol lug'ati narsalarning nomlarini, qisimlarini, ularning sifatlarini va xususiyatlarini (rangi, shakli, uzunligi, tashqi ko'rinishi va boshqalar) hamda fazo va vaqtni bildiruvchi so'zlar hisobiga boyib boradi. Bolalarning o'z nutqlarida umumlashtiruvchi so'zlarni, ya'ni kiyim-kechak, oyoq kiyim, mebel, idish-tovoqlar, sabzavotlar, mevalar, gullar, qushlar, hayvonlar va hokazolarni ishlatishga o'rgatiladi; tanish buyumlarni guruhlashga va ularni tasniflashga (idish-tovoqlar, choy idishlar, ovqat suzadigan idishlar, oshxonada ishlatiladigan idishlar, oyoq kiyimlar, qishki va yozgi kiyimlar) o'rgatiladi.

4-5 yoshli bolalar jamiyat hayotining ayrim hodisalari bilan tanishtiriladi, kishilar mehnati, ularning kasblari, mehnat qurollari hamda ularning o'ziga xos xususiyatlari bilan tanishtirilib boriladi va buning natijasida ularning lugatlariga mehnat faoliyatining xususiyatlarini, ishchilar (mehnatkashlar) o'rtasidagi o'zaro munosabatlarini bildiruvchi so'zlar kiritib boriladi.

O'rta guruhda ona shahriga, qishlog'iga bo'lgan qiziqish va muhabbatni tarbiyalash davom ettiriladi. Ularning nutqida jamoat binolarining nomlarini bildiruvchi so'zlar faollashtirib boriladi: pochta, maktab, do'kon, kino-teatr va hokozolar, faollashtirib boriladi hamda shahar va qishloqlarni, obodonlashtirish bo'yicha olib boriladigan mehnat faoliyatlarini bildiruvchi so'zlar hisobiga (yangi ko'prik qurishyapti, shahar bog'i tashkil qilindi) lug'atlari boyitib boriladi. Bola

tilining lug'at tarkibini egallash bilan birga uning grammatik qurilishini ham egallay boshlaydi.

O'rta guruh yoshdagi bola nutqi uchun quyidagi xususiyatlar xosdir: Bola besh yoshga etganda uning faol lug'ati boyib, munosabat doirasi kengayib, oddiy yoyiq gaplardan foydalana boshlaydi. So'z turkumlaridan o'tni tez o'zlashtiradi, vaqt, son shaxs kabi kategoriyalardan foydalanadi, sodda va murakkab jumlar tuzadi. To'rt yoshli bolalar o'z nutqlarida bog'lovchilarni ishlata boshlaydilar, otlarni ko'plik, birlik, bo'lishli, bo'lishsiz shakllarda va turli kelishiklarda to'g'ri ishlata oladigan bo'ladilar. Otlardan so'ng so'z turkumlaridan fe'llarni va sifatlarni o'zlashtira boshlaydilar. Lekin yangi o'zlashtirilgan so'zlarni hamma vaqt ham yangi grammatik shaklda eslab qola olmaydi, yoyiq gapdan foydalangan vaqtda uning mazmuni va shaklini tekshirib ulg'ra olmaydi. Fe'llarning zamonga qarab o'zgarishini (hozirgi, o'tgan va kelasi zamon) tezda to'g'ri o'zlashtirib ololmaydilar, nutqlarida fe'llarning zamon qo'shimchalarini almashtirib yuboradilar. Ayrim bolalar nutqida gaplaridagi so'zlar bir-biriga to'g'ri bog'lanmaydi, ayrim so'z turkimlarini tushirib qoldiradilar.

To'rt yoshli bolalarni so'zlashuv (dialog) nutqiga o'rgatishda bolalarga berilgan savollarga bitta-bittadan javob berishga, jamoa bo'lib so'zlashishga, suhbatda qatnashishga, o'rtog'ining javobini qunt bilan tinglashga va savollar berishga o'rgatiladi. O'rta guruhda bog'lanishli nutqni rivojlantirishda yangi vazifa, ya'ni hikoya qilishga o'rgatish kiritiladi. 4-5 yoshli bolalarni buyumlarni tasvirlashga (o'yinchoqlarni, o'simliklarni, kiyimlarni), ularning o'ziga xos belgilarini aytishga, bolalarga tanish bo'lgan qisqa ertaklarni (masalan: «Echki bolalari bilan»), mashg'ulotlarda birinchi marta o'qib berilgan uncha katta bo'lmagan hikoyalarni qayta hikoya qilishga o'rgatiladi.

4-5 yoshli bolalar nutqning tovush tomoni ayrim xususiyatlari bilan ajralib turadi: birinchi xususiyati shundan iboratki, ular boshqa kishilar nutqidagi tovushlarni tez idrok etadilar, ikkinchi xususiyati esa tovush talaffuzidagi kamchiliklarni sezish qobiliyati etarli rivojlanmagan bo'ladi va uchinchi xususiyati hali bolalarda artikulyatsiya apparati etarli darajada rivojlanmagan bo'ladi. Bu yoshdagi

bolalarda nutq, tovush madaniyatini tarbiyalash asosan fonematik eshitishni va ona tilidagi hamma tovushlarni to'g'ri talaffuz etishni shakllantirishga qaratilgandir.

Nutqning mazmundorligi, intonatsion ifodaliligi, ovoz kuchi, tempi, so'zlarda urg'ularni to'g'ri ishlatish, gapirganda to'g'ri nafas olish, va chiqarishni ham tarbiyalash zarur. Ayniqsa, hushtakli (s-z), shovqinli (sh, j, ch) va sonor tovushlarni (l, r) to'g'ri talaffuz etilishiga alohida ahamiyat berish kerak.

Maktabgacha o'rta yoshdagi bolalar nutgini o'qitishning metodik masalalari.

O'rta guruhda bolalarning badiiy adabiyotga bo'lgan qiziqishi rivojlantirib boriladi. Ularga kitob o'qib beriladi, hikoy qilinadi, kitobdagi rasmlarni ko'rib chiqish, uni to'g'ri idrok qilish o'rgatiladi. Tarbiyachi bolalarga asar mazmunini tushunib olishiga, qahramonlarning xatti-harakatlarini baholay olishga yordam beradi, badiiy so'z jozibasini his eta olish qobiliyatini tarbiyalaydi. Bolalarni qisqa she'rlarni badiiy aytishga va xotirada saqlab qolishga (yod olishga) o'rgatadi.

Ilk turdagi nutqiy rivojlanishda 4-5 yoshdan maxsus tayyorgarliksiz hikoya qilib berish boshlanadi. Bolalar sehrli ertaklar va bo'lgan voqealarni bir-biriga so'zlab beradilar, o'yinchoqlardan foydalangan holda o'ziga xos hikoyalar to'qiydilar. Agarda bola etti yoshida tanish an'anaviy ertakni ("Zumrad va Qimmat», "Egri va To'g'ri» kabi) mustaqil hikoya qilib bera olsa, o'yinchoqlar, sur'atlar asosida kichik og'zaki insho to'qiy olsa bular uning nutqi etarli darajada rivojlanayotganini bildiradi.

Bola nutqini ma'nodosh, shakldosh va ko'p ma'noli so'zlar, umumlashtiruvchi nomlar bilan boyitishga harakat qiling. Unga yangi so'zlarni o'zlashtirishiga yordam bering. Bolada to'g'ri gapirishga intilishni qo'llab-quvvatlang. Bolaning so'zlarni to'g'ri talaffuz qilishiga ahamiyat bering.

- tez aytish va qisqa she'rlarda tovushlarni to'g'ri ifodalashiga erishing. Uning ifoda, intonatsiya sur'ati va baland-pastligiga rioya qilishga o'rgating.

Yuqorida bayon qilinganlar asosida shunday xulosaga kelish mumkinki, maktabgacha katta yoshga etib bola eng oddiy notiqlik sirlarini o'rgana boshlaydi, o'z fikrlarini mantiqan va ifodali bayon qiladi, u nafaqat so'zlarni to'g'ri talaffuz qilish va gap tuzishni, balki so'zlar qaysi tovushlardan va gaplar qaysi so'zlardan

tashkil topishini anglab olishni o'rganadi. Bularning barchasi maktabda muvaffaqiyatli ta'lim olish, bola shaxsini har tomonlama kamol toptirish uchun zarurdir.

Ota-onalarning vazifasi esa farzandi nutqining to'g'ri rivojlanishi uchun g'amxo'rlik qilishdan iborat.

Katta guruh bolalarining kuzatgan voqeani esda saqlashi asosida nutqni rivojlantirishga yordam beruvchi hikoyasi ham samarali ekanligi namoyon bo'ldi. Ko'rganlarini esda saqlash asosida hikoya tuzish bilan bir qatorda, o'ylab, tasavvur etish, hikoya qilish ham nutq o'stirishning samarali usullaridan sanaladi. Tasavvur etish kichik va o'rta yoshdagi bolalarda o'yin, ko'rish, rasm chizish vositasida paydo bo'lsa, nutq faoliyatida katta yoshida tarkib topa boshlaydi va ijodiy xususiyat kasb etadi. Bola bunda hikoyani o'zi yaratadi, ijod qiladi, qahramonlarining harakatlarini o'ylab topadi.

Bu faoliyatda o'ylash, o'ylab topish, ijod qilish muhim sanaladi. Bunda dastlab tarbiyachi hikoyani boshlab berishi, so'ng bolalar davom ettirishi mumkin. Ana shu davom ettirish, tugallash jarayonida bola o'ylaydi, ijod qiladi. O'ylash, hikoya mazmunini «to'qish»da bolalar voqea bo'lgan joy, vaqti, mazmuni, qahramonlarning xatti-harakatlariga alohida e'tibor beradilar. Ayniqsa, mazmun bilan birga bolalarning nutq shakliga e'tibor beriladi.

To'rt yoshli bolalarni mashg'ulotlarda o'rgatish ayrim xususiyatlari bilan o'ziga xosdir. To'rt yoshli bolalarning fiziologik va psixologik jihatdan rivojlanishida ancha o'zgarishlar sodir bo'ladi. Biroq bu yoshdagi bolalarning diqqati **beqaror**, irodasi kuchsiz bo'lib, tashqi va tasodifiy vaziyatlar ta'siri ostida tez-tez o'zgarib turadi, his-tuyg'ulari kuchli bo'lib, buning natijasida qobiliyati shunchalik tez pasayadi.

Maktabgacha o'rta guruh yoshdagi bolalarda zarur bo'lgan nutq malakalarini shakllantirish ko'p marta takrorlashni talab etadi (masalan: aniq tovush talaffuzini tarbiyalashda, nutq ma'lum bir grammatik shakldagi so'zdan foydalanishda, surat asosida tasviriy hikoya tuzishda, she'r yod oldirishda). Har bir takrorlangan material bolalarda qiziqish uyg'otishi va diqqatini o'ziga tortishi kerak. Nutqni

o'stirish mashg'ulotlarida bolaning o'zi gapiradi, tarbiyachining tushuntirishlari va o'rtoqlarining javoblarini tinglaydi. Lekin to'rt yoshli bolalarda biror mavzuda hikoya qilib berish yoki tengdoshlarining nutqini tinglash qobiliyati endigina shakllanib borayotgan bo'ladi. Bu xususiyatlarni tarbiyachi har doim mashg'ulotlarni rejalashtirishda, uni o'tkazishda hisobga olishi shart.

Bola tilining grammatik tizimini o'z vaqtida shakllantirish – uni to'laqonli nutqiy va umumiy psixologik rivojlantirishning muhim sharti hisoblanadi.

Tilning grammatik tizimini bola predmetli harakatlarni o'zlashtirish bilan uzviy bog'liqlikda bilishni rivojlantirish asosida egallaydi. Maktabgacha yoshdagi bola nutqining grammatik tizimini shakllantirish morfologiya (so'zlarni rodlar, sonlar, kelishiklarga qarab o'zgartirish), so'z hosil qilish (maxsus vositalar yordamida bir so'z negizida boshqa so'zni hosil qilish), sintaksis (oddiy va qo'shma gaplarni tuzish) ustidagi ishlarni o'z ichiga oladi.

Bolalarning grammatik rivojlanishi boshqarishni pedagog eng avvalo ham bolaning o'zi bilan (dialog shaklida), ham boshqa bolalar bilan birgalikdagi muloqot faoliyati vositasida amalga oshirishi lozim.

Bolalarda grammatik tizimni – sintaksis, morfologiya, so'z hosil qilishni shakllantirish o'zining alohida xususiyatlariga ega bo'lib, ularni rivojlantirish uchun pedagog turli vositalarni qo'llashi darkor. Morfologiya va so'z hosil qilishni o'zlashtirish uchun rag'batlantiruvchi til o'yinlari; sintaksisni rivojlantirish uchun esa keng fikr bildirish, motivatsiyani yaratish muhim.

Ma'lumki, bolalar o'z iqtidoriga qarab turlicha darajada rivojlanadi va o'z navbatida pedagogning rahbarligi ham bosqichli xususiyatga ega bo'ladi. Bola hayotining beshinchi yilida pedagog rag'batlantirishga (gap so'z hosil qilish va so'z ijodkorligi xususida bormoqda); oltinchi yilda – gap tarkibini eng oddiy tahlil qilish, nutqning grammatik to'g'riligini shakllantirishga (so'z o'zgartirishda); ettinchi yilda – hosila so'zlar o'rtasidagi rasmiy-semantik munosabatlarni oddiy tahlil qilishga, nutqiy ijodkorlikka, murakkab sintaktik tuzilmalarni ixtiyoriy tuzishga alohida e'tibor berishi lozim.

Didaktik o'yinlar va grammatik mazmundagi mashqlar bolalarning tilga oid o'yinlarini, ularning grammatika sohasidagi faolligini rag'batlantirishning muhim vositasidir. Pedagog bolalarga so'z birikmasini o'ylab ko'rish, so'ngra gapda so'zlarni bir-biri bilan to'g'ri bog'lash qobiliyatini o'rgatishi zarur.

Bolalar fikrlarida murakkab sintaktik tuzilmalarni shakllantirishni yozma nutq vaziyatida, ya'ni bola matnni aytib turadigan, katta yoshli kishi esa, uni yozib boradigan vaziyatda amalga oshirish tavsiya etiladi.

Bolaga bir turdagi tuzilmalardan foydalanmagan holda so'zlarning to'g'ri tartibini qo'llashni o'rganishda yordam beradigan mashqlarga alohida e'tiborni qaratish zarur.

Muhimi, bolada gap tarkibi haqida va har xil turdagi gaplarda leksikadan to'g'ri foydalanish haqida oddiy tasavvurlar shakllansin. Buning uchun bolalarga gapda so'zlarni birlashtirishning turli usullarini, so'zlar o'rtasidagi ayrim mazmunli va grammatik bog'liqliklardan foydalanishni hamda gapni intonatsion jihatdan rasmiylashtirishni o'rgatish zarur.

Shunday qilib, nutqning grammatik tizimini shakllantirish jarayonida sintaktik birliklar bilan amallar bajarish ko'nikmasi shakllanadi, muayyan muloqot sharoitida va ravon monologik fikrlarni tuzish jarayonida til vositalarini ongli ravishda tanlash ta'minlanadi.

Bola tilining grammatik tizimini shakllantirish uning nutqi (tili) rivojlanishining umumiy oqimida ro'y berishi lozim; pedagogik rahbarlik shakllari va metodlari umumiy nutqiy rivojlanishning bosqichma-bosqich xususiyatga egaligini, eng avvalo dialog va monologni, so'zgacha bo'lgan mazmunli-semantik tizimdan vaziyatga oid ixtiyoriy iborali nutqqa o'tish (undan keyinchalik dialog va monolog rivojlanadi), bolalarning nutqiy havaskorligi sohasi sifatida tengdoshlar bilan muloqotning dialogik shakllarini o'zlashtirishni hisobga olishi lozim.

Muloqot vositalari. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish murakkab psixologik jarayon bo'lib, u faqat bolaning eshitgan nutqiga taqlid qilishidan iborat emas. Bu jarayon bolalarda muloqot faoliyatini rivojlantirish va birinchi navbatda, muloqotga ehtiyoj mavjudligi bilan bog'liqdir.

Nutqni rivojlantirish nafaqat bolani atrof-muhit bilan tanishtirish, balki uni umumiy ruhiy rivojlantirish uchun ham zarur. Oilada bola nutqini o'rtirishdan maqsad og'zaki nutqni adabiy til me'yorlariga muvofiq holda egallashi, faol nutqqa kirishishini ta'minlashdan iborat. Farzand nutqini shakllantirish va rivojlantirishda ota-ona o'zi oldiga quyidagi vazifalarni qo'ygani ma'qul:

- farzandida so'zlashish odobini tarbiyalash;
- lug'at boyligini shakllantirish, boyitish, mustahkamlash va faollashtirish;
- nutqni grammatik jihatdan shakllantirish va rivojlantirish;
- ravon nutqni takomillashtirish;
- badiiy asarlar bilan tanishtirish;
- savod o'rganishga tayyorlash.

Go'dak nutqini shakllantirishning asosiy genetik vazifasi – kichkintoylarda katta odam bilan muloqotga kirishish qobiliyati va vositalarini vujudga keltirishdan iboratdir. Emotsional - erkin muloqot ushbu yoshda etakchi faoliyat turi hisoblanadi. Kichkintoy 2-2,5 oyligidan boshlab xatti-harakatlari bilan kattalardan o'zi bilan muloqotga kirishishni «talab qila» boshlaydi.

Muloqotning birinchi shakli – hissiy-erkin bo'lib, go'dakning atrofida qilargalarga nisbatan qiziqishi uning his-tuyg'ularga boy munosabati orqali tavsiflanadi. Muloqotning bunday shakli bola hayotining birinchi yarim yilligiga xosdir.

Muloqotning yanada rivojlangan ikkinchi shakli – ya'ni, hissiy-vositali (vaziyatli-amaliy) shakli bola hayotining ikkinchi yarim yilligida ro'y beradi. Bu muloqot predmetlar orqali vositali muloqotga aylantiriladi. Ushbu yoshda bolaning qiziqishlari atrof muhitga yo'naltiriladi. Unda yangi taassurotlarga ehtiyoj paydo bo'ladi. Bu yoshda nutqni shakllantirish va rivojlantirishning asosiy vazifalari sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

- bolada kattalarga nisbatan emotsional bog'liqlik va ishonch hissini tarbiyalash;
- uning o'ziga nisbatan atrofida qilargalarning ijobiy diqqat-e'tibor talab qilishini qondirish;

- kichkintoyning qiziqishlarini rivojlantirishga ko'maklashish. Masalan: «Qo'ling qani? Qo'lingni ko'rsat! Kim keldi? Akang keldimi? “ .

Ushbu davrda bola kattalar ko'magida narsa-buyumlardan foydalanish usullarini o'rganadi (qoshiq bilan ovqatlanish, piyoladan choy ichish, qalamda rasm chizish, stulchaga o'tirish va boshqalar). Narsa-buyumlardan foydalanish ehtiyoji nutqiy muloqotni talab etadi. Ilk yoshda bola oldida turgan asosiy vazifa narsalardan foydalanish usullarini o'zlashtirish asosida nutqni egallashdan iborat bo'ladi.

Hayotining ikkinchi yiliga kelib bola narsa-buyumlarning xususiyatlarini (hajmi, shakli, rangi) va masofaviy munosabatlari (yaqin, uzoq), butun narsani qismlarga ajratish va qismlardan butun narsani yig'ishni (piramida, mashina kabi o'yinchoqlarni qismlarga ajratadi va qayta yig'adi) o'zi uchun kashf qiladi. Biroq, ularni amalda qo'llashning jamoatchilik tomonidan ishlab chiqilgan usullarini (qoshiq bilan ovqat eyiladi, sochiqqa qo'l va yuz artiladi; qalam bilan rasm chiziladi va h.k.) o'zicha mustaqil kashf qila olmaydi. Narsalarning vazifasi va ularni amalda qo'llash usullarini bolaga kattalar o'rgatishi zarur.

Muloqotga bo'lgan ehtiyoj, narsa-buyumlardan foydalanish boladan faol nutqqa ega bo'lishni talab etadi.

To'g'ri ta'lim berilgan taqdirda etti yoshga kelib bola og'zaki nutqni egallaydi hamda katta yoshli yaqinlari va tengdoshlari bilan erkin muloqotga kirisha oladi; dialogda tashabbus ko'rsatib fikr bildiradi, suhbatdoshi e'tiborini o'ziga jalb qilish, unga so'z, harakat va so'zsiz usullar bilan javob bera olishni biladi; fikrlarini to'liq va noto'liq oddiy gaplar, qisqa matnlar shaklida ifodalay oladi;

– tanish ertaklarni hikoya qilib berish, multfil'mlar, kitoblar mazmunini aytib berish hamda biron-bir voqeani to'qib chiqarishga qiziqqa boshlaydilar;

– fikr bildirishlarda nutqning turli qismlarini, tashbehlar, qiyoslashlar va sinonimlarni qo'llaydi;

– nutqqa tanqidiy munosabat bildira boshlaydi, grammatik jihatdan to'g'ri so'zlashga intiladi, shu tufayli so'z to'qish barham topadi, agrammatizmlar soni kamayadi; ona tilidagi barcha tovushlarni to'g'ri talaffuz etadi.

Bolalardagi ko'plab nutqiy muloqot va ko'nikmalar mashg'ulotlardan tashqarida shakllanadi. Bolalar bog'chasida bolalarning kattalar (pedagoglar, tibbiyot hamshiralari, tarbiyachi yordamchisi va boshq.) bilan muloqoti har xil faoliyat turlarida ro'y beradi.

Mehnat jarayonida – xo'jalik-maishiy, qo'l va qishloq xo'jaligi mehnatida bolalarning lug'ati boyiydi, aniqlashadi va faollashadi.

O'yin faoliyati mobaynida pedagog ularda mustaqil nutqiy faoliyatni shakllantiradi. Bolalarda lug'at, mashg'ulotlarda olingan bilim mustahkamlanadi va faollashadi. O'yinlarda pedagogning ishtirok etishi lug'atning boyishiga, nutqiy muloqot madaniyatini tarbiyalashga yordam beradi.

Qurilishga oid o'yinlarni tashkil etish jarayonida tarbiyachi bolalar uchun qiyin bo'lgan so'zlarning (sifatni, miqdorni, hajmni va narsalarning fazoda joylashuvini belgilash va boshq.) katta guruhini aniqlashtiradi, faollashtiradi.

Matnli, harakatchan musiqiy o'yinlar, sahnalashtirish o'yinlari bola nutqining ifodaliligini shakllantirish, to'g'ri sur'at, nafas olish, yaxshi diksiyani mashq qilishda yordam beradi. Ko'pgina o'yinlar jarayonida bolalar badiiy matnlar bilan tanishadilar, esda saqlab qoladilar va ularni mustaqil ravishda qo'llay boshlaydilar.

Didaktik o'yinlar yordamida bolalarda atrof-olam haqidagi bilimlar mustahkamlanadi, lug'at mustahkamlanadi, aniqlashtiriladi va faollashtiriladi.

Didaktik o'yinlar nutqiy mahorat va ko'nikmalarni mashq qilishda (ibora tuzish, so'zni o'zgartirish, hikoya to'qish va h.q.) qo'llaniladi.

Maishiy faoliyat bolaning kattalar bilan muloqoti uchun ulkan imkoniyatlar yaratadi. Maishiy faoliyat nutqni rivojlantirish vositasi bo'lib xizmat qilishi uchun pedagog uni boshqarishi lozim. To'g'ri tashkil etilgan maishiy faoliyat jarayonida (ovqatlanish, kiyinish, gimnastika, sayohat va h.k.), ya'ni agarda pedagog, ayniqsa, kichik guruhlar pedagogi maishiy buyumlar nomlarini, ularning qismlari, sifati, xususiyati, qo'llanish maqsadini batafsil tushuntirsa, ular bilan tegishli harakatlarni amalga oshirsa va buni sharhlab bersa, bolalarga savol bersa, ularga maishiy lug'atdan foydalanishni o'rgatsa bolalarning lug'ati boyiydi. Agarda pedagog o'z nutqida tashbeh, qiyoslash, sinonimlar, xalq og'zaki ijodi (maqollar, matallar,

sanoq she'rlar)dan keng va mohirona foydalansa, uning nutqi bosiq va ifodali bo'ladi.

Katta yoshli kishi ta'sirida bolada muloqotning yangi – vaziyatdan tashqari-shaxsli shakli vujudga keladi, unda bola «odamlar olami»ga qarab ish tutadi. Bola odamni jamiyatning vakili deb biladi, ijtimoiy olamdagi o'zaro bog'liqlikni o'zlashtiradi.

Muloqotning ushbu shakli vujudga kelishi va rivojlanishi ko'p jihatdan bolalar kattalarning o'zaro munosabatlari, jamiyatda o'zining tutish qoidalari bilan qiziqadigan o'yinlarning rivojlanishi bilan uzviy darajada bog'liqdir. Maktabgacha katta yoshdagi bolalar faqat kattalarning xayrihoh diqqat-e'tiborlariga va ular bilan hamkorlik qilishga emas, balki kattalarning ularni hurmat qilishlariga, o'zaro bir-birini tushunish va hamdard bo'lishlariga intiladi.

Besh yosh chegarasida bolaning tengdoshlari bilan muloqotga kirishish, o'zini boshqalar bilan taqqoslash, taqlid qilishga ehtiyoji keskin ortadi. Faoliyatning o'ziga va tengdosh sheriklariga bo'lgan qiziqishdan kelib chiqqan holda, biron-bir ishda (o'yinda, mahsuldor faoliyatda) ishtirok etishga intilish ancha barqaror bo'lib qoladi.

Tengdoshlar bilan muloqotda, o'yinda va faoliyatning boshqa turlarida axborot almashish, funksiyani rejalashtirish, ajratish va muvofiqlashtirish, ya'ni birgalikda faoliyat yurituvchi bolalarning umumlashuviga ko'maklashuvchi harakatlarning barchasi amalga oshiriladi. Yosh ulg'aygani sayin muloqot mustaqil ahamiyat kasb etib boradi, bu hol bolaning tengdoshlariga hamdardlik bildirishi, ularni tushunishi, emotsional yaqinligida namoyon bo'ladi.

Yetti yoshga kelib bola tengdoshining shaxsga oid xususiyatlarini ajrata boshlaydi («qiziqarli o'yinlar o'ylab topadi», «Yaxshi yuguradi», «Juda yaxshi, kulgili» va h.k.).

Yetti yoshli bolalarda, agarda ular maktabgacha ta'lim muassasasida bir guruhda bir necha yil birga tarbiyalangan bo'lsalar, ancha uyushgan bolalar jamiyati mavjud bo'ladi. Maktabgacha yoshdagi kichik bolalarga nisbatan muloqot doirasi ancha kengayadi. O'yin guruhlarining barqarorligi ortadi, ulardagi bolalarning

o'rtacha soni ikki-uch kishiga etadi, ba'zan, ayniqsa, o'g'il bolalarda 8-9 kishidan iborat o'yin guruhlari vujudga keladi.

Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda kommunikativ ko'nikmalarning yuqori darajasi va ulardan o'rinli foydalanish kuzatiladi. Ular tomonidan takliflar, iltimoslarni asoslash uchun keltiriladigan dalillar, baholar o'z mazmuniga ko'ra yanada takomillashib boradi.

Bolalar hayotining ettinchi yilida tengdoshlari bilan do'stona munosabatlarga bo'lgan ehtiyoj keskin ortadi. Bolalar o'z tengdoshlariga nisbatan beradigan baholar umumlashtirilgan xususiyatga ega bo'ladi va bu maktabgacha katta yoshdagi bolalarning MTTdagi guruh hayotiga aloqadorligi tobora ortib borayotganidan dalolat beradi («Hamma bilan do'st», «Agar bolalar urushib qolishsa, yarashtiradi», «Agarda bironta bolani xafa qilishsa, uning yonini oladi»).

Ahloq normalari va qoidalarini o'zlashtirib olish natijasida bolada shakllanadigan etik o'lchovlar uning universal insoniy qadriyatlarga munosabatini aks ettiradi, bola uni faqat o'z shaxsiga nisbatan qo'llash bilan cheklanib qolmaydi.

Bola borgan sayin kattalarga qaram bo'lmasdan mustaqil bo'lib boradi. Uning ijtimoiy tajribasi boyiydi, atrofdagilar bilan o'zaro munosabatlari murakkablashadi. Bu unga o'zini, o'zining afzalliklari va kamchiliklarini to'liqroq anglab etish imkonini beradi. O'zi haqidagi bilimlari cheklanganligi tufayli kattalarning baholarini ishonib qabul qiladigan va o'zini katta yoshli odamning fikri orqali qabul qiladigan ilk yoshdagi va maktabgacha yoshdagi bolalardan farqli ravishda, maktabgacha katta yoshdagi bolalarda o'zi haqidagi mustaqil tasavvurlar hamda o'zini, o'z harakatlarini va tashqi xususiyatlarini baholash elementlari paydo bo'ladi.

Bolaga odamlar – kattalar va tengdoshlari olamini yaqinroq bilib olish uchun quyidagilar zarur:

- katta yoshli odamning bola bilan hamda bolalarning bir-birlari bilan badiiy, musiqiy, teatr faoliyatining har xil turlarida (ertaklarni sahnalashtirish, tomosha ko'rsatish, barmoqli va boshqa teatr turlari) emotsional jihatdan boy mazmunli muloqoti;

- o'z yaqinlari bo'lgan kattalar va tengdoshlariga nisbatan yoqtirish, emotsional bog'liqlik hissiyotlarini, o'zaro bir-birini tushunish va hamdard bo'lish tuyg'ularini tarbiyalash uchun bolalarning kattalar va boshqa bolalar bilan muloqotga kirishishga undovchi sharoitlar yaratish; ularning emotsional holatlarini: quvonch, zavq-shavq, qayg'u, xotirjamlik, g'azab, jahl, tashvishlilikni; amaliy va shaxsiy sifatlarini; turli faoliyat shakllarida, jamiyatdagi axloq qoidalariga rioya qilishdagi imkoniyatlarini anglash uchun; agarda boshqa odam charchagan, unchalik sog'lom emas, o'zini yomon his qilayotgan bo'lsa, nimagadir xafa bo'lsa, tashvishga tushgan bo'lsa unga hamdardlik bildirish va kattalar hamda bolalarning ifodali nutqiga, hazillarga emotsional munosabat bildirishni tarbiyalash uchun zarur shart-sharoitlarni hosil qilish;

- kishilarning teatrda, muzeylarda, ko'rgazmalarda, transportda, pochta, bankda, stadionda, do'konda o'zini tutishini ko'rsatuvchi hamda bolalarning axloq va nutqiy muloqot qoidalari, normalariga oid diafilmlar, shuningdek, maxsus suratga olingan maktabgacha ta'lim muassasasidagi kattalar va bolalar, ular ishtirokidagi o'yinlar, mashg'ulotlar, bayramlar haqidagi videofilmlarni namoyish qilish. Bolalarda insonlar olamiga nisbatan qiziqishni rivojlantirish vositasi sifatida muzeylar, teatrlar, ko'rgazmalar, sayrlar, ekskursiyalarga borish;

- katta yoshli odam, boshqa bolalarning iltimoslarini bajarishga intilishlarini, takliflarga javob berishini qo'llab-quvvatlash. Kattalar mehnatiga bo'lgan qiziqishni va uning ijtimoiy ahamiyatini qadrlash, mehnat natijalarini asrab-avaylash, kattalar bilan birgalikdagi mehnat faoliyatiga qo'shilish qobiliyatini shakllantirish.

Bolaning kattalar hamda tengdoshlari bilan muloqoti va munosabatlarini rivojlantirish, shuningdek o'zining obrazi va o'ziga bo'lgan munosabat shakllanishida erishilgan yutuqlar shaxsning ijtimoiy layoqatlilik yoki etuklik kabi kompleks bazaviy xususiyatlarida jamlanadi.

Yetti yoshga kelib bolaning ijtimoiy rivojlanishi quyidagi ko'rsatkichlar bilan tavsiflanadi:

– bola mehribonchilik, e'tibor va g'amxo'rlik ko'rsatadi; yordam so'rash va uni ko'rsatishni biladi; boshqa kishilarning xohishlarini hurmat qiladi; o'zini tutib tura oladi. Hamon tarbiyachining ijtimoiy-psixologik layoqatiga, uning bolani yaxshi bilish qobiliyatiga, bolaning xulqidagi ijobiy xislatlarni topishga intilishi, o'ziga-o'zi baho berishning kamayishi yoki ortishi bilan bog'liq emotsional muammolarni «oldindan ko'ra olish» imkoniyatiga bog'liq bo'lgan kattalar (pedagog, oila a'zolari) bahosi muhim rol o'ynaydi;

– o'z xulqi va muloqot vositalarini boshqarishga qodir; u o'z xulqi bilan boshqalarga xalaqit bermagan holda, kattalar va tengdoshlari bilan birgalikdagi faoliyatga qo'shilishi mumkin;

– ayrim kishilar bilan muloqot vaziyatlarida o'z qadr-qimmatini bilish, o'zini hurmat qilish, kattalar va tengdoshlari bilan munosabatlar tizimida o'zining munosib o'rnini egallashga intilish tuyg'usini namoyon etadi.

O'z imkoniyatlari va shaxs sifatidagi xususiyatlari haqida aniq tasavvur hosil qilish uchun bola shaxsiy tajribada orttiradigan baho u tengdoshlari va kattalar bilan muloqotda to'playdigan o'zi haqidagi baholar va bilimlar bilan uyg'unlashishi lozim. Agarda bu uyg'unlik muntazam ravishda buzilib tursa, bolaning o'zi haqidagi tasavvurlari asta-sekin ortib yoki kamayib boradi

Yuqorida bayon etilgan fikrlar bolaning ijtimoiy rivojlanishi qanchalik murakkab ekanligini ko'rsatmoqda. Maktabgacha yosh shaxsni shakllantirish, uni jamiyat shaxsiga aylantirishning eng muhim davri hisoblanadi. Shaxsni rivojlantirish uning ehtiyojlari oxir-oqibatda iste'mol qilish emas, balki albatta yaratish sohasida bo'lishini nazarda tutadi.

Besh yoshga kelib bola bevosita vaziyatdan chetga chiqadigan mavzular bo'yicha kattalar bilan muloqot qila oladi; nutq yordamida o'z tengdoshlari bilan syujet-rolli mustaqil o'yinda hamkorlikni yo'lga qo'yishga qodir; tilni o'rganishda faol va mustaqil, bu tovushlar, qofiyalar, so'z ijodkorligida, buyumlarning nomlari va ularning qanday maqsadlarda ishlatilishi haqidagi savollarda ko'rinadi; tovushlarni

asosan to'g'ri talaffuz qiladi («R»ni «L» ga almashtirish holatlari, «S» harfli so'zlarni talaffuz qilishda ayrim noaniqliklar bo'lishi mumkin).

Xulosa:

Bolada o'ziga nisbatan ishonchni rivojlantirish, qadr-qimmat tuyg'usini shakllantirish uchun katta yoshli kishi o'zining butun vujudi bilan bolani yaxshi tushunishini va uning yutuqlaridan xursand bo'lishini va muvaffaqiyatsizliklarida hamdard bo'lishini ko'rsatishi zarur. Kattalarning mehri va tengdoshlarining xayrixoh munosabati bolada o'ziga nisbatan hurmatni his etishda yordam beradi, o'zini ko'rsatish va shaxs sifatida o'sish omili hisoblanadi, unda o'zining haqiqiy insoniy qiyofasini ifodalashga nisbatan intilish rivojlanishiga ko'maklashadi.

Tarbiyachi navbatdagi topshiriqni bajarishga bolalarni jalb etishdan avval har bil bola haqida qandaydir yaxshi so'z aytishga, ularni dadillashtirishga harakat qilishi kerak. Masalan: «Quyonlarni boqishni Alisherga ishonib topshiraman. Uning qo'llari judayam sahiy!» «Odina-g'amxo'r», «Madina juda xushchaqchaq», «Iroda – mehnatsevar» va shunga o'xshash bolalarga berilgan baholar ularda o'ziga ishonchni, xatti-harakatlariga baho bera olishni vujudga keltiradi. Bolalar o'zlarining yaxshi javoblari va a'lo xulqlari bilan javob berishga, o'z tehdoshlariga nisbatan samimiy bo'lishga harakat qiladilar.

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar:

1. Kichik yoshdagi bolalar nutqini o'stirish vazifalari nimalardan iborat?
2. Kichik yoshdagi bolalar nutqini o'stirishning metodik masalalari to'g'risida to'xtaling.
3. O'rta yoshdagi bolalar nutqini o'stirishdagi asosiy vazifalari haqida nimalarni bilasiz?
4. 4-5 yoshli bolalar nutqning tovush tomoni qanday xususiyatlari bilan farqlanadi?
5. Maktabgacha katta yoshdagi bolalar bilan muloqot qay tarzda amalga oshiriladi?
6. Maktabgacha katta yoshdagi bolalar uchun qanday mashg'ulotlar ishlanmasi

tavsiya etilgan?

7. Bolaning har bir yosh bosqichida nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash qanday amalga oshiriladi?

3. RAVON NUTQINI RIVOJLANTIRISH

Reja:

1. Ravon nutq tushunchasi va uni rivojlantirish vazifalari.
2. Maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarni ravon nutqqa o'rgatish.
3. Til tafakkur quroli va muomala vositasi.

Tayanch tushunchalar: *ravon nutq, dialog muloqot, muomala, individuallararo, ichkiindividual, umuminsoni, akustik va artikulyatsion jihat, imitatsiya metodi.*

Ravon nutq tushunchasi va uni rivojlantirish vazifalari. Ravon nutq – bu kishilarning muloqotini va o'zaro bir-birlarini tushunishlarini ta'minlovchi mazmunan keng yoyilgan fikrdir. Ravon nutqni fikrlar dunyosidan ajratib bo'lmaydi: ravon nutq bu fikrlar ravonligidir, unda bolaning mantiqiy fikrlash, o'zi qabul qilayotganlarini mulohaza qilish va ularni to'g'ri ifodalash qobiliyati aks etadi. Ravon nutqni shakllantirish, uning vazifasini o'zgartirish murakkablashib borayotgan bola faoliyati oqibati bo'lib, u bolaning atrofdagilar bilan muloqotga kirishish sharoiti, muloqot shakliga bog'liq bo'ladi. Maktabgacha yoshda u

muloqot va ta'lim jarayonida shakllanadi. Ravon nutqning shakllanishi ilk yoshdan boshlab asta-sekin ro'y beradi. Bolalar hayotining dastlabki etti yilida atrofdagi kishilar bilan muloqot vositasi sifatida nutqning paydo bo'lishi va uni rivojlantirish jarayoniga alohida e'tibor qaratish zarur. Har bir kishi hayotida ravon nutq muhim ahamiyatga ega bo'lib, u uchta asosiy vazifani bajaradi: individuallararo, ichki individual va umuminsoniy.

Til millatning noyob xazinasi bo'lib doimo og'zaki va yozma holda, namoyon bo'lgan. Boy, yorqin, maroqli nutq so'zlayotgan kim bo'lishidan qat'iy nazar, nuri hisoblanadi. Tilning oliyjanob imkoniyatlar nutq orqali nutq jarayonida ochiladi. Nutq bo'lmas ekan tilning cheksiz imkoniyatlari yuzaga chiqmay qolaveradi. So'z va g'azal sultoni A.Novoiy tilva nutq munosabatlarini shunday izoxlaydi. «Til shuncha sharafi bilan nutqning qurolidir. Agar nutq noma'qul bo'lib chiqsa tilning manfaatidir».

Demak. Til qanchalik zo'r bo'lmasin, u nutq uchuun qurol sifatida xizmat qilar ekan. Uning kuch, qudrati nutq jarayonida namoyon bo'lar ekan. Agar til o'q bo'lsa, nutq kamondir. O'qning qudrati, kamonning qudratiga ham bog'liq.

Ma'lumki til inson aqlining, faoliyatining eng oliy va asosiy vositasidir. Chunki insonni boshqa jonzotlardan ajralib turadigan ham til emasmi?! Shunday ekan, inson aqliy faoliyatining eng oliy maxsullari tafakkur mevalari til, nutq orqali ro'yobga chiqadi. Til tafakkur mahsulining xayotga tadbiiq etilish vositasi bo'luvchi qudratli quroldir.

Nutq vazifasi uning ontogenezdagi haqiqiy rivojlanish jarayoni bosqichini aks ettiradi, ularning har biri o'ziga xos xususiyatlarga egadir:

1-vazifasi – individuallararo – kishilar o'rtasidagi muloqot vositasidir. Ushbu holatda nutq og'zaki nutq – monolog, dialog, bir nechta odamlar suhbatii sifatida chiqadi.

2-vazifasi – ichki individual – bu erda nutq ko'plab ruhiy jarayonlarni (fikrlash, diqqat-e'tibor, xotira, tasavvur va boshq.) aniiq-tiniiq anglash darajasiga ko'targani hamda shaxsga ruhiy jarayonlarni tartibga solish va nazorat qilish imkonini bergani holda ularni amalga oshirish vositasi bo'lib xizmat qiladi.

3-vazifasi – umuminsoniy – bu o'rinda nutq alohida bir odamga umuminsoniy ijtimoiy-tarixiy tajriba xazinasidan axborot olish imkonini beradi. Ushbu holatda u grafik ramzlar va belgilarda moddiylashtirilgan yozma nutqdir.

Ta'lim muassasalarida o'qitish ikki shaklda amalga oshiriladi: a) erkin nutqiy muloqotda; b) maxsus nutqiy muloqat. Dialog ko'proq erkin nutqiy muloqotda paydo bo'ladi va u bolalar lug'atini boyitishning talaffuzga oid grammatik ko'nikmalarini tabiiy ravishda rivojlantirish bazasi, ravon nutq ko'nikmalariga ega bo'lish bazasi hisoblanadi. Dialog maxsus mashg'ulotlarda o'qitiladi (oyiga 1-2 ta mashg'ulot); Ta'lim muassasalarida bo'lib turgan vaqti mobaynida bola erkin muloqotda pedagog va boshqa bolalar bilan muloqotga kirishadi. Uyda esa kattalar bola bilan turli mavzularda dialogga kirishishlari lozim. Dialogik nutqni (yoki og'zaki nutqni) o'rgatish odatda suhbat shaklida, ya'ni kattalar bilan bola o'rtasida hamda bolalarning o'zlari o'rtasida fikr almashish shaklida ro'y beradi.

Dialogik ravon nutqni rivojlantirishga doir maxsus mashg'ulotlar suhbat metodi (suhbat) va imitatsiya metodi asosida o'tkaziladi. Mazkur metodlar ko'pincha quyidagi usullar yordamida amalga oshiriladi:

Tayyorgarlik suhbat (so'zlashish) usullari;

Teatrlashtirish usullari (imitatsiya, qayta aytib berish).

Tayyorlangan suhbatning quyidagi vazifalari mavjud:

To'g'ridan-to'g'ri bolalarni suhbatlashishga, ya'ni suhbatdoshi so'zlarini bo'lmasdan tinglash, luqma tashlash uchun qulay paytni kutgani holda o'zini tutib turish, suhbatdoshi uchun tushunarli qilib so'zlash;

Yo'ldosh – talaffuz va grammatik ko'nikmalarni mashq qilish, ma'lum so'zlar ma'nosini aniqlashtirish.

Suhbat jarayonida tarbiyachi savollar, topishmoqlar, badiiy so'z kabi turli usullardan foydalanadi. Bu usullarning barchasi suhbat paytida bilimlarni o'zlashtirish jarayonini yo'naltirish, nutqiy muloqotni ta'minlash, bolalar fikrlarini, ularning diqqat-e'tiborlarini, xotiralarini, emotsiyalarini faollashtirishga yordam beradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga nisbatan nutqning ikki shaklini – dialogik va monologik shakllarini ko'rib chiqish lozim. *Dialog* ikki yoki bir necha so'zlovchining biron-bir vaziyat bilan bog'liq mavzudagi fikrlarining almashinuvi bilan tavsiflanadi. Dialogda, yuklamalardan foydalanilgan holda, sintaksik jihatdan sodda bo'lgan darak, undov (iltimos, talab), so'roq gaplarning barcha turlari namoyon etilgan. Til vositalari imo-ishoralar, mimika bilan kuchaytiriladi. Tarbiyachi shunday vaziyatni yaratishi kerakki, unda bolalar turli xil til vositalaridan foydalangan holda dialog tuzish – so'rash, javob berish, tushuntirish, iltimos qilish, luqma tashlash va h.k. zaruratiga duch kelsin. Ushbu maqsadda bolaning oiladagi, maktabgacha ta'lim muassasasidagi hayoti, uning do'stlari va kattalar bilan munosabatlari, uning qiziqishlari va taassurotlari bilan bog'liq turli xil mavzularda suhbat o'tkazishdan foydalanish lozim. Aynan dialogda suhbatdoshni tinglash, savollar berish, mazmundan kelib chiqqan holda javob berish qobiliyati rivojlanadi. Qayd etilgan malaka va ko'nikmalar monologik nutqni rivojlantirish uchun ham zarurdir.

Tengdoshlar bilan dialogik muloqotni yo'lga qo'yish uchun kooperativ tushdagi faoliyat muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur faoliyat asta-sekinlik bilan shakllanadi. Dastlab bolalar ro'y berayotgan hodisalarni sharhlagan holda, yaqinda turib harakat qiladilar. Ushbu vaziyatda nutq tengdosh bolaning mavjud bo'lishi va u bilan so'zlashish imkoniyati orqali rag'batlantiradi hamda u o'z faoliyatini rejalashtirish va tashkil etish, shuningdek, ijtimoiy muloqot o'rnatish funksiyasini bajaradi.

Bolalar o'rtasidagi muloqot asosan amaliy xususiyatga ega. Dialog ko'pincha shunday shaklga olib boriladiki, bunda bola sherigining qisqa luqmalariga harakat bilan javob beradi yoki ro'y berayotgan hodisaga nisbatan o'z munosabatini nonutqiy vositalar yordamida ifodalaydi. Ular orqali bolalar bir-biriga e'tibor berishni, do'stlarini tovushidan bilib olishni, tashqi ko'rinish detallarini sezishni, nutqiy muloqot qilishni o'rganadigan ko'plab xalq o'yinlari mavjud.

Dialog muloqotini yo'lga qo'yish uchun stol o'yinlari va chop etilgan («loto», «domino») o'yinlardan foydalanish tavsiya etiladi. Juft bo'lib o'ynashda bolalar

dialogik hamkorlik qilish usullarini: navbatga rioya qilish, bir-biriga xushmuomalalik bilan murojaat qilish, o'z nuqtai-nazarini dalil-isbotlar bilan himoya qilish, fikrlarini sherigi bilan muvofiqlashtirishni o'rganadilar. Bunday o'yinlarda biluvchanlikning asosi sifatida nutqiy topshiriqlarning har xil turlari ishtirok etishi mumkin, masalan: berilgan tovushli so'zlarni tanlab olish, akustik va artikulyatsion jihatdan bir-biriga yaqin bo'lgan tovushlarni tabaqalashtirish, umumlashtiruvchi nomlarni tasniflash, rasmlar turkumi asosida birgalashib hikoya qilish va h.k.

Bolalarda ravon nutqni rivojlantirish maktabgacha ta'lim muassasasining asosiy vazifasi hisoblanadi, maktabgacha yoshning nihoyasiga kelib bola kattalarga xos bo'lgan og'zaki nutqning asosiy shakllarini egallashi, ya'ni ravon nutqning ikki shakli – dialogik va monologik nutqni egallab olishi shart.

Maktabgacha ta'lim muassasasining vazifasi bolalarda ravon so'zlashuv nutqni (dialogik nutq) va monologik nutqni rivojlantirishdan iborat. So'zlashuv nutqini shakllantirish vazifasi ko'p qirrali. Maktabgacha bosqichdagi kichik yoshli bolalarda ularga qaratilgan nutqni tinglash va tushunish, bir-birini tinglash, savollarga javob berish va o'zi ham savollar berishi, suhbat mavzusi bo'yicha izchil javob berish qobiliyati shakllanadi.

Nutqning ushbu ikki turlari o'rtasidagi farq matn ichidagi gapning mantiqiy aloqa turi bilan belgilanadi. Monolog doimo vaqtli yoki sabab-oqibatli aloqada bo'ladigan (bir-biriga nisbatan) borliq faktlari haqida xabar qiladi.

Vaqtinchalik aloqa ikki tomonlama bo'lishi mumkin: faktlar haqiqatdan ham bir vaqtdalik yoki ketma-ketlik munosabatlarida bo'lishi mumkin.

Bir vaqtning o'zida mavjud bo'ladigan faktlar haqidagi xabarlar tavsif deb ataladi. Faktlar ketma-ket keladigan xabar **bayon qilish** deyiladi. Sabab-oqibatli munosabatlarda bo'lgan faktlar haqidagi xabarlar esa **mulohaza** deb yuritiladi.

Ilk yoshda bola ravon nutqni eshitadi. dastlab bu unga nisbatan aytilgan luqmalar, so'ngra esa ertaklar, hikoyalar, kattalarning monologik nutqlari bo'ladi.

Ravon nutqdan til elementlari - tovushlar, morfemalar, so'zlar, gaplarni ajratib olar ekan, bola ravon matnda har bir til elementining o'rnini eslab qoladi, bu esa ilk

yoshdan boshlab nutqdan oldingi mashqlar boshlanadigan til sezgilarini rivojlantirish jarayonini tashkil etadi.

Ma'lumki, ravon nutqda bolalarning boshqalar bilan voqea-hodisalar ta'siri natijasida o'zaro munosabati, aloqasi ifodalanadi. Bu ifoda bir yoki bir necha jumalarda o'z aksini topishi mumkin. Ravon nutqning shakllanishida bolaning tevarak-atrof bilan munosabati, muomala shakli katta rol o'ynaydi. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda ravon nutqni rivojlantirishda ancha-muncha tajriba, malaka va ko'nikmalar mavjud bo'lganligini hisobga olib, ularda ravon nutqni shakllantirishda, avvalo, ertaklar matnini tinglashda nimalarga e'tibor berishimiz kerakligini aniqlab olishimiz zarur. Bular, avvalo, ona Vatan haqida dastlabki tasavvurlarni shakllantirishdan boshlanadi. Unda «Maktabgacha ta'lim muassasalarilari uchun dastur»da bolalarni buyuk siymolar, sarkardalar, ulug' mutafakkirlar haqida bilim berish nazarda tutilgan. Ana shularning barchasi bolalarning milliy qadriyatlarimiz haqidagi bilimlarini aniqlash, mustahkamlash va kengaytirish asosida ravon nutqni rivojlantirishga yordam beradi.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarni ijodiy hikoya tuzishga o'rgatish:

Mavzu: «Men yoqtirgan fasl»

Maqsad: Shaxsiy tajribaga asoslanib ravon nutqni rivojlantirish mantiqiy rivojlanib boruvchi hikoya tuzish qobiliyatlarini rivojlantirish.

Vazifalar: Shaxsiy hayot (tajriba)dan tugallangan hikoya tuzish malakasini shakllantirish.

Sabzavot va mevalar bo'yicha lug'atini faollashtirish, topishmoqlar mazmuniga tushunishga o'rgatish.

Maqoldagi so'zlarni aniq va burro aytish.

Kutilayotgan natijalar: Shaxsiy hayot (tajriba)dan tugallangan hikoya tuzish malakasi shakllanadi.

Hikoya to'qishga qiziqish uyg'onadi.

Topishmoq, maqollar mazmunini tushunib oladilar.

Kerakli jihozlar: To'rt faslga oid katta rasmlar.

To'rt faslga oid qirqma rasmlar.

Tarbiyachi: Bolalar hozir qanday fasl? (Qish) Qish faslida qanday o'zgarishlar ro'y beradi? Sizga qaysi fasl ko'proq yoqadi? Nima uchun yoqadi? Bugun biz «**Men yoqtirgan fasl**» mavzusida qisqa va tugallangan hikoya tuzishni o'rganamiz. Kelinglar, bolalar hozir biz kichik guruhlariga bo'linib olamiz.

- Bir yilda nechta fasl bor? (4ta fasl)

- Demak biz to'rt guruhga bo'linamiz.

Bolalar guruhlariga bo'linish uchun bahor, yoz, kuz va qish fasllari tasvirlangan suratlarining qirqma bo'laklarini oladilar. Ular o'z fasllariga tegishli tasvirlarning qirqma bo'laklarini yig'ish bilan guruhlariga bo'linib oladilar. 1-guruh bolalari bahor faslini, 2-guruh bolalari yoz faslini, 3-guruh bolalari kuz faslini, 4-guruh bolalari qish faslining qirqma bo'laklarini yig'adilar. Natijada har bir guruhda katta fasl tasviri hosil bo'ladi. Har bir guruh o'z fasllari haqida hikoya tuzishlari kerak. Hikoya yakunida shu fasl haqida she'rlar, topishmoqlar aytishlari mumkin.

Bolalar hikoya tuzishda qiynalsalar tarbiyachi hikoya namunasini beradi.

Tarbiyachi: Men uchun sevimli fasl kuz. Kuzda shamol g'ir-g'ir esib turadi. Osmon toza va beg'ubor bo'ladi. Bog'larda kuzgi mevalar pishib etiladi. Paxtazorlarda paxtalar oppoq bo'lib ochiladi. Dala va bog'larda ish qizg'in bo'ladi. Mevalar teriladi, kartoshka, piyoz, sabzi kabi sabzavotlar birin-ketin kovlanadi. Paxtalar teriladi.

Bolalarning tuzgan hikoyalari bo'yicha guruhlar taqdimoti o'tkaziladi. Har bir guruhning tuzgan hikoyalari tinglanadi va rahbatlantiriladi.

Tetiklashtiruvchi mashqlar

Quyosh

Erta tongda

Quyosh turib

Bolalarni erkalaydi,

Boshlarini silaydi.

Bilaklar ichki tarafi bilan bir-biriga tekkiziladi. Barmoqlar quyosh nurlari kabi keng yoyilgan holatda bo'ladi.

1. Qish g'amini yozda e.
2. Bahorgi harakat - kuzgi barakat.
3. Yozgi mehnat - qishgi rohat.
4. Yer haydasang kuz hayda,
Kuz haydamasang yuz hayda.

Bolalar bilimini tekshirish va mustahkamlash uchun savollar :

1. Bir yilda nechta fasl bor?
2. Siz qaysi faslni yoqtirasiz?
3. Mehnat haqida maqollar aytib bering.

Til tafakkur quroli va muomala vositasi.

Til millatning noyob xazinasi bo'lib doimo og'zaki va yozma holda namoyon bo'lgan. Boy, yorqin, maroqli, nutq so'zlayotgan kim bo'lishidan qat'iy nazar, uning nuri hisoblanadi. Tilni oliyjanob imkoniyatlari nutq orqali, nutq jarayonida ochiladi. Nutq bo'lmas ekan tilning cheksiz imkoniyatlari yuzaga chiqmay qolaveradi. So'z va g'azal sulтони A. Navoiy til va nutq munosabatlarini shunday izoxlaydi. «Til shuncha sharafi bilan nutqning qurolidir. Agar nutq noma'qul bo'lib chiqsa tilning manfaatidir».

Demak. Til qanchalik zo'r bo'lmasin, u nutq uchun qurol sifatida xizmat qilarkan. Uning kuch qudrati nutq jarayonida namoyon bo'lar ekan. Agar til o'q bo'lsa, nutq kamondir. O'qning qudrati, kamonning qudratiga so'zsiz bog'liq.

Qadimgi sharq pedagogikasining ajoyib asarlaridan biri «Qobusnoma»da ham til va nutqqa alohida e'tibor berilganki, ular hozir ham o'z ahamiyatini yo'qotmaganini ko'ramiz. Kaykovus barcha hunarlar ichida so'z hunari – notiqlikni a'lo deb biladi: «Bilingki, hamma xunardan so'z xunari yaxshi».

Shuning uchun ham kishi suxandon va notiq bo'lishni takidlaydi. Muallif notiqlikni egallashning yo'lini tinimsiz mehnat va o'rganish deb uqtiradi.

Ma'lumki til inson aqliy faoliyatining eng oliy va asosiy vositasidir. Insonni boshqa jonzotlardan ajratib turadigan ham til emasmi?! Shunday ekan, inson aqliy faoliyatining eng oliy maxsullari tafakkur mevalari til, nutq orqali ro'yobga

chiqadi. Til tafakkur mahsulining hayotga tatbiq etilish vositasi bo'luvchi qudratli quroldir.

Nutq va tilning ahamiyati. Bola hayotining barcha ko'rinishlarida til rivojlanishining ahamiyatini oshirish mushkul. Hayotiy qobiliyat kaliti sifatida aloqa va tilning asosiy roli haqida ishonchli dalillar keltirish mumkin. Rasmiy ta'lim va maktab hayotining dastlabki yillarida ta'sirli verbal va noverbal aloqaga asoslangan til mahorati o'rganish va rivojlanishga zamin bo'lgan. Til va boshqa muhim qobiliyatlarning o'sishi o'qishga tayyorgarlik, savodxonlik va hisob-kitobni o'z ichiga olgan. Bundan tashqari, hozir aloqa va til rivojining qiyinchiligi butun umr ta'sirining dalilidir. Til mahorati muvaffaqiyatli ta'limning eng yaxshi bashoratchisi: boshlang'ich maktabning dastlabki 2 yilida tilning rivojlanishi bolaning karakteristikasini oldindan aytib beradi. Aks holatda til o'rganishdagi qiyinchiliklar o'quv muvaffaqiyatsizligi bilan bog'liq: nutqi va tilida muammosi bor bolalar maktabga ilk qadam qo'yganda eng katta qiyinchiliklar ularning savod chiqarishi bilan bog'liq. Tili yaxshi rivojlanmagan bolalarda 5 yoshda 7 yoshdagiga nisbatan muvaffaqiyatsiz ta'lim ehtimoli katta bo'ladi¹³ (Edited by Mary Rafferty «A brief review of approaches to oral language development» USA 2014y.)

Xulosa:

Ma'lumki, til inson aqliy faoliyatining eng oliy va asosiy vositasidir. Insonni boshqa jonzotlardan ajratib turadigan ham til emasmi?! Shunday ekan, inson aqliy faoliyatining eng oliy maxsullari tafakkur mevalari til, nutq orqali ro'yobga chiqadi. Til tafakkur mahsulining hayotga tatbiq etilish vositasi bo'luvchi qudratli quroldir. Bolada o'ziga nisbatan ishonchni rivojlantirish, qadr-qimmat tuyg'usini shakllantirish uchun katta yoshli kishi o'zining butun vujudi bilan bolani yaxshi tushunishini va uning yutuqlaridan xursand bo'lishini va muvaffaqiyatsizliklarida hamdard bo'lishini ko'rsatishi zarur. Kattalarning mehri va tengdoshlarining xayrixoh munosabati bolada o'ziga nisbatan hurmatni his etishda yordam beradi, o'zini ko'rsatish va shaxs sifatida o'sish omili hisoblanadi,

¹³ Edited by Mary Rafferty "A brief review of approaches to oral language development" USA 2014y.

unda o'zining haqiqiy insoniy qiyofasini ifodalashga nisbatan intilish rivojlanishiga ko'maklashadi.

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar:

1. Ravon nutq tushunchasi va uni rivojlantirish vazifalari haqida nimalarni bilasiz?
2. Ravon nutqning mohiyati nimalardan iborat.
3. Maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarni ravon nutqqa o'rgatish jarayoni qanday kechadi?
4. Til tafakkur quroli va muomala vositasi deyilishini asoslab bering.
5. Ta'lim muassasalarida o'qitish qanday shakllarda amalga oshiriladi?
6. Maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarni ravon nutqqa ijodiy o'rgatish usullari haqida nimalarni bilasiz?

4. MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR BILAN LUG'AT ISHINI OLIB BORISHNING NAZARIY ASOSLARI

Reja:

1. Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan lug'at ishini olib borish vazifasi.
2. Lug'atni boyitish va faollashtirish.

Tayanch tushunchalar: *lug'at ishi, lug'at zahirasi, nutq madaniyati, umumlashtirish, assotsiativ metod, she'va leksikasi, Lug'atni egallash, antonimiya, sinonimiya, tashbeh (epitet)lar.*

Lugʻat ishining bosh vazifasi – lugʻat zahirasini boyitish, kengaytirish va faollashtirishdan iboratdir.

Bolalar lugʻatini boyitish asosini bolaning til ongiga mavzuga oid soʻzlar, sinonimik qatorlar, antonimik juftliklar, koʻp maʼnoli soʻzlarni kiritish tashkil qiladi.

Bolalar bilan sinonimlar ustida ishlash (mazmuniga koʻra bir-biriga yaqin soʻzlarni tanlash) mavzuga oid soʻzlar guruhlarini (harakat feʼllari: yurmoq, qadam tashlamoq, sudralmoq va h.k. yoki nutqni belgilovchi feʼllar: aytdi, soʻradi, javob berdi, qichqirdi va boshq.) oʻzlashtirishga oid ishlar bilan uygʻunlashib ketishi lozim.

Antonimlar ustidagi ishlar (qarama-qarshi maʼnoga ega boʻlgan soʻzlar) bolalar bilan soʻz birikmalari va gaplar tuzishda amalga oshirilishi kerak. Pedagog bolalarga maqollarda, matallarda antonimlarni topishni oʻrgatishi zarur. Koʻp maʼnoli soʻzlarda antonimlarni topish bolalarning soʻz haqidagi tasavvurlarini kengaytiradi, uning mazmunini aniqlashtirishga yordam beradi. Qarama-qarshi maʼnoga ega boʻlgan soʻzlardan iborat soʻz birikmalarini tanlar ekan, bolalar soʻzlarning koʻp maʼnoliligini yanada chuqurroq tushunadilar (eski koʻylak – yirtilgan, eski doʻst – uzoq doʻst).

Soʻzlarning koʻp maʼnoliligini maktabgacha yoshdagi bolalarga ularga yaxshi tanish boʻlgan aniq predmet ahamiyatiga ega boʻlgan (ruchka, igna, yashin, gavdaning orqa tomoni, oyoq) soʻzlarda koʻrsatish darkor. Koʻp maʼnoli soʻzlar ustidagi ishlar quyidagi yoʻnalishlar boʻyicha olib borilishi mumkin: soʻzni aytish, unga belgilar va harakatlar tanlash – soʻz birikmasini, soʻngra gaplarni tuzish va oxir-oqibatda koʻp maʼnoli soʻzlardan ravon matnda foydalanish.

Lugʻat ishi jarayonida (va boshqa nutqiy vazifalarni hal etish jarayonida) pedagog bolalarda nutqning aniqlik, toʻgʻrilik, ravonlik, ifodalilik kabi sifatleri amalga oshishiga erishishi zarur. Bolalarda fikr bildirish uchun soʻzlovchining niyatini aniq aks ettiruvchi leksik vositalarni tanlab olish qobiliyatini shakllantirishga alohida eʼtibor qaratish lozim.

Bolalar bilan lug'at ishlarini tashkil qilar ekan, pedagog quyidagilarni hisobga olishi lozim:

- leksikani tashkil etishning mavzuga asoslangan tamoyili;
- semantik jihat (bolani so'z mazmuni bilan tanishtirish);
- so'zlarni birlashtirishning assotsiativ metodi.

Leksika ishlarining barcha turlarini boshqa nutqiy vazifalar bilan o'zaro bog'liqlikda so'zli o'yinlar, mashqlar, ijodiy vazifalar shaklida o'tkazish tavsiya etiladi.

Leksik mazmundagi o'yinlar va mashqlar – nutqning mazmun jihatini rivojlantirishning zarur sharti hisoblanadi. Ularda turli predmetlar va ob'ektlarni taqqoslash, turli umumiy xususiyatlar va funksiyalarni ajratish muhim ahamiyatga ega. Bunda real ob'ektlar (o'yinchoqlar, rasmlar, kiyimlar, mebel va h.k.) ham, xayoliy vaziyatlar (quvnoq va g'amgin tulkichanig harakatlari, erta va kech kuz ob-havosi va h.k.) ham taqqoslanishi mumkin. Hikoya qilishdan oldingi lug'at mashqlari bolalarning ravon nutqlarining aniq va obrazli so'zlar hamda iboralar bilan boyitilishiga yordam beradi.

Lug'at ishlarini o'tkazishda tarbiyachi bolaning umumiy nutq madaniyatiga ta'sir qiladi, unga umumiy ravishda qabul qilingan adabiy so'zlar va ifodalarni ma'lum qiladi, ularni to'g'ri tovush va grammatik shaklda ifoda qiladi, bunda u bolalarda uchraydigan she'va leksikasini bartaraf qiladi (ta'qiqalaydi), ularni adabiy me'yorlar bilan almashtiradi. "Lug'atni egallash» atamasi – bu nafaqat so'zni o'zlashtirish, uni tushunish, balki uni albatta qo'llash, nutqiy faoliyatda foydalanish demakdir. Insonning yuqori nutq madaniyati, lug'atining boyligi haqida u «eshitilgan», insonning jonli nutqini bezab turgan taqdirdagina so'z yuritish mumkin. Lug'at ishidagi asosiy jihat – bu faqat bolalarga yangi so'zni tanishtirish emas, balki ularni faol nutqqa kiritishir. Bolalar bog'chasidagi lug'at ishi – bu bolalarning faol lug'atini notanish yoki ular uchun qiyin bo'lgan so'zlar bilan reja asosida boyitib borishdan iboratdir.

Lug'atni boyitish va faollashtirish. Lug'atni rivojlantirishda uni sifat jihatdan takomillashtirish dastlabki o'ringa chiqadi. Bu antonimiya (*o'tkir-o'tmas, achchiq-*

chuchuk), sinonimiya (*o'tkir - uchi o'tkirlangan, o'tkirlangan*), ko'p ma'nolilik (*o'tkir pichoq, achchiq qalampir, achchiq til*) kabi hodisalarni tushunish va ularni nutqda faol qo'llashga taalluqlidir. Bolalar narsalar, tabiat hodisalari, insonlar qilmishlarini ko'rib, ulardagi har xillik va umumiylikni aniqlashni hamda ularning ma'nosi qarama-qarshi yoki bir-biriga yaqin bo'lgan so'zlar, taqqoslashlar, aniq fe'llar, tashbeh (epitet)lar yordamida nutqda aks ettirishni o'rganadilar. So'z birikmasiga sinonim yoki antonimni tanlab olish usullari bolalarga so'zlarning ko'p ma'noga egaligini tushuntiradi. Narsalarning funksiyalarini taqqoslash asosida umumlashtiruvchi nomlar (hayvonlar, idish-tovoqlar, transport va boshq.) shakllanadi.

Lug'atni rivojlantirish, nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash, grammatik jihatdan to'g'rilikni shakllantirish ravon nutqni tuzish usullarini (gaplarni bog'lovchilar, leksik takrorlashlar, sinonimlar yordamida bog'lash vositalari; tavsiflash, bayon qilish, mulohaza yuritish tuzilmasi) o'zlashtirish bilan uzviy bog'liqdir. Turli funksiyalarni bajarish bilan bog'liq dialogli muloqot negizida rivojlangan nutqning barcha tomonlari til ongining shakllanishiga bevosita bog'liq bo'ladi va ular buning uchun bolaning kattalar bilan muayyan shakldagi muloqotiga, to'g'rirog'i, nafaqat tashqi olam va boshqa odamni bilishga qaratilgan muloqotga, balki tilning o'zini, uning tuzilishi va faoliyatini anglab etishga qaratilgan muloqotga muhtoj bo'ladilar. Lug'at ishlariga oid dasturlarni amalga oshirish mashg'ulotlar tizimi orqali amalga oshiriladi. Bu tizim uch xil ko'rinishdagi mashg'ulotlardan tashkil topadi:

Lug'at ishlari atrof-olamdagi doimo kengayib borayotgan narsalar va hodisalar doirasi bilan tanishtirish jarayonida amalga oshiriladigan mashg'ulotlar (ekskursiya, narsalarni namoyish qilish va h.k.);

Lug'at ishlari bolalarning atrofdagi narsalar va hodisalar haqidagi bilimlarini chuqurlashtirishga tayanadigan mashg'ulotlar (sifatlar, xususiyatlar, o'ziga xos jihatlari bilan tanishtirish);

Umumlashtirishlar jarayonida lug'at ishining hal qiluvchi vazifasi tushunchalarni shakllantirishdan iborat bo'lgan mashg'ulotlar. Nutqiy va Lug'atni

rivojlantirishning bilish jarayonlarini rivojlantirish bilan yagonaligi (qabul qilish, tasavvur qilish, fikrlash). Nutqiy va bilish faoliyatining aniq maqsadni ko'zlagan holda tashkil etilishi. bilish faoliyatini tashkil etish uchun asos sifatida ko'rgazmaviylikning mavjudligi.

Mavzu: «Paxta – milliy boyligimiz».

Maqsad Tasvir bo'yicha mazmunli hikoya tuzishga o'rgatish.

Vazifalar:

- Tasvir bo'yicha voqeani tugallashga, suratga nom topishga o'rgatish.
- Gapirganda so'zlarni bir-biriga bog'lab, jumlar tuzish malakasini mustahkamlash.
- Paxtaning o'zbek xalqi turmushidagi o'rni, asosiy milliy boyligimizdan, biri ekanligini tushuntirish.
- Bog'lanishli nutq – hikoya tuzish ko'nikmalarini shakllantirish.
- «Paxtazor» mavzusida bolalar lug'atlarini faollashtirish.
- Bolalarning faol lug'atiga mexanizator, paxta terar mashina, mahsulotlar nomlarini kiritiladi.

Kutilayotgan natijalar:

- Tasvir bo'yicha mazmunli hikoya tuzishga o'rganadilar
- Hikoya to'qishga qiziqish uyg'onadi
- Gapirganda so'zlarni bir-biriga bog'lab, jumlar tuzish malakasi mustaqamlanadi.

Kerakli jihozlar:

«Paxtazor» mavzusida rasmlar,

Paxtadan tayyorlanadigan mahsulotlardan namunalar (paxta, sovun, ip kabilar).

Bolalarga ko'rinarli qilib «Paxtazorda» mavzusida surat ilinadi. Tarbiyachi qisqagina kirish suhbatini o'tkazadi.

Bolalar, paxta – o'zbek xalqining faxri, milliy boyligi hisoblanadi. Uni e'zozlab «Oq oltin» deb ataydilar. Paxta etishtirish uchun dehqonlarimiz juda ko'p mehnat qiladilar. Bahor va yozda paxtani parvarish qiladilar. Kuzda paxtalar oppoq bo'lib

ochiladi. Hosil yig'ib terib olinadi. Paxtadan ip, gazlama, yog', qog'oz kabi mahsulotlar olinadi. So'ngra tarbiyachi bolalar diqqatini suratga jalb qiladi.

1. Suratda qayer tasvirlangan? (paxtazor).
2. Bolalar nima haqida suhbatlashyaptilar?
3. Suratga nima deb nom berish mumkin?
4. Paxtalarni qanday mashinalar teryapti?
5. Paxta terar mashina haydovchisini kim deb ataymiz? (mexanizatorlar)
6. Paxtadan qanday mahsulotlar olinadi?

Tarbiyachi: Mana endi, suratga qarab hikoya tuzishga harakat qiling. Avval hikoyaga qanday nom berishingizni ayting?

Bolalar hikoya tuzishga qiynalsalar tarbiyachi hikoya namunasini beradi.

Tarbiyachining hikoya namunasi:

Katta paxta dalasi. Paxtalar qiyg'os ochilgan. Uchta paxta terar mashina paxta dalasida ishga tushirilgan. Paxta terar mashinani mexanizatorlar boshqaryaptilar. Shahzoda va Zuxriddinlar paxtazorni tomosha qilib turibdilar. Zuxriddin Shahzodaga «Men katta bo'lsam albatta mexanizator bo'laman. Mashinada paxta terishni orzu qilaman» dedi.

Hikoyangizni qiziqarli tugating (bolalar hikoyalarini tugatishga qiynalsalar, tarbiyachi ularga yordam berishi mumkin).

Harakatli o'yin: «Kim tezroq paxta teradi».

Ikkita guruh bittadan yugurib borib, chanoqni olib, savatga solishadi, orqaga qaytib, safning ortiga turishadi.

Bolalar bilimni tekshirish va mustahkamlash uchun savollar :

Paxtani kimlar etishtiradi?

- Paxtadan qanday mahsulotlar olinadi?
- Paxtalarni qaysi mashinalarda teradilar?
- Kimning hikoyasi sizga yoqdi?

Muloqot, til va nutq tahlili va rivojlanish asoslari. Tilning rivojlanishi bolalar hayotining har bir jabhasida va ta'limiy muvaffaqiyatlarida eng muhim omildir. 2-5 yoshdagi bolalarning tahminan 6% til rivojlanishi bilan bog'liq muammolarga

duch keladi. Tilning etarlicha shakllanmaganligi bolalarning butun hayoti davomida o'z ta'sirini ko'rsatadi va ular bilish, savodxonlik, ijtimoiy munosabat, diqqat va o'qitish hamda o'rganishga tayyorgarlikda qator qiyinchiliklarni boshdan kechiradilar. Shuning uchun ham o'z shaxsini erta anglash juda muhim hisoblanadi. Bolalarning ijtimoiy tarbiyasida til o'rganish bilan bog'liq muammolar yuzaga keladi va bunda bilish darajasi ko'pincha past bo'ladi. Irlandiyada ingliz tilini qo'shimcha til sifatida o'rganayotgan o'quvchilarda ham til va nutq tahlilida etishmovchiliklar mavjud bo'ladi deb hisoblanadi. Bunday bolalarda tilning rivojlanishi bir-biridan farq qiladi va shuning uchun til tahlili qiyin bo'ladi. Tilning murakkabligi umumiy tahlilni qiyinlashtiradi. Bir qancha tahlil uslublari maktabgacha bo'lgan bolalarning muloqoti va tilini baholashda qulay bo'lishiga qaramay, bu metodlarning ko'pchiligi kelajakda til bilan bog'liq muammoga duch keladiganlarni bashorat qilishda yaxshi natija bermasligi mumkin.

Murakkab tahlil metodlari oddiy tahlil metodlariga qaraganda aniqroq deb hisoblanadi va ular bolalarning turli rivojlanish yo'nalishlariga ko'ra oddiy tahlildan afzalroqdir. Tahlil metodlari tilda ishlatiladigan murakkab uslublarni qisman ta'minlaydi va shu sababli, ayniqsa maktabgacha bo'lgan bolalarda til tahlili bo'yicha ko'proq izlanishni talab etadi¹⁴.

Mavzuga doir xulosa:

Bolalar lug'atini boyitishning asosiy manbasi bo'lib kattalar nutqi, birinchi navbatda, bolalarni o'qitib, tarbiyalaydigan tarbiyachining nutqi hisoblanadi. Ular tarbiyachidan obrazli so'zlarni, ifoda va qo'llash usullarini o'zlashtirib oladilar; ular nima yaxshi-yu nima yomonligini ajratib ololmaydilar, va eshitgan barcha so'zlarga taqlid qiladilar. Shuning uchun tarbiyachining nutqi namunaviy bo'lishi lozim. Obrazli nutqni rivojlantirish keng ma'noda nutq madaniyatining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Bolalar nutqini rivojlantirish samaradorligiga erishish uchun ularning bilim darajasi, qiziqishi va shaxsiy qobiliyati xususiyatlarini hisobga olish muhimdir. Shunday qilib, maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini

¹⁴ Edited by Mary Rafferty "A brief review of approaches to oral language development" USA 2014y

rejali tarzda rivojlantirish uchun nafaqat ertaklar bilan tanishtirish avvalombor ularni asosli ravishda tanlash, eng ahamiyatli so'zlarni ularning mavzu jihatdan xilma-xilligi, ya'ni sifat tarkibi, ma'nosi bo'yicha o'rganishni ta'minlash ham dolzarb masaladir.

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar:

1. Maktabgacha yoshdagi bolalarga har xil turdagi matnlarni tuzishni o'rgatishga doir ishlar shakllari va metodlarini metodik jihatdan asoslang.
2. Lug'at ishining bosh vazifasi qaysi metodlar, usullar orqali amalga oshirilishi lozim? (lug'at zahirasini boyitish, kengaytirish va faollashtirish).
3. Bolaning ona tilidagi nutqi mazmunini rivojlantirish uchun qaysi shart-sharoitlar zarur? O'z javobingizni aniq misollar orqali asoslang.
4. Maktabgacha yoshdagi bola nutqining grammatik tizimini shakllantirishga doir ishlar mazmuni nimalardan iborat? Bolalarda ona tilidagi grammatik jihatdan to'g'ri nutqni shakllantirish metodlari va usullarini tavsiflang.
5. Bolalarda nutqning tovush jihatini rivojlantirish va takomillashtirish uchun qaysi metodlar, usullar va vositalarni qo'llash zarur?
6. Har bir nutqiy vazifa ustidagi ishlarning ustuvor yo'nalishini ayting. Har bir yo'nalishni tavsiflang.

5. MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING TEVARAK-ATROFNI BILISHDA NUTQNI RIVOJLANTIRISH TEXNOLIGIYASI.

Reja:

1. Tevarak-atrof bilan tanishtirish jarayonida bolalar nutqini rivojlantirish.
2. MTTda bolalar nutqini rivojlantirish texnologiyasi.
3. Maktab yoshdagi bolalarni tevarak-atrofni bilishda bog'lanishli nutqini rivojlantirish.

Tayanch tushunchalar: *ma'nodosh, uyadosh, xususiyat, shaxsiy qobiliyat, jarayon, shaxsiy hayot, tevarak-atrof, rivojlantirish, texnologiya.*

Tilni to'g'ri o'rganish, uning grammatik tuzilishiga e'tibor berib so'zlashish, bolalarda erkin muhokama yuritish, savollar berish, boshqalardan eshitgan fikrlari yuzasidan xulosalar chiqarish, narsa va hodisalar o'rtasidagi bog'lanishning turli ko'rinishlarini anglab etishga olib keladi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida sog'lom, tbiy muhit yaratish, ularning to'g'ri muomalaga kirishishi, boshqalar bilan gaplashish ishtiyoqining ortishiga turtki bo'ladi. Buning uchun bolalar nutqining shaklan va mazmunan mantiqiy birligiga erishish muhim bo'lib, ular quyidagilardan iboratdir:

- dastlab bola o'z lug'at boyligiga ega bo'lishi;
- bolalar nutqining grammatik tuzilishini aniqshakllantirishga e'tibor berish;
- bolalarda tovush madaniyatini tarbiyalash;
- dialogik nutq, ya'ni so'zlashuv nutqini o'stirish;
- hikoya qilib berish;
- bolalarni badiiy adabiyot bilan tanishtirish;
- bolalarni savod o'rgatishga tayyorlash va boshqalar.

Bu talablar maktabgacha tarbiyaning barcha bosqichlarida amalga oshiriladi. Lekin ularning har birida bolalarning yosh xususiyati, shaxsiy tayyorgarlik darajasi, albatta, hisobga olinadi.

Bolalarning tevarak-atrofni kuzatib borishi natijasida talaffuzi ham ijobiy tomonga o'zgarib boshlaydi; tovushlarni to'g'ri talaffuz qila boshlaydilar, jumlar mazmuni

kengaya boradi, grammatik tomondan gapni to'g'ri tuza boshlaydilar, lug'at boyligi ham ortadi. Bolalarning o'zlari kichik-kichik hikoyalar tuza boshlaydilar va bu hikoyalarni erkin bayon qila oladilar. Ularda kattalar bilan muloqotga kirishish, o'z fikrini erkin bayon etish kabi xislatlar paydo bo'la boshlaydi. Shunga ko'ra bolalar nutqida tovush madaniyatini takomillashtirish, atrofdagi narsalar, predmetlar, hodisalar nomini ifodalovchi so'z boyligini kengaytirish, faollashtirish, monologik nutqning oddiy shakllariga rioya etish, o'z fikrini grammatik jihatdan to'g'ri va aniqifodalay olish ko'nikmalarini paydo qilish muhim va zarur hisoblanadi.

Bu talablar bolalarda borliqni, tevarak-atrofnı idrok etish, uni tushunish, his etish, hikoyalar tuzish, o'z fikrini bayon qila olish, ifodali o'qish faoliyati jarayonida tarkib toptiriladi.

Ma'lumki, bog'lanishli nutqda bolalarning atrofdagilar bilan voqea-hodisalar ta'siri natijasida o'zaro munosabati, aloqasi ifodalanadi. Bu ifoda bir yoki bir necha jumalarda o'z aksini topishi mumkin.

Nutqning shakllanishida bolaning tevarak-atrof bilan munosabati, muomala shakli katta rol o'ynaydi. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarning og'zaki nutqqa doir, malaka va ko'nikmalari mavjud bo'lganligini hisobga olib, ularda bog'lanishli nutqni shakllantirishda, avvalo, tevarak-atrofnı kuzatishda nimalarga e'tibor berishimiz kerakligini aniqlab olishimiz zarur. Bular, avvalo, ona-Vatan haqida dastlabki tasavvurlarnı shakllantirishdan boshlanadi. Bunda «Bolalar bog'chalari uchun dastur»da bolalarda mustaqil O'zbekiston davlati haqidagi tushunchalarnı kengaytirish, uning o'tmishiga oid yodgorliklar bilan tanishtirish, Samarqand, Buxoro, Xiva, Toshkent, Qo'qon kabi tarixiy shaharlar haqida ma'lumotlarga ega bo'lish, «Mustaqillik kuni» (1991 yil 1 sentyabr), O'zbekiston ramzlari: gerbi, bayrog'i, madhiyasi bilan tanishtirish, O'zbekiston Prezidenti, Prezidentlik boshqaruvi haqida ma'lumotlar berish, bolalarning o'z mahallasi, ko'chasi, uyi, uning nomlanishi, nomlanish sababi; O'zbekistonning tabiati, er-osti va usti boylıkları, tog'lari, cho'l va adirlari, tog'u soylari, o'rmonu-bog'lari, iqlimi; buyuk siymolari, sarkardalari, ulug' mutafak-kirlari, an'anaviy bayramlari, sayllari, milliy

marosimlari, o'zbek xalqining amaliy san'ati, kattalar mehnati, bolalarning otanalari, aka-opalarining O'zbekiston xalq xo'jaligining turli sohalaridagi ishtiroki, ishlab chiqarishning muhim sohaları, aloqa vositasi haqida bilim berish nazarda tutilgan. Ana shularning barchasi bolalarning tevarak-atrofdagi hodisalar haqidagi bilimlarni aniqlash, mustahkamlash va kengaytirish asosida bog'lanishli nutqini o'stirishga yordam beradi.

Bunda, birinchi navbatda, bolalar so'z boyligini kengaytirishda Respublikamiz tabiati, kasb-hunarga oid, qurilish va qishloq xo'jaligida foydalaniladigan mashinalar, narsalarning o'ziga xos belgilari va ranglari, mehnatga munosabatni ifodalovchi tushunchalar, nom va so'zlar bilan boyitish zarur. Shuningdek, xalqog'zaki ijodi namunalarini o'rganish; ona tilidagi antonim, sinonim, omonim so'zlarni tushunish va to'g'ri qo'llashga doir tushunchalar, so'zlar bilan boyitishga erishish lozim. Bolalarni narsalarning nomlarini to'g'ri aytishga, ularning o'xshash va farqli tomonlarini tushunish, shakli, rangi, sifati, xossalarini, jinsi va turiga oid yo'naltiruvchi lug'atini faollashtirish, nutqning grammatik tuzilishini shakllantirish, nutqmadaniyatini shakllantirish, dialogik va monologik nutqini takomillashtirish va nihoyat savod o'rgatishga tayyorlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Bog'lanishli nutqi yoshiga ko'ra orqada qolib, qator kamchiliklar mavjud. Shuning uchun biz ularning nutqini kuzatishda odatdagi hayotiy faoliyatidan chetga chiqmaslikka harakat qildik. Bu jarayonda quyidagilarga e'tibor qaratildi:

1. Ona tili boyligidan unumli foydalanish.
2. Nutqni rivojlantiruvchi omillarni to'g'ri belgilash.
3. Nutqni o'stirish jarayoni.
4. Nutqni o'stirishda uzviylik va uzluksizlik.
5. Nutqni o'stirish mazmuni.
6. Nutqni o'stirish shakllari.
7. Nutqda ijtimoiy-maishiy omillarning o'zaro aloqasi.
8. Sayrlar, o'yin va mehnat jarayoni – nutqni o'stirishning muhim vositasi ekanligi.

tashkilotlarida Nutqda eng muhim metod bu dialogik nutq, ya'ni bolalar bilan so'zlashishdir. So'zlashish og'zaki nutqning eng oddiy shakli bo'lib, unda bola o'zini tutishi, ko'z qarashi, xatti-harakati, ovozining past-balandligi, tezligi kabi turli holatlar hisobga olinadi. So'zlashish – dialogik nutq, asosan kattalar yordamida amalga oshiriladi va u ayniqsa, tevarak-atrofni bilish jarayonida yaxshi natijalar beradi. Jumladan, jamoat joylarida, ko'pchilik o'rtasida nutqmadaniyatiga rioya etishga e'tibor qaratiladi.

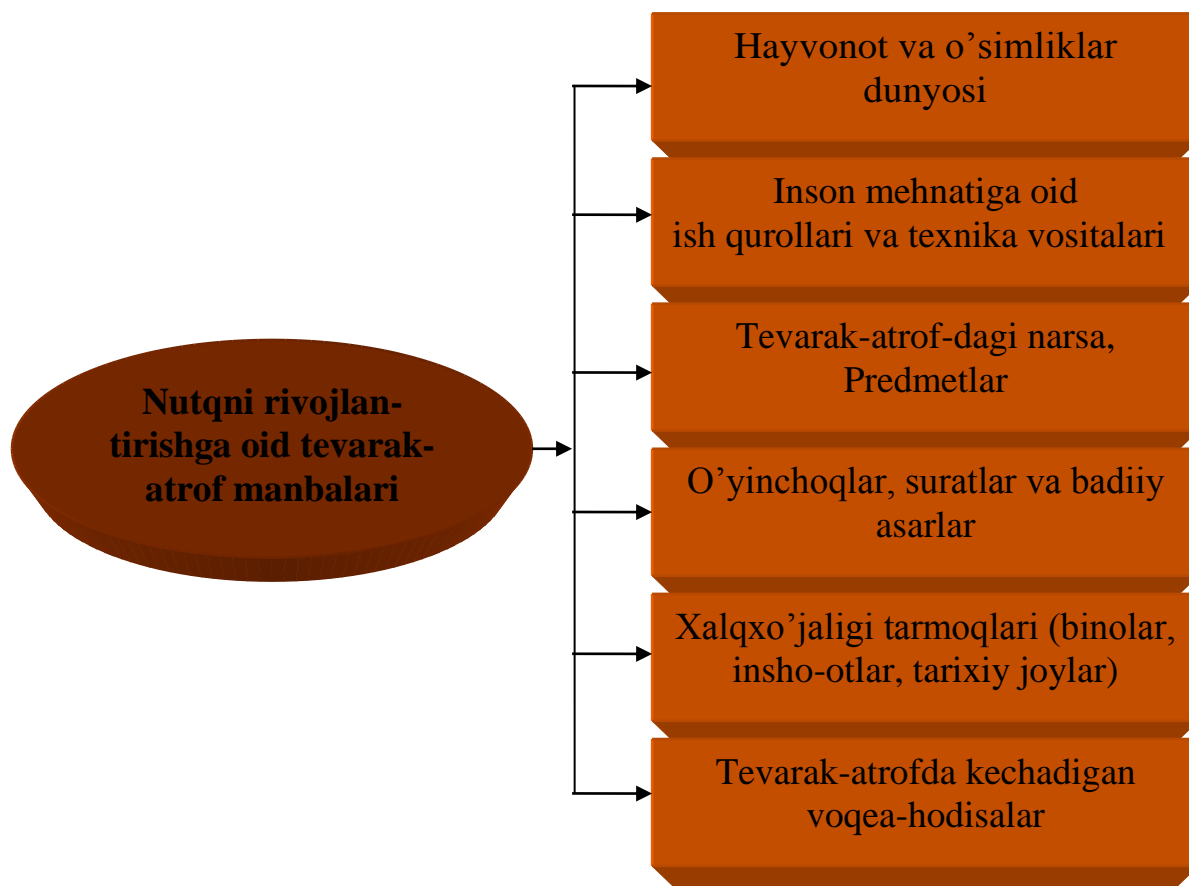
Bunda bir-birining nutqini to'ldirib borish, tuzatishlar kiritish, so'rash, so'rab bilib olish dialogik nutqqa o'rgatishning usullari sanaladi.

Ma'lumki, muloqot ikki shaklda – erkin va maxsus tayyorlangan mashg'ulotlarda amalga oshiriladi. Kundalik hayot va taassurotlar asosida uyushtiriladigan muloqot erkin muloqot bo'lib, yo'l-yo'lakay o'tkazilsa-da, bola nutqining ifodali bo'lishiga yordam beradi, ularda jummalarni grammatik jihatdan to'g'ri tuzish malakalarining paydo bo'lishiga, so'z zahirasining boyishiga olib keladi. Shu bilan nutqmalakasining o'zlashtirilishiga zamin bo'ladi. Bolalarda ko'proqguruh bilan qilingan sayrlarda tevarak-atrofni kuzatib, tarbiyachisi va do'stlari bilan so'zlashadi, uyda esa oila a'zolari bilan muloqot natijasida nutqi shakllana boradi.

Maxsus tayyorlanadigan muloqotlar esa dastur asosida muayyan mavzular bo'yicha uyushtiriladi.

Masalan, maxsus tayyorlangan suhbatlar quyidagicha tuziladi: dastlab mavzu belgilanadi, uning maqsadi, vositalari aniqlanadi, savollar tuziladi. Lekin bularning har biri Nimaga? Nima uchun? Nimadan? Qanday qilib? kabi izlanuvchi va muammoli savollar tarzida bo'lishi zarur. Shu bilan birga, savollar, umumlashtiruvchi xarakter kasb etishi ham mumkin.

1-jadval

Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish ko'p jihatdan quyidagi narsalarning to'g'ri hal etilishiga bog'liq:

Bolalar guruhi bilan suhbat uyushtirilganda, suhbat uchun ularning kundalik turmushida uchraydigan transport turlari tanlandi. Suhbat quyidagi savollar asosida olib borildi:

1. Odamlar bir-birlarinikiga, ishga, o'qishga nimada boradilar? (engil avtomobil, tramvay, trolleybus, avtobus).
2. Quruqlikda yuradigan qanday transport turlarini bilasiz? (tramvay, avtobus, trolleybus, poyezdid, yuk mashinalari, engil mashinalar).
3. Suvda qanday transport turlari yuradi? (paraxod, qayiq, kater, suv osti kemalari).
4. Havoda-chi? (samolyot, vertolyot, raketa, kosmik kema).

Suhbat jarayonida bolalarning mavzudan chalg'ib ketish hollari ham bo'lib turadi. Shuning uchun yo'naltiruvchi savollardan ham foydalanildi. Bu xildagi suhbatlarda, albatta, bolalarning barchasi qatnashishi maqsadga muvofiq.

Yuqoridagi guruh bilan navbatdagi suhbat sayrga chiqish jarayonida olib boriladi. Sayrga ota-onalardan 2 kishi hamrohlik qilishi mumkin. Tarbiyachining maxsus maslahatidan so'ng 2 ta kichik guruhda suhbat qilinadi.

Sayr «Talim tashkilotlaridan shahar markaziga sayohat» deb ataladi. Bolalar sayrga avtobusda ketadilar.

Yo'lda suhbat quyidagicha davom etadi:

Tarbiyachi: Bolalar, biz sayrga nimada ketyapmiz?

Bolalar: Avtobusda.

Tarbiyachi: Yana nimalarda ketishimiz mumkin edi?

Nigora: Metroda.

Zokir: Mashinada.

Shokir: Poyezdda.

Tarbiyachi: Shahar ichida poyezd yuradimi?

Ravshan: Metro poyezdi yuradi-ku.

Tarbiyachi: Juda to'g'ri. Biz hozir avtobusda ketyapmiz. Shahar markaziga, mashinalarda, metroda ham borishimiz mumkin.

Suhbat jarayonida bolalarning nutq bo'yicha talay qiyinchiliklarga duch kelishi aniqlandi.

Bu qiyinchiliklar quyidagilardan iborat:

- nutqda kerakli so'zni topib qo'llash;
- mavzuga oid fikrni aniqva ravon bayon etish;
- o'z fikrini xulosalash;
- fikrining izchilligiga rioya etish;
- ma'nodosh, uyadosh hamda qarama-qarshi ma'no ifodalash imkoniyatlaridan maqsadga muvofiqfoydalanish;
- nutqda bir-birlarini takrorlash.

Kuzatishlar suhbat jarayonida tarbiyachi va tarbiyalanuvchilarning erkin muloqotda bo'lishlari va fikr almashishlariga, bolalarning til vositalarini mustaqil tarzda, mavzuga mos tarzda qo'llashlariga erishish zarurligini ko'rsatdi.

Masalan, «Transport turlari» mavzusi bo'yicha o'tkaziladigan suhbatda avtobus, poyezdid, samolyot, metro kabi har bir so'zining ma'nosini tushunib ishlatilishi, bir-birlarining fikrini va tarbiyachi fikrini davom ettirganda, xulosalaganda jumlar, birikmalar va so'zlarni to'g'ri tuzishi va o'z o'rnida ishlatishiga erishish nutqni o'stirishning muhim shartlaridan biridir.

Dialog vositasida nutqni o'stirishda bolalarning aniq mavzu asosida qurilgan suhbatda qo'llangan so'zlarning ma'nolarini, masalan, transport turlarining farqini anglab olishlari va ana shu so'zlar qatorini tuzishlari ham muhim.

Avtobus va boshqa avtomobillar – transport turlari.

Ular nima bilan yuradi?

- Metro elektr tokida yuradi.
- Avtobus va boshqa avtomobillar benzin yordamida yuradi.
- Samolyot ham yonilg'i yordamida uchadi.
- Metro elektr toki yordamida yuradi.

Tarbiyachi: Buni qanday bilib olding?

Salim: Mening dadam avtobus haydaydilar.

Razzoq: Biz dadam, oyim bilan Mustaqillik bayramida metroga tushib, buvimni ko'rgani bordik. O'shanda uning tokda yurishini bilib oldim.

Tarbiyachi: Juda yaxshi. Biz ham bugun Mustaqillik maydonini tomosha qilamiz. U yerga metroda boramiz. Qaytishda esa metro yoki avtobusga chiqamiz. Ma'qulmi, bolalar?

Bunday suhbatlar bolalarning kundalik faoliyatida, sayru sayohatlarda samarali natija berishi shubhasizdir. Buning uchun tarbiyachi ana shu suhbatlarga oldindan tayyorgarlik ko'rishi, savollar, tushuntirishlar, xulosalarni rejalashtirishi talab etiladi. Chunki savollar bolalarning javob berishini taqozo qiladi, o'ylashga o'rgatadi - dialog esa bolalar nutqini to'g'ri shakllantiradi. Bunga o'rgatish uchun o'yinlar yoki «vaziyatlar» yaratish muhim ahamiyat kasb etadi. Natijada bolalarning o'zlari ham savollar berishga, izlanishga o'rganadilar.

«Telefon», «Tez yordam» tipidagi o'yinlar bolalarda katta qiziqish uyg'otishini ko'rsatdi.

Bolalar bilan yoz, kuz, qish, bahor oylarida tarbiyachi sayru sayohatlarda bolalarning javob berishinigina talab qilmasdan, ularni savol berishga ham o'rgatishi zarur. Chunki savollar izchillikni saqlash, mantiqqa rioya qilish nutqni o'stirishga xizmat qiladi.

Sayrlarda bolalar bilan birga didaktik o'yinlar o'ynash, ularni fikrlashga, tasavvurlarini kengaytirishga yo'llaydi.

Masalan, «Qaysi fasl qanday o'tadi?» savoliga bolalar:

- Qish sovuq, qor yog'adi.
- Yoz issiq, quyosh charaqlaydi, jazirama bo'ladi.
- Kuz salqin, yomg'ir yog'adi, Qushlar issiq o'lkalarga uchib ketadilar.
- Bahor iliq, yomg'ir yog'adi, shamol esadi, issiqo'lkalarga ketgan qaldirg'och, bulbul, ko'k qarg'a kabi qushlar qaytib keladilar. Ariqva suv bo'ylarida qurbaqalar qurillaydi.
- Kuzda daraxtlarning barglari sarg'ayadi.
- Bahorda hamma yoqyam-yashil bo'ladi.
- Yozda ariqlarda cho'milamiz.

Yoki shunday savollar ham berish mumkin:

«Qanday mevalar sariqrangda bo'ladi?»

- Olma.
- Limon.
- O'rik.
- Sariqgilos.

«Yovvoyi hayvonlarning nomini ayting».

- Ayiq.
- Sher.
- Bo'ri.
- Tulki.
- Yo'lbars.

Tarbiyachi ikkita o'xshash so'z aytadi. Bolalar uchinchi o'xshash so'zni topadilar.

Uchinchisi nima?

- archa, tol, . . . terak;
- lola, binafsha, . . . chuchmoma;
- chumchuq, qarg'a, . . . kaptar.

Bu o'yinlar bolalarni hayvonlarni bir-biridan ajrata olishga, o'simliklarni farqlashga, tez va aniqso'zlashga o'rgatadi.

Sayr-sayohatlardagi suhbatlardan maqsad, bir tomondan, bolalarni tevarak-atrof, o'simlik va hayvonot dunyosi bilan tanishtirish bo'lsa, ikkinchi tomondan, ularda mavsumiy o'zgarishlarning yuz berishi bilan bog'liqnutqini shakllantirish hamdir.

Sayohatga tayyorgarlik jarayonida bolalarga mavsumiy kiyinish va ayni paytdagi faslga xos xususiyatlar haqida ma'lumot beriladi.

Sayohat davomida tarbiyachi bolalarga dov-daraxtlardagi o'zgarishni kuzatish vazifasini topshiradi. Buning uchun quyidagicha savollar bilan murojaat qilish mumkin:

- Bahorda va yozda (kuz va qishda) daraxtlarning bargi qanday rangda edi?
- Hozir daraxtlarning bargi qanday tus olibdi?
- O't-o'lanlarning rangi-chi?
- Daraxtlardagi mevalar qaysi faslda pishadi?
- Kapalaklar bahordagidan, yozdagidan ko'pmi, ozmi?
- Kuz fasli nimasi bilan go'zal?
- Qish fasli-chi?

Bolalar bu savollarga javob berar ekan, olma, xurmo barglarini solishtiradilar. Olma bargi sariq, to'qsariq, qirmizi rangda rangin tovlanishi, xurmo barglaridan hali yashillik ketmaganligi, o't-o'lanlar ham birin-ketin sarg'aya boshlaganligini kuzatadilar va olma g'ozanak qilib, keltirilgan savatlariga, elim xaltalarga solib oladilar.

Xurmolar hali terilib olinmagani, ammo to'qsariqrangda yal-yal tovlanishi, uni birdaniga daraxtdan uzib, eb bo'lmasligi, 3-4 kun uyda saqlab, yumshay boshlagandan keyingina eyish mumkinligi, o'shanda meva totli bo'lishi tushuntiriladi.

Bu sayrda bolalar eb ko'rganu, ammo daraxtini, unda mevalarning pishishini ko'rmagan xurmo haqida ma'lumotga ega bo'ladilar. Bahor kelsa, bog'chalari hovlisiga ham xurmo ko'chati o'tqazishga kelishadilar.

Sayr oxirida bolalar qizil, sariq, qirmizi barglardan terib, gulchambar yasaydilar. Bunday sayrlar bolalarning dunyoqarashini shakllantirishga, lug'at boyligini oshirishga, nutqini boyitishga yordam beradi.

Kuz faslida qushlarning uchib ketishi haqida ham maroqli suhbat uyushtirish mumkin. Suhbatdan maqsad – bolalarning kuzda qushlarning (qaldirg'och, chug'urchuqva boshqalar) uchib ketishi, qarg'alarining uchib kelishi haqidagi tasavvurlarini aniqlash va qushlar dunyosini kuzatishga qiziqtirish bo'ladi.

Suhbatga tayyorlanish jarayonida tarbiyachi quyidagi savollarni belgilab olishi mumkin:

- Yozda qanday qushlarni ko'rgansiz? Qaysi qushlarning ovozini eshitgansiz?
- Qushlarni tanib, bilib olishda sizga kim yordam bergan?
- Qushlar kuz oxirida nima uchun issiqo'lkalarga uchib ketadi?
- Qishda nima uchun pashsha, chivin, kapalak va qo'ng'izlar ko'rinmay qoladi?
- Hovlingizda musicha va maynalar bormi? Ular nega uchib ketmaydi?

Mazkur savollarga javoblar, albatta, tarbiyachi tomonidan to'ldirilib, tuzatib boriladi. Bolalar uchun talay yangiliklar ham ma'lum bo'lib, bu yangiliklarni zukkolik bilan o'zlashtirib olganliklari ularning nutqlarida ham namoyon bo'ladi.

Ma'lumki, hozirgi davrda deyarli ko'pchilik xonadonlarda to'tilar parvarish qilinadi.

Shuning uchun, to'tilar hayoti bilan bog'liq savollar asosidagi suhbat bolalarning qiziqishini yanada oshiradi hamda bog'lanishli nutqni o'stirishga yordam beradi.

Kuzatishlar shuni ko'rsatdiki, bolalarning tevarak-atrof bilan muloqoti qancha ko'p bo'lsa, ularning bog'lanishli nutqi shunchalik samarali rivojlana boradi. Tevarak-atrofdagi rangin dunyo ular tasavvuri va dunyoqarashini shakllantirishga, so'z zahirasi boyitishga, nutqini o'stirishga rag'bat uyg'otadi.

Ayniqsa, qish fasli bilan bog'liq mashg'ulotlar bolalarning qiziqishiga yanada mos tushadi. Masalan, bog'cha hovlisida qor yog'ishini kuzatish jarayonida quyidagi savollar asosida suhbat uyushtirish mumkin:

- Qor uchquni nimaga o'xshaydi?
- Nima uchun qor uchquni kapalakka o'xshatiladi?
- Qor uchqunlari nima uchun har xil bo'ladi?
- Qorda yurganida odam nima uchun sovqotadi-yu, qorbo'ron o'ynaganida isib ketadi?
- Qor odam qachon erib ketadi?
- U nima uchun erib ketadi?
- Sirpanchiqo'ynash uchun nima qilish kerak?

Savol-javob jarayonida tarbiyachi bolalarni kundalik hayot bilan tanishtira boradi, tabiatdagi o'zgarishlarni kuzatish vositasida bilimni boyitadi, nutqini rivojlantiradi. Savol-javob orqali bolalar qor uchqunlarining har xil shaklda bo'lishi, uning turli tezlikda yog'ishi sabablarini bilib oladilar, havo harorati bilan bog'liq o'zgarishlarni tushunib etadilar, qish mavsumidagi qiziqarli mehnat jarayoni bilan tanishadilar; qor kurash, supurish, qor bosgan joylarda qushlarga don tashlash uchun joylar tayyorlash kabi ishlarni zavq-shavq bilan, hamkorlikda bajaradilar va tarbiyachi, tengdoshlari bilan faol muloqotda bo'ladilar. So'zlashuv jarayonida ishlatiladigan «qor uchqunlari», «kapalak qor», «lo'ppi-lo'ppi qor uchquni», «qor kurash», «muz yo'lak», «don xo'rak», «qor odam», «muz tepa» kabi so'z va so'z birikmalari dialogik nutqni shakllantirishga yo'l ochadi.

Nutq o'stirishga oid mashg'ulotlar samaradorligini ta'minlashda mavzularning qiziqarliligi alohida ahamiyat kasb etadi. Masalan, «Boychechakning ochilishi» mavzusidagi ertalik o'tkazish fikrimiz dalilidir.

Guruh xonasi ertalikkacha qog'ozdan ishlangan boychechak, binafsha, lola kabi gullar bilan bezatiladi.

Ertalik «Boychechak» qo'shig'i bilan boshlanadi. Ikki bola «Boychechak» qo'shig'ini galma-gal ijro etadi.

Jarchi bola boychechak terгани hammani dalaga chorlaydi.

Bolalar «Dala»da boychechaklar - qog'ozdan yasalgan gullarni tera boshlaydilar va qo'shiqkuylaydilar, raqs ijro etadilar.

Qo'shiqijrosi va raqslarda guruhning barcha a'zolari ishtirok etadilar.

«Boychechakning ochilishi» bilan bir qatorda «Gullar bayrami» ham bolalar sevib o'tkazadigan ertaliklardandir. Uni o'tkazishdan oldin guruhdagi barcha bolalarga gullar haqida she'r, topishmoq, raqsar bo'lib beriladi, bolalar Gulchi qiz, «Boychechak», «Binafsha», «Lola», «Atirgul», «Rayhon», «Chuchmoma», «Bo'tako'z», «Gulsafsar», «Nomozshomgul», «Gulbeor», «Gulxayri» va boshqa gullar rovida she'rlar yodlaydilar.

Bu xildagi ertaliklar bolalarda ham estetik didni tarbiyalash, ham nutqni o'stirish usullari, vositalari sifatida katta yordam beradi.

Savol-javoblar asosida suhbatlar o'tkazish orqali bolalarda nutqqa oid muayyan darajada malaka hosil qilgach, hikoya tuzishga o'rgatgan ma'qul.

Hikoya – biror voqea, hodisani kengaytirib bayon qilishdir. Hikoya tasviriy va syujetli bo'lishi mumkin. Tasviriy hikoya – bu biror predmet yoki voqeaning o'ziga xos tomonlarini bayon etishdir.

Masalan, tarbiyachi to'tiqushlar bolalarga hikoya qilib berishni topshirishdan oldin to'tiqushlar haqida savollar beradi:

- To'tiqushning patlari qanaqa rangda?
- To'ti qo'sh patlari uning hamma erida bir xil ko'rinishdami? Dumi, boshidagi patlari qanday? Qaerida uzunroq, qaerida kaltaroq?
- Idishga suv solib qafasga qo'yamiz, qushlar nima qiladi, cho'miladimi, ichadimi?
- Qushlar qanday uchadi, bir-birining patini nega cho'qiydi, nima uchun shoxdan-shoxga qo'nadi?
- Qafasning ichiga don, tuxum, tvorog, sabzi, olma solamiz.

To'tiqushlarimiz ularning qaysi birini xush ko'rib eydi?

Bu savollar vositasida bolalar qushlar bilan ishlashga o'rganadilar, savollar natijasida va kuzatishlar asosida «Men qushlarga don berdim» mavzusida hikoya tuzish topshiriladi.

So'ng 5-6 boladan hikoyani so'zlab berish so'raladi.

Zebinisoning hikoyasi hammaning diqqatini tortadi:

Syujetli hikoyada ham biror voqea-hodisa hikoya qilinadi.

Masalan, «Bizning oila», «Mening do'stlarim», «Alla», «Do'kon», «Bizning doktor», «Mening ko'cham», «Ko'cha harakati qoidalari», «Men kim bo'lsam ekan», «Sayrda», «Paxta terimida», «Mehrjon bayrami», «Bizning qishloq» kabi mavzulardagi hikoyalar shakl jihatidagina emas, mazmunan ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bu hikoyalarni tuzishda bolalarning nimalarga e'tibor berishi tushuntiriladi. Hikoya tuzish jarayonida bolalarning narsalarni ko'rib idrok etishi, eslab hikoya qilish, tasavvur etib hikoya qilish kabi qismlarga bo'linadi.

Bolalar bilimlarini kengaytirishga yo'naltirilgan, ishtirok etishga mo'ljallangan quyidagi interfaol usullardan foydalanish mumkin:

- Aqliy hujum
- Qisqa hikoya
- Savol- javob
- Tetiklashtiruvchi mashqlar
- Amaliy ishlar
- Klaster
- Baliq skleti
- BBB

Tetiklashtiruvchi mashqlar:

«Kapalaklar»

O'yinning mazmuni: Bolalar stulchalarda o'tirishadi.

Tarbiyachi bolalarga: «Bolalar, qaranglar-a, qanday chiroyli kapalaklar, ko'k, sariq, qizil! Ular xuddi jonli kapalaklarga o'xshaydi. Ko'raylikchi, ular ucha oladilarmi? (ularni puflaydi). Qaranglar, uchib ketishdi. Qani sizlar ham puflab ko'ringlar-chi, kimniki uzoqqa uchar ekan?»

Tarbiyachi har bir kapalakning qarshisiga bittadan bolani turg'azib qo'yadi, bolalar kapalakka qarab puflaydilar.

O'yin bir necha marotaba takrorlanadi. Bunda bolalarning to'g'ri turishiga, nafas olganlarida elkalarining ko'tarilmasligiga ahamiyat berib borish kerak.

Kapalak

Hoy kapalak, kapalak,
Qanotlaring ipakdek.
Muncha shoshib uhasan,
To'xta, so'zlayin andek . . .

Do'st bilaman o'zimga.

Pildir-pildir uchishing,

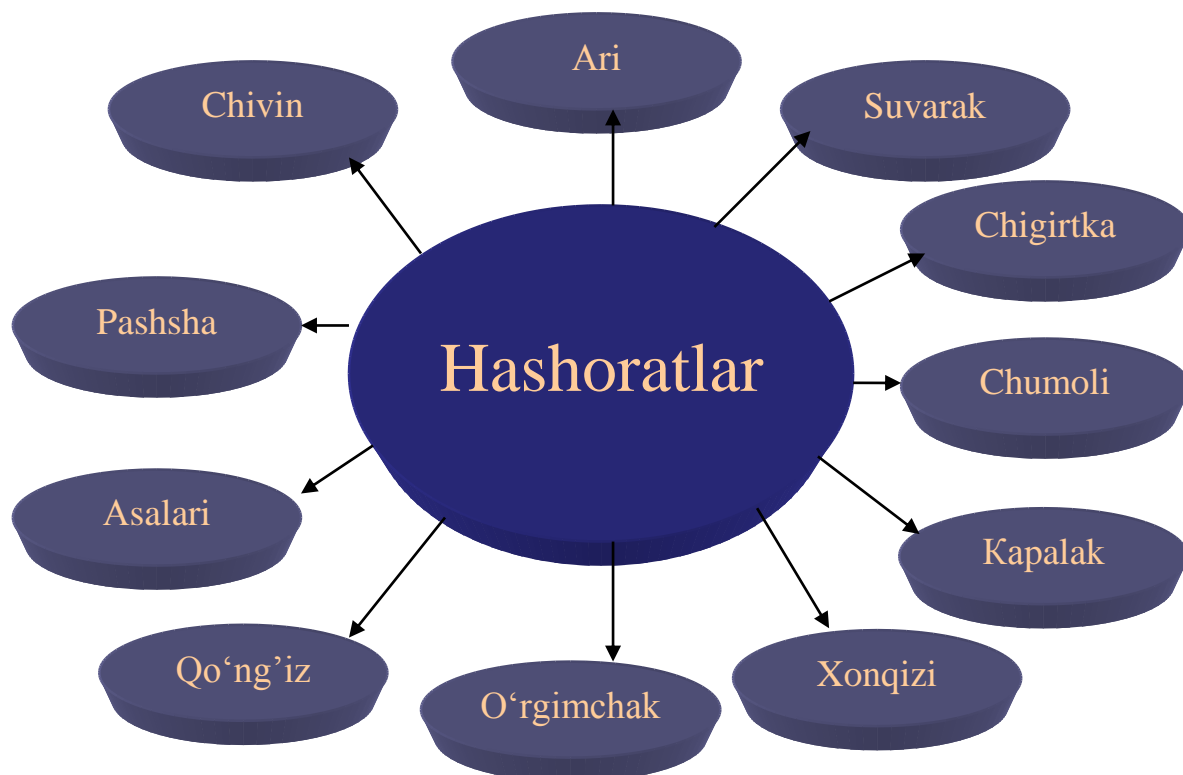
Oh, yoqadi ko'zimga.

Uch, ucha ber, ucha ber,

Go'zal bog'cham-gulshanda.

Sevgim, fikrim ham senda.

2-jadval

Bolalarni hashoratlar bilan tanishtirishda “Klaster” metodidan foydalanish mumkin.

Bolaning taraqqiyot jarayoni faqat o'yin orqali olib borilmay, balki qo'llar harakati orqali ham olib borilishi mumkin. Bunga biz alohida ahamiyat beramiz. M.Montessori pedagogikasining asosiy tamoyillaridan biri- «Barmoqlar uchining harakati inson intellektining taraqqiyot qurolidir». Shu tamoyil asosida bolalar turli narsalarning xususiyatlarini: masalan shakarni, tuzni, melni, unni suvga solib bu narsalarning erib ketishini bilib oladilar. Ular oyoq kiyimlarini krem bilan tozalaydilar, uni yaltiraguncha artadilar, plastmassa pinsetdan foydalanishni o'rganadilar, paxtani rulondan ajratib olish orqali barmoqlarini harakatga keltiradilar va mashq qildiradilar, xamir bilan ishlashni, sabzavotlarni kesishni, mahsulotlarning xususiyatlarini va sifatlarini to'g'ri aytishni o'rganadilar. To'rlar yordamida bola yormani guruchdan ajrata olishni o'rganadi va uni boshqa idishlarga joylashtiradi. Bu jarayonlar bolaning ko'z bilan chamalash, diqqatni jamlash, irodasini taraqqiy ettirishga yordam beradi. Agar bola nimanidir to'kib yuborsa yoki sochib yuborsa, shu erning o'zida bolaning o'zi sochiq bilan yoki supurgi va xokandozda uni tozalab olishni bilishi lozim.

Sensor rivojlanish mini-muhitida M.Montessori tavsiya etgan jihozlardan boshqa ta'limiy jihozlar: B. Nikitinning «Naqsh yasa», «Uni-kub», «Qirqma kvadrat» kabi jihozlarini va turli-tuman o'yinlarni taklif etish mumkin. Bu erga mualliflik jihozlarini joylashtirish mumkin. Masalan: Ko'rishni taraqqiy ettirish uchun turli ranglardan tashkil topgan spektrlar, rangli tiniq plastik jadvallar, bo'yoqlarni aralashtirish uchun jihozlar va boshqalardan foydalanish mumkin..Bu muhitda bolalar rangli «yo'lkachalarni» yasaydilar, ya'ni eng to'q rangdan eng och rangga tomon yo'nalib boradilar.

Eshitish sezgisini taraqqiy ettirish uchun «Jaranglaydigan qutichalar»dan foydalanishlari (korobkachalar ichiga toshlar, metall sharchalar solinadi), musiqa asbobida o'ynashlari mumkin.

Harakat sezgisini taraqqiy ettirish uchun shunday jihozlarni joylashtirish lozimki, ular barmoqlarning mayda qo'l motorikasini shakllantirishga yordam bersin (qisqichlar, turli-tuman mozaikalar, turli hajmdagi qurish-yasash jihozlari);

Sezgi organlarini taraqqiy ettirish uchun yuzasi har xil kartochkalar va matolar, «His etish qopchasi», g'adir-budir harflar, raqamlardan foydalanish mumkin. Bolalar xohlasalar ko'zlarini yumib ishlashlari, maxsus ko'zoynaklar taqqan holda notekis yuzalikni qo'l bilan his qilishlari, nimadan yasalganini aniqlashlari va tartib bilan joylashtirishlari mumkin.

Ta'm va hid bilishni ajratish uchun alohida jihozlar mavjud bo'lishi mumkin.

«Bola va notanish odamlar».

Insonlar kiyimi va ularning niyatlarining bir-biriga mos kelmasligi.

Pedagog bolalarga notanish kimsalar bilan muloqotda bo'lish qanchalik xavfli ekanligini, chunki bolalar kattalarning qanchalik xavfli bo'lishlari mumkinligini bilmasliklari mumkin. Ko'pchilik bolalarning tasavvurida yomon odamlar faqat yomon kiyim-bosh kiyishlari yoki pala-partish kiyinishlari mumkin deb o'ylaydilar. Ba'zi bir bolalar avvalambor soqolli, iflos kimsalargina xavf tug'dirishi, yaxshi kiyingan, kelishgan ayollar, qizlar va o'smirlar, har qanday ochiq chehrali, do'stona kulgisi bor insonlar hech qanday yomonlik qilishi mumkin emas,- deb o'ylaydilar. Shuning uchun bolalar bilan ko'pincha yaxshi kiyingan odamlar va ularning niyatlari mos kelmasligi haqida suhbat uyushtirish maqsadga muvofiqdir.

Kichik va o'rta maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarga tanish ertaklar va adabiy asarlardan namunalar keltirish lozim (masalan: Guloyim chuvrindi kiyimlarga burkangan, qora kuya bilan chaplangan bo'lsada, u juda mehribon ekanligini; «Qizil gul» ertagidagi mavjudot sehrlangan mehribon shaxzoda ekanligini bilishadi).

Katta maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar bilan esa o'z hayot tajribalaridan misollar keltirib suhbat uyushtirish katta samara beradi.

Hayotda uchraydigan tasodifiy vaziyatlar.

Bolalarning bunday sharoitda telefondan foydalanish qonun-qoidalarini, tanish va qadrdon insonlarning telefon raqamlarini bilishlariga erishish. Bu holatlar bolalarga tasodifiy vaziyatlarda bola nimadandir va kimdandir qo'rqanida kerak bo'lib qolishini tushuntirish. Pedagoglar bolalarga telefon bilan o'ynashni tasodifan telefon qilishdan farqlashga o'rgatish. Haqiqiy telefon orqali so'zlashishni maxsus treninglar jarayonida mustahkamlash va ota-onalar bilan hamkorlikda ish olib borish.

Bolalar o'rtasidagi keskin vaziyatlar va kelishmovchiliklar.

Pedagogning asosiy vazifasi–bolalarga muammoli vaziyatlardan tinchgina chiqib ketish usullarini o'rgatishdan iborat.

Bunday vaqtda pedagog bolalarga kelishmovchilikdan quyidagicha chiqib ketish yo'llarini:

- kelishmovchilik vaziyatini keltirib chiqaruvchi muammoni aniq ifodalashga o'rgatish;
- har bir tarafga muammoni izohsiz echish imkoniyatini yaratish;
- qarshiliklarsiz to'g'ri xulosa chiqarishga intilishni taklif etishi mumkin.

Nutq bolalarning tevarak-atrof go'zalligini ifoda etish vositasi bo'lib qolgandagina kutilgan natijaga erishish mumkin.

Bolalarning nutqini rivojlantirish, gap tuzish va ertaklarni kelgan joyidan davom ettirishni o'rgatishda piktogrammalardan foydalanish yaxshi natijalar beradi.

Tevarak-atrofni o'rganish jarayoni bola tafakkurini rivojlantirishda boshqa hech narsa bilan almashtirish mumkin bo'lmagan hissiy rag'batlantirishga sabab bo'ladi. Bunday rag'batlanish bog'cha yoshidagi katta bolalar tarbiyasida muhim ahamiyatga ega. Chunki tevarak-atrof predmentlar, voqeliklar asosida tug'iladigan hissiyot bola tafakkurida rivojlanib, uning tiliga, jonli ifodaga ko'chadi. Shuning uchun ham bolaning tevarak-atrofdagi voqelikni bilib borishi, uning go'zalligini bitmas-tuganmas murakkabliklarini his etishi, ijtimoiy munosabatlar va kattalar dunyosiga kirib borishi, uning har tomonlama kamol topishi bilan birga, bog'lanishli nutqining ham boyib, shakllanib borishga olib keladi. Zero, bolalik dunyoni zavqlanib, xissiyotlarga to'lib idrok etishi, uni kashf etish bilan uyg'undir.

Ma'lumki, pedagogik texnologiya deganda o'quv-tarbiya jarayonini oldindan ma'lum tizimda uzviy loyihalash, ma'lum pedagogik tizimning hayotda amalga oshiriladigan loyhasi, qurilishi degan ma'no tushuniladi. Shu nuqtai nazardan qaraganda maktabgacha yoshdagi bolalarda bog'lanishli nutqini rivojlantirish ham ma'lum pedagogik tizimning loyhasidir. Ya'ni bolalarda bog'lanishli nutqini rivojlantirish maqsadi, mazmuni, tarbiya metodlari, shakllari va vositalari ifodalangan bir butun tizim texnologiyasidir.

Biz hozirgi davr talabi darajasida maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini o'stirishning bir butun tizimi, mazmuni, o'ziga xos xususiyatlarini aniqlab chiqdik, hamda eng yangi talablar darajasida uni amalga oshirish metodlari, shakllari va vositalari texnologiyasini ishlab chiqdik.

Bog'lanishli nutqda eng muhim metod bu dialogik nutq, ya'ni bolalar bilan so'zlashishdir. So'zlashish og'zaki nutqining eng oddiy shakli bo'lib, unda bola o'zini tutishi, ko'z qarashi, xatti-harakati, ovozning past-palandligi, tezligi kabi holatlar hisobga olinadi. So'zlashish – dialogik nutq, asosan kattalar yordamida amalga oshiriladi. va u ayniqsa, tevarak-atrofnii bilish jarayonida yaxshi natijalar beradi. Jumladan, jamoat joylarida, ko'pchilik o'rtasida madaniyatiga rioya etishga e'tibor qaratiladi.

Bunda bir-birining nutqini to'ldirib borishi, tuzatishlar kiritish, so'rash, so'rab bilib olish dialogik nutqqa o'rgatishning usullari sanaladi.

«Sen ta'rifla, men topaman».

Didaktik vazifa - Kattalarning savollariga narsaning harakterli belgisini ajratib va nomini aytib javob berish.

O'yin harakati – Kattalarga topishmoqni aytish.

O'yin qoidasi – Ta'riflanayotgan narsaning nomini aytish mumkin emas.

Tarbiyachining savollariga aniq va to'g'ri javob berish.

Jixozlash – Sabzavot va mevalarni stol ustiga qo'yiladi. Tarbiyachi stulini o'simliklar ko'rinmaydigan qilib qo'yiladi.

O'yinning borishi – Tarbiyachi bolalarga stol ustidagi sabzavotlardan bittasini tanlang. Men sizdan uning qandayligini so'rayman. Siz javob berasiz. Faqat uning

nomini aytmang. Sizlarning javoblaringizdan men uni topishga harakat qilaman, deydi. Keyin tartib bilan tarbiyachi savol beradi: «Shakli qanday?, hamma tomoni shardek dumaloqmi?, chuqurchasi bormi?, rangi qanday?» va boshqa.

Bolalar savollarga to'la javob berishadi. Bolalar narsaning xarakterli belgilari haqida gapirib berganlaridan keyin tarbiyachi topishmoqni topadi.

Ma'lumki muloqat ikki shaklda-erkin va maxsus tayyorlangan mashg'ulotlarda amalga oshiriladi. Kundalik hayot va taassurotlar asosida uyushtiriladigan muloqat erkin muloqot bo'lib, yo'l-yo'lakay o'tkazilsa-da, bola nutqining ifodali bo'lishiga yordam beradi, ularda jummalarni grammatik jihatdan to'g'ri tuzishi malakalarining paydo bo'lishiga so'z zahirasiining boyishiga olib keladi. Shu bilan bog'lanishli nutq malakasining o'zlashtirilishiga zamin bo'ladi. Bolalarda ko'proq guruh bilan qilingan sayrlarda tevarak-atrofni kuzatib, tarbiyachisi va do'stlari bilan so'zlashadi, uyda esa oila a'zolari bilan muloqat natijasida bog'lanishli nutqini shakllana boradi.

Maxsus tayyorlanadigan muloqatlar esa dastur asosida muayyan mavzular bo'yicha uyushtirililadi.

Masalan, maxsus tayyorlangan suhbatlar quydagicha tuziladi: dastlab mavzu belgilanadi, uning maqsadi, vositalari, aniqlanadi, savollar tuziladi. Lekin bularning har biri Nimaga? Nima uchun? Namadan? Qanday qilib kabi izlanuvchi va muammoli savollar tarzida bo'lishi zarur. Shu bilan birga, savollar, umumlashtiruvchi xarakter kasb etishi ham mumkin.

Xulosa:

Muloqot ikki shaklda – erkin va maxsus tayyorlangan mashg'ulotlarda amalga oshiriladi. Kundalik hayot va taassurotlar asosida uyushtiriladigan muloqot erkin muloqot bo'lib, yo'l-yo'lakay o'tkazilsa-da, bola nutqining ifodali bo'lishiga yordam beradi, ularda jummalarni grammatik jihatdan to'g'ri tuzish malakalarining paydo bo'lishiga, so'z zahirasiining boyishiga olib keladi. Shu bilan nutq malakasining o'zlashtirilishiga zamin bo'ladi. Bolalar ko'proq guruh bilan qilingan

sayrlarda tevarak-atrofni kuzatib, tarbiyachi va do'stlari bilan so'zlashadi, uyda esa oila a'zolari bilan muloqot natijasida nutqi shakllana boradi.

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar:

1. Tevarak-atrof bilan tanishtirish jarayonida bolalar nutqini rivojlantirish uchun nimalarga ahamiyat berish lozim?
2. Tevarak-atrofni bilishda bolalar nutqini rivojlantirishda yaqindan yordam beradigan qanday mashg'ulotlarni bilasiz?
3. Bolalarning bog'lanishli nutqini rivojlantirishda, ayniqsa, lug'at boyligini faollashtirish uchun mavzu rejasiga qanday mavzularni kiritish maqsadga muvofiq?
4. Qanday o'yinlar bolalarning nafas yo'llarini rivojlantirishga yordam berish bilan birga, lug'at boyligini oshirib, faollashtiradi?
5. Maxsus tayyorlangan suhbatlar qanday tuziladi?
6. Muloqot mashg'uloti qanday qism va xulosadan iborat bo'ladi.

6. TOVUSHLARNING TO'G'RI TALAFFUZI YUZASIDAN OLIB BORILADIGAN ISHLAR MAZMUNI.

Reja:

1. Bolalarni to'g'ri talaffuzga o'rgatishning mazmuni va mohiyati.
2. Talaffuzga o'rgatishning asosiy bosqichlari.
3. Bolalarni to'g'ri talaffuzga o'rgatishning asosiy vazifalari.
4. Tovush hosil qilishda ishtirok etadigan turli organlarning ahamiyati.

Tayanch tushunchalar: *tovush, tovush apparati, generator, energetik, rezonator, tembr, diapazon, tovush jarangdorligi, tovush egiluvchanligi, tovush harakatchanligi, to'g'ri talaffuz pauza– temp, ritmika, diksiya.*

Bolalarni to'g'ri talaffuzga o'rgatishning mazmuni va mohiyati. Tarbiyachi u yoki bu tovush tarkibida turli nutq organlari: lablar, tishlar va til ishtirok etayotganini ko'rsatadi hamda tushuntirib beradi. Bolalarning tovushlarni ifoda etishda nutq organlari holatini ko'rib olishlari ularning to'g'ri talaffuzni o'zlashtirib olishlarida yordam beradi. Bu boradagi ish tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, ushbu yo'nalishdagi mashqlar ijobiy natijalarga olib keladi. Amaliyotda bu metodik usullar ko'pincha birgalikda qo'llaniladi va ular doimo bir-birini to'ldiradilar.

«L» qattiq tovushining to'g'ri talaffuzini shakllantirish. Tarbiyachi tovush artikulyatsiyasini namoyish etadi va bolalarga tilning talaffuz chog'idagi holatini ko'rishni taklif qiladi. So'ngra u tovushni bir necha bor talaffuz qiladi, keyin esa bolalar uni takrorlaydilar. Agar bolalar so'zlardagi tovushni to'g'ri talaffuz eta olsalar, yangi gaplarga va to'rt qatorli kichik-kichik she'rlarni yod olishga o'tish mumkin. Ravon nutqni rivojlantirish asosida turli aloqa vositalaridan (so'zlar, gaplar, matn qismlari o'rtasida) foydalanish, turli toifadagi matnlar - tasvirlash, bayon qilish, mulohaza yuritish tuzilmasi haqidagi tasavvurlarni shakllantirish qobiliyatini o'rgatish yotadi.

Tovush. Ayrim tarbiyachi pedagoglarda tovush tabiatdan berilgan (Xudo bergan) deyishadi. Maxsus tovush yillar davomida o'zgarishi, aynishi mumkin. Shuning uchun doim mashq qilib uni rivojlantirib turish lozim bo'ladi.

Tovush apparati uch bo'limdan iborat: generator, energetik, rezonator.

Tovushning hosil bo'lishi:

1. Tovush kuchi bilan bog'liq (nutq apparati organlari bilan bog'liq).
2. Tovush jarangdorligi (tovush jarangdorligi turli masofalarga yuborib baland pastligini o'zgartirish).
3. Tovushning egiluvchanligi va harakatchanligi (tovushni o'zgartira olishi, tovushning baland-pastligi).
4. Diapazon-tovushning hajmi (chegarasi eng baland va eng pastki ton bilan belgidir).

5. Tembr-tovushning yaqinligi, yumshoqligi, silliqdigi, hususiydigi. Tovush apparatining charchashi, tovushda bo'lgan nuqsonlar va buzilishlar orqali yuzaga keladi. Nutqning tovush madaniyatini tarbiyalashda intonatsion ifodalilik, temp, talaffuz va fikrni bayon qilishning ravonligi ustida ishlashga ko'proq ahamiyat berish darkor, zero, ravon nutqning shakllanishi ushbu ko'nikmalarga asoslanadi. Nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash ham til borlig'ini eng oddiy anglashni shakllantirish bilan o'zaro bog'liqdir. Maktabgacha yoshdagi katta bolalar so'zlar, tovushlar, qofiyalar bilan faol o'ynaydilar. Ular so'z jaranglagandagi umumiy va alohida jihatlarni payqay oladilar, artikulyatsion va akustik jihatdan bir-biriga yaqin bo'lgan tovushlarni (S-Sh, S-Z) farqlay oladilar, maqol, matal va tez aytishlardagi 4-5 ta so'zda uchragan tovushlarni sezadilar.

Talaffuzga o'rgatishning asosiy bosqichlari.

Talaffuzga o'rgatish 3-bosqichda amalga oshiriladi:

1-bosqich Ayrim tovushlar talaffuzini shakllantirish – bu qattiq va yumshoq, jarangli va jarangsiz undoshlar talaffuzi ustida ishlashni ko'zda tutadi;

B-lab portlovchi jarangli undosh tovush. So'zning oxirida, boshida va o'rtasida keladi. B..., ...B..., ...B, B-V kabi aytiladi, aroba-arava, kabob-kavob

P-lab portlovchi jarangsiz undosh tovush.

P..., ...P...,P, B va F undosh tovushlari o'rnida talaffuz qilinadi, fabrika-pabrika, kelib-kelip

2-bosqich: Ayrim so'zlar talaffuzini shakllantirish – bu leksikani to'g'ri talaffuz qilish, urg'u berish, so'zda urg'u bo'g'inini ajratishdan iborat;

Leksik jihatdan: «Ko'klam keldi» biri fasilning nomini, ikkinchisi harakatni anglatadi.

Urg'u so'zning oxirgi bo'g'iniga tushadi: Tikuvchi, ti-kuv-chi.

3 - bosqich: Namunaviy gaplar talaffuzini shakllantirish – bu o'zgacha gap ohanglari ustida maxsus ishlashni ko'zda tutadi. Chumchuq – kichkina qushcha.

Bolalarni to'g'ri talaffuzga o'rgatishning asosiy vazifalari. Tilni amalda o'zlashtirish ona tilining barcha tovush birliklarini (tovush – bo'g'in – ibora - matn) tinglab ajratib olish va ularni to'g'ri talaffuz qilishni nazarda tutadi, shuning

uchun maktabgacha yoshdagi bolada tovushni talaffuz qilishni shakllantirish borasidagi ishlar muntazam ravishda olib borilishi lozim.

Ohang, tembr, pauza, urg'ulashning turli xillari tovush ifodaliligining muhim vositalari hisoblanadi.

Bolaga intonatsiyadan to'g'ri foydalanishni, bildirilayotgan fikrning nafaqat mazmuniy ahamiyatini, balki emotsional xususiyatlarini ham bergan holda, uning intonatsion tasvirini qurishni o'rgatish juda muhim. Shu bilan parallel ravishda, vaziyatdan kelib chiqqan holda, talaffuz tempi, past-balandligini to'g'ri qo'llash, tovushlar, so'zlar, iboralar, gaplarni aniq talaffuz qilish (diksiya) qobiliyatini shakllantirish ishlari ham olib borilishi lozim.

Bolalarda nutqning intonatsion jihatiga diqqat-e'tibor qaratishni tarbiyalar ekan, katta yoshli odam (pedagog) uning nutqni tinglash qobiliyatini, tembr (har bir tovushning o'ziga xos bo'lgan sifati) va vaznni his qilish, tovush kuchini sezishni rivojlantiradi, bu esa kelgusida musiqa tinglash qobiliyatini rivojlantirishga ham ta'sir ko'rsatadi.

Nutq intonatsiyasi, tovushning ifodaliligi ustidagi ishlar bolalarning bildirilayotgan fikrga nisbatan, matndan kelib chiqqan holda, ovozini balandlatib yoki pasaytirib, talaffuz qilinayotgan matnga mantiqiy va emotsional urg'u berish orqali o'z munosabatini bildirishni o'rganishlari uchun zarur. Buning uchun pedagog tegishli topshiriqlardan ko'proq foydalanishi lozim. Aynan ushbu qobiliyatlarda bolaga turlicha intonatsion ifodalashni talab qiluvchi turli xildagi ravon fikrlarni tuzish – hikoya qilish, tasvirlash, mulohaza yuritish uchun zarur bo'ladi.

Tarbiyachi nutqning tovush jihatini rivojlantirar ekan, bolaga fikrlarning predmet, fikr bildirish mavzusi va tinglovchilardan kelib chiqqan holda kommunikatsiya maqsadlari va shartlariga mos kelishini hisobga olishni o'rgatishi lozim.

Nutqning past-balandligi o'rinli bo'lishi, tezligi esa atrofdagi muhitga va fikrning maqsadiga mos kelishi lozim. Yaxshi, to'g'ri nutqning muhim ko'rsatkichi bo'lib uning ravonligi hisoblanadi.

Artikulyatsion va intonatsion qobiliyatlarning uzviy bog'liqligi keng ma'nodagi tinglash va artikulyatsion-talaffuz ko'nikmalarini shakllantirishni nazarda tutadi.

Ish jarayonida tarbiyachi bolalarga soʻzning tovush tarkibini, soʻzdagi urgʻu oʻrnini tinglab, aniqlay olishga, qofiya va vazni his qilish tuygʻusini rivojlantirishga, aniq talaffuzni, soʻzlar, iboralar, gaplarning turli intonatsion tavsiflarini bera olish qobiliyatini shakllantirishga yordam beradigan mashqlardan foydalanishi zarur.

Bu murakkab nutqiy koʻnikmalarni shakllantirish fonetik mashqlarni takrorlashni, ularni muntazam ravishda oʻtkazishni talab qiladi.

4. Tovush hosil qilishda ishtirok etadigan turli organlarning ahamiyati. Har bir nutqiy vazifa ustidagi ishlarning ustuvor yoʻnalishlarini ajratar ekanmiz, ularning barchasi oʻzaro bogʻliqlikda va yaqin oʻzaro hamkorlikda ishtirok etishini taʼkidlash lozim.

Tilning asosiy harakatlarini: tilni yuqoriga koʻtarish, pastga tushurish, tilni ogʻiz burchaklariga yoʻnaltirishni mustaqil bajarishga oʻrgatish. (lablar,til, til uchi, til kuragi, tilning orqa qismi, tishlar, tanglay, tovush, ogʻiz, lablar, tishlar va til, tanglay) haqida quyidagicha maʼlumot berish.

Tovush hosil qilishda ishtirok etadigan turli aʼzolarning ahamiyati

1. Nafas apparati:
2. Boʻgʻiz (hiqildoq) boʻshligʻi:
3. Ogʻiz boʻshligʻi (til, tanglay, kichiktil, tish, va lablar):
4. Burun boʻshligʻi (tovush ohangiga alohida tus berishda ishtirok etadi).

Diksiya – talaffuz tarzi, talaffuzni aniq ravshanligi darajasi. Oʻqituvchi uchun toʻgʻri talaffuz eng kerakli qurol. Chunki eshitayotganlar tushunishi uchun – talaffuz ravon, har bir boʻgʻin, soʻz va tovushlarni aniq aytishi kerak.

Ritmika – ovoz maromi yoki vazni. Baʼzi bir soʻzlarning boʻgʻinlarning talaffuzi, ularning tezligini nutq suratini tashkil etadi.

Ovoz tezligi har bir oʻqituvchining fazilati. Nutq mazmuni muomala vaziyatiga bogʻliq.

Pauza – temp va nutqning yoqimli boʻlishi nutq ohangini tashkil etadi. Monotonnost (bir ohangda nutq zerikarli boʻlib qiziqish va diqqatni pasaytiradi).

Mavzu: «Quvnoq tilcha haqida ertak».

Maqsad: Bolalarga og'iz, lablar, tishlar va til, tanglay haqida tushunchalarini mustahkamlash. Tilning asosiy harakatlarini bolalar bilan birgalikda bajarish: tilni yuqoriga ko'tarish, pastga tushurish, tilni og'iz burchaklariga yo'naltirish.

Vazifalar:

Har bir bolani diqqat-e'tibor bilan kuzatib, mashqni qanday bajarayotganini tekshirib turish.

Kutilayotgan natijalar:

Bolalarning gapirishimiz uchun bizga nimalar yordam berishi (lablar, til uchi, til kuragi, tilning orqa qismi, tishlar, tanglay, tovush, og'iz, lablar) haqidagi tushunchalari yanada mustahkamlanadi. Tilning asosiy harakatlari: tilni yuqoriga ko'tarish, pastga tushurish, tilni og'iz burchaklariga yo'naltirishni mustaqil bajara oladilar.

Bolalar bilimlarini kengaytirishga yo'naltirilgan, ishtirok etishga mo'ljallangan interfaol usullar:

Aqliy hujum.

Qisqa hikoya.

Savol- javob.

Tetiklashtiruvchi mashqlar.

Kerakli jihozlar:

«Quvnoq tilcha haqida» ertagi bilan ishlashni mo'ljallash.

Tarbiyachi: Bolalar, qani ayting-chi: «Biz nima orqali gapiramiz?» (og'zimiz bilan). To'g'ri, og'zimiz orqali. Og'zimiz uychaga o'xshaydi. Bu uychada nima yashaydi? To'g'ri, til. Til haqida ertak eshitganmisiz? Qani eslab ko'ring-chi. Til uychada yashaydi. U yashaydigan uychaning eshigi bor-a? Uning uychasida bitta eshikcha emas, balki ikkita eshikcha bor edi. Birinchi eshigi-lablar, ikkinchi eshigi –tishlar. Bu uyning shifti ham bor edi. Bu nima deb atalar edi? To'g'ri, tanglay. Biz gapirmaganimizda uychaning ikkala eshikchasi yopiq bo'ladi va tilcha ko'rinmaydi. Hammangiz og'zingizni yoping va bir-biringizni og'zingizga qarang. Tilcha qorong'ida o'tiraverib zerikib, ko'chaga chiqib sayr qilib kelmoqchi bo'ladi. Avval til uchini chiqarib, havo qanday ekanligini bilib olmoqchi bo'ladi. Kelinglar,

hammamiz shunday qilamiz (tarbiyachi bolalarni bu harakatni qanday bajarayotganliklarini tekshirib chiqadi). Mana, qanday keng tilcha, hammangiz bir-biringizga qaranglar. Birdan qattiq shamol esdi, tilcha burishdi. Ingichka bo'lib oldi, so'ngra butunlay uychasiga yashirinib, uxlash uchun karavatchasiga cho'zildi. (bolalarni tekshirish).Uyqudan uyg'ongan tilcha mashq qilmoqchi bo'ldi, yuqoriga ko'tarila boshladi.(yuqoridagi tishlar orqasiga), so'ngra pastga tushadi (pastki tishlar orqasiga) (tarbiyachi har bir bolani tekshiradi). Tilcha avval mashqni sekin-sekin bajaradi, so'ngra tez-tez sakray boshladi. U sakraganda shiftga etay-yetay dedi, sakrab shiftni til uchi bilan silab qo'ydi.Tilcha mashq qilib bo'lgach, yana ko'chaga chiqmoqchi bo'ldi. Ko'chaga chiqib zinapoyaga o'tirdi(tilning keng oldingi qirrasini pastki labga qo'yish, bolalar bu harakatni bajarayotganlarida pastki lablarini qiyshaytirmasinlar, pastki tishlarga tegizmasinlar). Bir o'zi o'tiraverib zerikdi, o'ynash uchun ko'chada hech kim yo'q edi. Bolalar yo'qmikin, deb tilcha avval o'ng tomonga, so'ngra chap tomonga qaradi. Hech bir bola yo'q edi. Bolalarni qidirib uyining atrofida yugura boshladi(til og'iz atrofida aylanma harakat qiladi). Birga o'ynash uchun sherik topdi, sevinganidan sakradi, va tili bilan cho'lpillatdi (tilni tanglayga yopishtirib, uchi bilan cho'lpillatadi (bolalar tekshiriladi). Tilcha mazza qilib sayr qilganidan so'ng uyiga ketdi va ikkala eshikni yopdi. Uychasining eshiklari oddiy emas, ikki qavatli. Bular - lablar. Mana yuqorigisi, mana pastkisi (ko'rsatadi). Lablar ham ko'p harakat qila oladilar. Mana ular ko'p harakat qilib jilmayishdi. Kelinglar hammamiz jilmayamiz, so'ngra ular nimagadur achchiqlandilar va oldinga naychaga o'xshab cho'zildilar (tekshirish). So'ngra lablar biroz ochilib, ikkinchi eshikni ko'rsatishdi (tarbiyachi tishlarini ko'rsatadi). Mana yuqorigi tishlar, mana bu pastki tishlar.

Hamma eshiklarni yopamiz, tilcha juda ham charchadi, uning dam olgisi kelyapti.

Jismoniy daqiqa.

Bolalar, yana bizning ovozimiz ham bor-a! U ham uychada yashaydi. Biroq uning uychasi og'izda emas, bo'yinda (ko'rsatadi).

Ba'zan ovoz uxlaydi va sekingina pishillaydi, uning pishillashi eshitilmaydi (tarbiyachi «s» tovushini talaffuz etadi So'ngra bolalar «s» tovushini talaffuz

etadilar. Qo'llarining orqa tomonini bo'yinlariga qo'yib, ovoz uxlayaptimi yoki yo'qmi, tekshirib ko'radilar). Ovoz uyqudan turgandan keyin ashula aytadi. U shunday ovozda ashula aytadiki, hatto uychaning devorlari titray boshlaydi (bola «z» tovushini bo'yinga qo'l kaftining orqa tomonini qo'yib talaffuz etadi. Bu bilan ovoz uxlayaptimi yoki yo'qmi, tekshiriladi. Xuddi shu tariqa bolalar ikki – uch marta «s» va «z» tovushini navbatma-navbat talaffuz etadilar va tovush uxlayaptimi yoki ashula aytyaptimi aniqlashadi. Bolalar, bugun biz ko'p narsalarni bilib oldik. Mashg'ulot bolalarni rag'batlantirish bilan yakunlanadi.

Bolalar bilimni tekshirish va mustahkamlash uchun savollar:

Demak gapirishimiz uchun bizga nimalar yordam beradi?

(lablar, til, til uchi, til kuragi, tilning orqa qismi, tishlar, tanglay, tovush)

Mavzu: «O» tovushini talaffuz qilish

Maqsad:

- «O» tovushi bilan tanishtirish.

Vazifalar:

- «O» tovushini talaffuz qilishga o'rgatish
- «O» tovushining unli tovush ekani haqida tushuncha berish, uning so'z boshi, o'rtasi va oxirida kelishini aytish, uning to'g'ri talaffuzini o'rgatish,
- «O» tovushli so'zlar bilan bolalar nutqini boyitish.

Kutilayotgan natijalar:.

- «O» tovushining unli tovush ekanligini, uning so'z boshi, o'rtasi va oxirida kelishini bilib oladilar.
- «O» tovushli so'zlar ayta oladilar.

Kerakli jihozlar:

- «O» tovushi bor suratlar, kubik: bir tomoniga labning ochiq holati rasmi yopishtirilgan, boshqa tomonlariga unli harflar yopishtirilgan.

Tarbiyachi bolalarning tovushlar haqidagi bilimni aniqlash va mustahkamlash uchun savollar beradi.

Tovushlarni nima qilamiz?

(tovushlarni talaffuz qilamiz va eshitamiz)

Tarbiyachi bolalar javoblarini umumlashtiradi: nutq tovushlari 2 xil bo'ladi: unli tovushlar va undosh tovushlar, Tovushlarni aytamiz, eshitamiz.

Bugun biz «O» unli tovushi bilan tanishamiz.

«O» tovushini talaffuz etganimizda quyidagi holat yuz beradi:

Lablar aylana shaklida (dumaloqlangan) va bir oz oldinga chiqadi, tishlar dumaloqlangan lablar bilan berkiladi, til ildizi bir oz yuqoriga ko'tariladi, yumshoq tanglay tomoqning orqa devoriga siqilgan bo'lib, burun yo'llarini yopib turadi, havo oqimi og'iz bo'shlig'i orqali o'tib ketadi, tovush boylamlari bog'langan bo'lib, tebranadi va tovush hosil bo'ladi.

Unli tovushlar to'siqqa uchramaydi, cho'ziq aytiladi. Unli tovushni biz qizil rangda belgilaymiz (qizil kvadrat shaklni ko'rsatiladi). Kubiklarning (tarbiyachi kubikni ko'rsatadi) bir tomoniga labning ochiq holati rasmi yopishtirilib belgilanadi. Siz kubiklarni o'ynayotganingizda bilingki, kubikning bir tomoniga labning ochiq holati rasmi yopishtirilib, qolgan tomonlarda harflar ko'rsatilgan bo'lsa, demak bu kubikdagi harflar unli harflar bo'ladi. Mana qarang, kubikning bir tomoniga labning ochiq holati rasmi yopishtirilib, boshqa tomonida «O» harfi yopishtirilgan. Demak, «O» harfi unli tovush ekanligini bildiradi.

Xattaxta tagligiga uy hayvonlari rasmi terib qo'yiladi (qo'y, echki, sigir, buzoq, ot) va quyidagicha suhbat orqali ot so'zi ajratib olinadi.

- Uy hayvonlari nomini ayting.

(qo'y, echki, sigir, ot)

Ular nima uchun uy hayvonlari deyiladi?

(chunki ularni uyda odamlar boqadi, parvarishlaydi)

Shu hayvonlarning qaysi biri nomida «O» tovushi bor? Aytib ko'rib aniqlang-chi?

(tarbiyachi o'zi aytib yordam beradi: o-o-o t.)

(Ot so'zida «O» tovushi bor).

- «O» tovushini talaffuz qilib, uning qanday tovush ekanini aniqlang.

(o-o-o - o unli tovush ekan.)

- Qaerdan bildingiz?

- «O» tovushi to'siqqa uchramayapti, cho'ziq aytilyapti.

To'g'ri: «O» tovushi cho'ziq aytilyapti, unli tovush. Ot so'zida «O» tovushi so'zning boshida kelyapti, «O» tovushi so'z o'rtasida ham, oxirida ham keladi. Masalan: sado, non.

Jismoniy daqiqa.

Tarbiyachi bolalarga «Rasmi top» o'yinini taklif etadi. Buning uchun tarbiyachi bolalarni uch guruhga bo'ladi: 1-guruhga «O» tovushi bilan boshlanadigan predmetlar rasmlarini topish, 2-guruhga «O» tovushi bilan tugaydigan predmetlar rasmlarini, 3-guruhga «O» tovushi so'z o'rtasida kelgan predmetlar rasmlarini topish aytiladi, qaysi guruh o'ylanib, belgilangan muddatda so'z topa olmasa, o'yindan chiqadi. O'yinni oxirigacha davom ettirgan guruh g'olib sanaladi.

Bolalar uchun amaliy ish.

Tez aytish:

Oqqush ko'lda suzadi,

Oppoq bo'yin cho'zadi

Faol qatnashgan bolalar rahbatlantiriladi.

Bolalar bilimini tekshirish va mustahkamlash uchun savollar :

Bugun qaysi tovush bilan tanishdik?

U qanday tovush ekan?

Bu tovushni nima qilamiz?

Biz tovushlarni nima uchun o'rganamiz?

Qaysi tovushlar unli tovushlarga kiradi?

Ta'limiy o'yinlar orqali bolalar lug'atini boyitib boriladi. Ta'limiy o'yin bolalarning yosh xususiyatlariga mos keladigan o'yinlar sirasiga kiradi. Didaktik o'yinlarning muhim belgisi undagi qoidalarning mavjudligidir. o'yinda o'yin maqsadi, o'yin qoidalari, o'yin harakatlari o'rtasida uzviy aloqa mavjud. O'yin maqsadi o'yin harakatlarining tabiatini belgilaydi. O'yin qoidasi esa, o'yin harakatlarini, vazifasini hal etishga va o'yindagi harakatlarni amalga oshirishga yordam beradi.

Ta'limiy o'yinlar orqali bolalarga yangi bilimlar, tushunchalar berib boriladi. Bu o'yinlarda bolaning har tomonlama rivojlanishi, bilim jarayoni, sensor madaniyati,

nutq faoliyati, aqliy qobiliyatlari takomillashadi. O'yin qoidasiga rioya qilish, unga amal qilish o'yin mazmunini boyitadi.

Ta'limiy o'yinlarda tabiiy narsa va buyumlardan keng foydalaniladi. Bolaning kun tartibida ta'limiy o'yin uchun vaqt va joy ajratilishi kerak. Bunday o'yinlar mashg'ulot jarayonida va o'yindan tashqari vaqtlarda guruh yoki yakka-yakka o'tkaziladi. Bunda o'yin mazmuni va natijasi puxta aniqlanadi. Ta'limiy o'yinlarda quyidagi qoidalarga amal qilinishi kerak:

1. Navbatma-navbat ta'sir etish.
2. So'ralganda javob berish.
3. O'rtoqlari fikrini eshita olish.
4. O'yin jarayonida boshqalarga xalaqit bermaslik.
5. O'yin qoidasini bajarish.
6. O'z xatosini tan olish.

Ta'limiy o'yinlarda bolalarning yosh, individual xususiyatlarini hisobga olish lozim. O'yinda o'yin tempi va ritmi katta rol o'ynaydi, juda sekin va bir tekisdagi temp bolani ko'p kuttiradi, juda tez temp esa bolalarni hayajonga soladi, turli bahs-munozaralarga olib keladi. Kattalar tomonidan o'yin ishtirokchilarini to'g'ri baholash muhim ahamiyatga ega.

Ta'limiy o'yinlarning quyidagi turlari mavjud: a) buyum va o'yinchoqlar bilan o'ynaladigan; b) stol-bosma; d) ogzaki so'z o'yinlari.

Buyum va o'yinchoqlar bilan o'ynaladigan o'yinlar bolaning ilk yoshidan boshlab, to maktab yoshiga etgunga qadar o'ynaladigan o'yin turi hisoblanadi. Bunda bolalarning tasavurlari, diqqatlari o'yin asosini tashkil etadi. Ularda tevarak-atrofdagi narsa va buyumlar, ularning sifati, foydali tomonlari to'g'risida umumiy tushuncha hosil bo'ladi. O'yinda o'ynaladigan har bir buyum yoki o'yinchoq o'zining tashqi ko'rinishiga ega bo'lishi, narsaning asosiy belgisini ajrata bilish imkonini berishi lozim. Bunday o'yinlar bolalarning narsalarning shakli, hajmi, belgisi, sifati haqidagi bilimlarini kengaytiradi.

Ko'rgazmali materiallar bilan o'ynaladigan ta'limiy o'yinlar. Didaktik o'yinlarning quyidagi turlari mavjud: a) buyum va o'yinchoqlar bilan o'ynaladigan; b) stol-bosma; d) og'zak i- so'z o'yinlari.

Buyum va o'yinchoqlar bilan o'ynaladigan o'yinlar bolaning ilk yoshidan boshlab, to maktab yoshiga etgunga qadar o'ynaladigan o'yin turi hisoblanadi. Bunda bolalarning tasavvurlari, diqqatlari o'yin asosini tashkil etadi. Ularda tevarak-atrofdagi narsa va buyumlar, ularning sifati, foydali tomonlari to'g'risida umumiy tushuncha hosil bo'ladi. O'yinda o'ynaladigan har bir buyum yoki o'yinchoq o'zining tashqi ko'rinishiga ega bo'lishi, narsaning asosiy belgisini ajrata bilish imkonini berishi lozim. Bunday o'yinlar bolalarning narsalarning shakli, hajmi, belgisi, sifati haqidagi bilimlarini kengaytiradi.

Stol-bosma o'yinlari bolalarning tevarak-atrof haqidagi tasavvurlarini aniqlash, bir tizimga solish, tafakkurini (tahlil qilish, sintez, umumlashtirish, tavsiflash) o'stirish imkonini beruvchi o'yin usulidir. Bu o'yin turiga a) loto; b) juft rasmlar; d) domino; e) labirint kiradi.

Og'zaki so'zli o'yinlari katta maktabgacha yoshdagi bolalar bilan o'tkaziladi. Ular bolaning eshita olish, zudlik bilan javob topa olish, o'z fikrlarini tez va aniq ifoda eta olishga o'rgatadi. Tadqiqotchilarning fikricha, bunday o'yinlar bolaning aqliy rivojlanishida katta ahamiyatga ega. Yuqorida ko'rsatib o'tilgan o'yin turlarida didaktik maqsad va o'yin materiallarining mavjudligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Qoidali-harakatli uyinlar asosini bolaning jismoniy rivojlanishiga qaratilgan harakatlar tizimi egallaydi. Bunda asosan yurish, yugurish, sakrash, chirmashib chiqish, uloqtirish, emaklash kabi harakatlar o'yin mazmunini belgilaydi. Qoidali-harakatli o'yinlar kelib chiqishiga ko'ra: a) xalq milliy o'yinlari; b) mualliflik o'yin turlariga bo'linadi.

Har ikkala o'yin turida ham asosiy mezon o'yin qoidasi bo'lib hisoblanadi. Harakatli o'yinlar harakatlarning aniqligi, ifodaliligi, bolalarda tezkorlik, epchillik, mardlik kabi olijanob fazilatlarini tarbiyalab boradi. Ko'pchilik harakatli o'yinlar jamoa bo'lib o'ynashga mos bo'lib, bu jamoada uyushgan holatda harakat qilish qobiliyatini shakllantiradi. Qoidali harakatli o'yinlarni o'tkazishda bolalarga rolni

to'g'ri taqsimlash, o'yin jarayonini kuzatib borish, unga rahbarlik qilish, o'z vaqtida yaxshi harakatlarni rag'batlantirish o'yin nufuzini oshiradi. O'yin jarayonida quvnoq kayfiyat, ijobiy his-tuyg'ular yuzaga keladi.

Kichik yoshdagi bolalar uchun o'yin syujeti ochiq xarakterga ega bo'ladi. Masalan, «To'pni quvla!», «To'pni ushlab ol!». Katta yoshdagi bolalar uchun o'yin maqsadi, qoidasi va o'yinni tashkil etish murakkablashadi. Qoidali-harakatli o'yinlar

Milliy harakatli o'yinlar sport turlari bilan hamda xalqimiz qadriyatlari bilan aloqador bo'lib, ular asrlar davomida davrlarga mos ravishda rivojlanib, takomillashib, e'zozlanib kelingan. U bolalarning jismonan baquvvat, sog'lom, jasur, qat'iyatli, chaqqon, uddaburon bo'lib o'sishlarida muhim omil bo'lib hisoblanadi. Xalq milliy o'yinlarida millatning o'tmish tarixi, ma'naviy va madaniy rivojlanishining xarakter xususiyatlari, urf-odatlarini, an'analari jamlangandir.

Bolalar lug'atini boyitishda ta'limiy o'yinlarni tanlash, o'tkazish va tahlil qilish. Xalq milliy o'yinlarini maktabgacha ta'lim muassasalarida tashkil etishda quyidagi vazifalar amalga oshirilishi lozim:

- xalq milliy o'yinlarining turlari va ularni tashkil etish yo'llari, usullari hamda uslublarini ishlab chiqish;
- milliy o'yinlarni tashkil etishda ma'naviy qadriyatlar va urf-odatlarimizni kundalik hayot jarayoniga singdirib borish;
- maktabgacha yoshdagi bolalarni milliy istiqloq ruhida tarbiyalashda xalq milliy o'yinlaridan maqsadli foydalanish;
- xalq ertaklari, xalq og'zaki ijodi durdonalaridan unumli foydalanish;
- bolalarning o'ynashlari uchun shart-sharoit (o'yin uchun jihozlar, atributlar) yaratish;
- maktabgacha ta'lim muassasalari, oila va mahallalar o'rtasida milliy o'yinlar bo'yicha ko'rik tanlovlari va musobaqalar o'tkazish.

Milliy harakatli o'yinlar bolalarning yosh xususiyatlariga, o'yindagi harakatlar rivojiga qarab takomillashib boradi.

3-4 yoshli bolalar bilan o'ynaladigan o'yin turlari: «Ot o'yin», «Ko'z boylagich», «Chori chambar», «Avval akam», «Tayoq irg'itish», «Quloq cho'zish», «Chitti gul», «Xolam mehmonga keldi».

4-5 yoshli bolalar bilan o'ynaladigan o'yin turlari: «Chir aylanma», «Chillak», «Tortishmashoq», «Lafta», «Dor o'yin», «Berkinmashoq», «Jami», «Chertan devor gir-gir aylan».

Katta yoshdagi bolalar uchun o'yinlar «Chavandozlar», «Doiraga tort», «Do'ppi yashirma», «Sapalak», «Besh tosh», «Oq terakmi, ko'k terak». Bu o'yinlar orqali bolalarda chaqqonlik, o'z-o'zini boshqara olish va o'ziga ishonch tarbiyalanadi, qat'iyatlik ko'nikmalari shakllanadi, fikrlashga o'rgatilib boriladi, topqirlik qobiliyatlari rivojlanadi, hozirjavob bo'lishga tayyorlanib boriladi.

Xulosa:

Nutq intonatsiyasi, tovushning ifodaliligi ustidagi ishlar bolalarning bildirilayotgan fikrga nisbatan, matndan kelib chiqqan holda, ovozini balandlatib yoki pasaytirib, talaffuz qilinayotgan matnga mantiqiy va emotsional urg'u berish orqali o'z munosabatini bildirishni o'rganishlari uchun zarur. Buning uchun pedagog tegishli topshiriqlardan ko'proq foydalanishi lozim. Aynan ushbu qobiliyatlarni bolaga turlicha intonatsion ifodalashni talab qiluvchi turli xildagi ravon fikrlarni tuzish – hikoya qilish, tasvirlash, mulohaza yuritish uchun zarur bo'ladi.

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar:

1. Bolalarni to'g'ri talaffuzga o'rgatishning mazmuni va mohiyati nimalardan iborat?
2. Talaffuzga o'rgatishning qanday asosiy bosqichlarini bilasiz?
3. Bolalarni to'g'ri talaffuzga o'rgatishning asosiy vazifalariga nimalar kiradi?
4. Tovush hosil qilishda ishtirok etadigan turli organlarning ahamiyati haqida so'zlab bering.
5. Bolalar bilimlarini kengaytirishga yo'naltirilgan qanday interfaol usullarni bilasiz?

7. SUHBAT TURLARI VA UNING MAZMUNI

Reja:

1. Suhbat turlari.
2. Suhbatga tarbiyachining tayyorlanishi va o'tkazishi.
3. Asosiy suhbatga o'rgatish usuli orqali savollar berish.

Tayanch tushunchalar: *axloqiy mavzu, dialogik metod, axloqiy tasavvur, didaktik maqsad, old ko'makchi, chet ma'no, sintaktik qator, kirish suhbatlari.*

Suhbat – ta'limning dialogik metodi bo'lib, savol-javob o'tkazish, o'z nuqtai nazarini ifodalashni talab etadi. Suhbat bolalar narsa-hodisalar, voqealar to'g'risida ayrim bilim va tajribalarga ega bo'lgan holatda o'tkaziladi. Suhbat jarayonida bolalarning mavjud bilimlari aniqlashadi, boyiydi, tizimlashtiriladi. Suhbatda ishtirok etish bolalar uchun foydali qator ko'nikma va malakalarni paydo qiladi: bir-birini tinglash, aytilganlarini to'ldirish, ularni takrorlamaslik, bildirilgan fikrlarni samimiy baholash va boshqalar. Suhbat fikrning aniq yo'nalganligini, diqqatni va o'z xulq-atvorini boshqara olishni talab etadi. U mantiqiy fikr yuritish, aniq fikr bildirish, xulosa qilishga o'rgatadi. Suhbat orqali tarbiyachi bolalarda his-tuyg'ularni tarbiyalaydi, fikr yuritilayotgan voqea-hodisaga munosabatni tarkib toptiradi.

Mazmuniga ko'ra ikki turdagi suhbat farqlanadi: *axloqiy mavzudagi va bilishga doir.* Axloqiy mavzudagi suhbatlar faqat katta maktabgacha yoshdagi bolalar bilan o'tkaziladi, bilishga doir suhbatlarni esa o'rta guruhdanoq boshlab o'tkazish mumkin.

Axloqiy mavzudagi suhbatlar bolalarda axloqiy his-tuyg'uni tarbiyalash, axloqiy tasavvur, mulohaza va bahoni shakllantirish maqsadini ko'zda tutadi. Turli mavzularda axloqiy suhbatlarni o'tkazish mumkin: «Xushmuomalalik haqida», «Do'stlik va o'rtoqlik haqida», «Salomlashish odobi», «Ovqatlanish qoidalari» va boshqalar. Axloqiy mavzudagi suhbatlar badiiy asarlar o'qish, ko'rgazmali materiallarni ko'rsatish, film namoyish etish bilan uyg'unlikda amalga oshiriladi.

Bilishga doir suhbatlar mavzusi maktabgacha ta'lim dasturlarida aniqlab berilgan. Shuningdek, bunday suhbatlar kundalik turmush voqealari, atrof-muhit va kattalar mehnati bilan ham chambarchas bog'liqlikda o'tkaziladi.

Didaktik maqsadiga ko'ra suhbat qurish va umumlashtiruvchi turlarga bo'linadi. Bolalarni amalga oshirilishi ko'zda tutilayotgan faoliyatga, kuzatishga tayyorlash maqsadida *kirish suhbatidan* foydalaniladi. Ana shu maqsadda tarbiyachi bolalardagi mavjud tajribani aniqlaydi, ularning bilimlarini faollashtiradi, bajarilishi ko'zda tutilayotgan faoliyatga qiziqishni hosil qiladi, amaliy yoki bilishga doir vazifalarni taqdim etadi. *Umumlashtiruvchi suhbat* bolalarning biror mavzuda tashkil etilgan o'quv ishi natijasida qo'lga kiritilgan bilimlarni jamlash, aniqlashtirish, tizimga solish maqsadida o'tkaziladi.

Suhbatga tayyorlanishi va uni o'tkazishi. Yetti yoshli bolalar nutqida old ko'makchilar ko'pincha nafaqat o'z ma'nosida, balki chet ma'noda ham qo'llaniladi. Shunisi diqqatga sazovorki, old ko'makchilar dastlab kenglik ma'nosi ko'rsatkichi sifatida to'rt-besh yoshli bolalar nutqida paydo bo'ladi (uydan, devordan uzoqlashdi); so'ngra besh-olti yoshli bolalar ushbu old ko'makchini ob'ektiv ma'no ko'rsatkichi sifatida ham qo'llaydilar (onamning sovg'asi, dadamning xati) va faqat, keyinroq, etti-sakkiz yoshlarga kelib, bola sabab ma'nosini ifodalash uchun «dan» old ko'makchisidan foydalanishi mumkin (qo'rqqanidan qichqirib yubordi, og'riqning zo'ridan yig'lab yubordi).

Yetti yoshga kelib, odatda, nutqning sintaktik qatori shakllanadi: bola oddiy gaplarni, bir xil a'zoli gaplarni to'g'ri tuzadi, bunda u biriktiruvchi, zidlovchi, ajratuvchi bog'lovchilarni qo'llaydi; u o'z nutqida qo'shma gaplardan, ko'pincha esa turli xil sintaktik munosabatlarni ifodalovchi ergashgan qo'shma gaplardan foydalanadi: qo'shimcha gaplar – «Kamol nima ko'rganligimizni so'radi»; maqsadli gaplar – «Biz oziq-ovqat xarid qilish uchun do'konga ketayapmiz»; shartli gaplar – «Agar yomg'ir yog'masa, biz sayr qilgani chiqamiz» va boshq.

O'z taassurotlari haqida hikoya qilar ekan, olti yoshli bola ravon monologik nutq shaklidan foydalanishi lozim.

Bolalar bog'chasining tayyorlov guruhida grammatik rasmiylashtirilgan nutqni rivojlantirish borasidagi ishlar asosiy o'rinni egallashi lozim. Xuddi oldingi yillardagi kabi, u maxsus mashg'ulotlarda va boshqa faoliyat turlari bilan bog'liqlikda amalga oshiriladi.

Aynan bir fikrni turli vositalar yordamida rasmiylashtirish maktabga tayyorlash guruhidagi bolalarda grammatik nutq ko'nikmalarini shakllantirishga doir ishlarning asosiy turi bo'lishi mumkin. Masalan, bolalar o'yin-kulgi qilayotgan syujetli suratni tahlil qilishda qator gaplarni tuzish mumkin: «Bolalar quvonchdan sakrab yuborishdi», «Bolalar xursand bo'lib, osmonga sakradilar»; «Bolalar sakrab yuborishdi, chunki ular xursand edilar». Aynan bir mavzuda turlicha gaplar tuzishga doir bunday ishlar maktabgacha yoshdagi bolalarga bitta fikrni turlicha ifodalash imkonini beradi. Mashg'ulotlarda tarbiyachi ataylab bolalarga bir-birining o'rnini bosishi mumkin bo'lgan gaplar tuzishni o'rgatadi.

Aynan bir mavzuga oid gaplar variantlarini yaratish uchun didaktik o'yinlar, syujetli rasmlar, badiiy matnlardan foydalanish mumkin. Aynan bitta fikrni ifodalash uchun turlicha gaplar tuzishga oid ishlar etti yoshli bolalarda grammatik to'g'ri nutq ko'nikmalarini shakllantirishda asosiy o'rinni egallashi lozim.

Bu yoshdagi bolalarga nutqda sifatdoshlarni qo'llashni o'rgatish ular nutqini rivojlantirishga doir ishlarning ikkinchi yo'nalishi bo'lishi mumkin.

Bolalar nutqiga sifatdosh shakllarni kiritish uchun bolalar, kattalar, hayvonlar, qushlarning turli harakatlarini tasvirlovchi suratlardan foydalanish mumkin (o'qiyotgan bola, raqs tushayotgan qiz, yugurayotgan quyon va h.k.).

Bolalar surat asosida gap tuzadilar: Tarbiyachi ularga so'z birikmasini tuzishga yordam beradi. «Bola o'qiyapti». Tarbiyachi so'z birikmasidagi sifatdoshni aytadi, so'ngra bolalardan so'raydi: «qaysi bola?» – «o'qiyotgan bola».

Mashg'ulot uchun eng ko'p qo'llaniladigan fe'llarni olish va ulardan hozirgi zamondagi haqiqiy sifatdoshlarni hosil qilish darkor. Bolalarga hech qanday atamalar ma'lum qilinmasligi kerak, bunda ularning ayrim sifatdoshlarni esda saqlab qolishlari va zarur bo'lganda ularni o'z nutqiga qo'sha olishlari juda muhimdir.

Suhbatga asosiy o'rgatish usuli orqali savollar berish. Bolalar hayotda ko'rgan, ularga tanish bolgan buyumlar, narsa va hodisalarni kuzatish orqali ularni suhbatga o'rgatish. Bolalar turli mavzular yuzasidan o'tkazgan suhbatlarda hosil qilgan tushunchalarini, ta'ssurotlarini so'z vositasida boshqalarga bildiradilar. «Mening o'yinchog'im» «Avtobusda sayr», «Bizning hovli» «O'rtog'imizga ko'maklashyapmiz», «Koptokni qutqaryapmiz», «Chana uchyapmiz», «Bozorda», «Akamning kabutarlari», «Mehmonda», «Yozda», «Uy hayvonlari», «Mushuk bolalari bilan», «Quyonglar», «Mening onam shifokor», «Mening dadam quruvchi» va boshqa mavzulardagi suhbatlar jumlasiga kiradi. Ushbu mavzular bo'yicha o'tkazilgan suhbatlarda bolalar yangi so'zlarni bilib olishadi. Suhbatlar natijasida bolalar nimalarni o'zlashtirishlari lozimligini, qaysi yangi so'zlarni esda saqlashlarini va uning mazmunini tushunib olishlarini, bolalar diqqatini nimalarga qaratishni va ular yuzasidan beriladigan savollarni tarbiyachi o'ziga belgilab qo'yishi lozim. Savollar qisqa va aniq bo'lishi, bolalar tajribasiga asoslanishi, ularga fikr yuritishni, boshlang'ich — oddiy xulosalar chiqara olishni o'rgatishi kerak. Shuningdek, tarbiyachi mavzular bo'yicha mashg'ulotni qanday boshlash va yakunlashni o'ylab qo'yishi, mavzu mazmuniga mos she'rlar, topishmoqlar, maqollar, masallar, tez aytishlar, kichik hikoyalar ham tanlashi kerak bo'ladi.

Bolalarni jonlantirish, suhbat mazmunini yaxshilab tushunib olishlari uchun qisqagina kirish suhbatini o'tkazish mumkin, Masalan: «Mushuk o'z bolalari bilan» nomli suhbatni boshlashdan avval tarbiyachi bolalarga: Kimning uyida mushugi bor? Nima uchun mushuk saqlaysiz? Uni nimalar bilan boqasiz? U qanday ovoz chiqaradi? kabi savollar beradi. So'ngra bolalarga: «Men sizlarga mushuk va uning bolalari tasvirlangan suratni olib keldim,— deb suratni ularga ko'rinarli joyga ilib qo'yadi va bolalar uni yaxshilab ko'rib olishlari uchun 1-2 daqiqa vaqt beradi. Suratni yaxshilab ko'rib olishgach, tarbiyachi unda tasvirlanganlar bo'yicha savollar bera boshlaydi. Savollar bolalarning yosh va shaxsiy xususiyatlarini, dastur maqsadini hisobga olgan holda beriladi. Chunonchi, agar birinchi va ikkinchi kichik guruhlarda ushbu surat bo'yicha mashg'ulot o'tkazilsa, undan maqsad: bolalarning mushuk va uning bolalari haqidagi tasavvurlarini aniqlash,

tashqi ko'rinishi, harakati, ovqatni qanday eyishi haqida tushuntirish va lug'atini faollashtirish bo'lsa, tarbiyachi bolalarga suratni ko'rsatib shunday savollar beradi: Suratda nima tasvirlangan? Ona mushuk nima qilyapti? Ona mushuk yonida kim yotibdi? Mushuk qanday miyovlaydi? Ikkinchi kichik guruh bolalariga esa yuqoridagi savollardan tashqari yana ushbu savollarni ham berish mumkin: Ona mushukning panjalari qanday rangda? Dumi qanday rangda? Mushukning boshida nimalari bor, tumshugida-chi? Kulrang mushukcha nima qilyapti? U nimadan sut ichyapti? U sutni qanday ichyapti? Ip kalavasi bilan o'ynayotgan mushuk bolasini ko'rsatib: Bu mushukcha qanday rangda? U panjalari bilan nima o'ynayapti? Ip kalavallari qanday rangda? Katta va maktabga tayyorlov guruhida beriladigan savollar esa ancha murakkablashadi. Rasmlarni ko'rib chiqish vaqtida bolalar diqqati ayrim detallarga yo'naltiriladi: Ona mushuk nimaning ustida yotibdi? Uning yonida uxlab yotgan mushukchaning panjalarida ninasi ko'rinib turibdi? Polda sochilib yotgan ip kalavallari qayerda edi? Nima uchun ip kalavallari polda sochilib yotibdi? Savatni kim ag'darib yubordi? Tarbiyachining savollariga bolalar javob berib bo'lishgach, surat yuzasidan tarbiyachining o'zi gapirib beradi: «Mana bu ona mushuk – Mosh. Uning mushukchalari bor. U gilamcha ustida yotib, bolalariga qarayapti. Kulrang mushukchalar tarelkadagi sutni tili bilan chapillatib ichyapti, targ'il rangdagi mushukcha esa sakrab, savat ichidagi ip kalavallarini ahtarib yubordi. Ip kalavallari savat ichidan har tomonga sochilib ketdi va targ'il mushukcha ko'k rangdagi ip kalavasini chuvalashtirib o'ynay boshladi. Oq-qora rangli mushukcha esa ona mushukning yonida uxlab yotibdi. Ona mushuk mushukchalariga qarayapti va «xur-xur» qilib xurillayapti». Ushbu mashg'ulot jarayonida yangi so'zlar izohlab beriladi, qiyin so'zlar jo'r bo'lib takrorlanadi. Mashg'ulot topishmoq aytish va uning javobini topish (Kichkina qumg'on, o'tirib ko'zini yumgan), she'r aytish (Sh. Sa'dullaning «Mushuk « she'rini):

Mushugim deydi: miyov,

Sichqon doim menga yov!

Shuning uchun qo'ymayman,

Qancha emay to'ymayman.

yoki qisqa hikoya o'qib berish bilan (Habib Po'latovning «Mosh hikoyasi») davom ettirilishi mumkin. Tarbiyachi ushbu mashg'ulotda bolalar lug'atiga mushukchalar, ip kalavasi, panja, mo'ylov, ichyapti, chapillatib, chuvalashib, kulrang, sochib yuborilgan, miyovlaydi, xurillaydi va boshqa so'zlarni kiritadi.

Xulosa:

Bolalar hayotda ko'rgan, ularga tanish bolgan buyumlar, narsa va hodisalarni ko'rib, tez bilib oladilar va tushunadilar, bevosita kuzatish vaqtida aniqlay olmagan, ko'rish imkoni bo'lmagan belgilarni, qismlarni bilib oladilar. Masalan, uy hayvonlarini, qushlarni, transport vositalarini va boshqalarni kuzatganda ko'p narsalar bolalar uchun noaniq bo'ladi. Aytaylik, bolalar maqsadli sayrga chiqqanlarida tovuqlarni kuzatadilar. Mana shu kuzatishda bolalar xo'rozning baqbaqasini, tojini yoki oyoqlaridagi panjalarini, panjalaridagi tirnoqlarini sezmay qolishlari mumkin. Suratda esa bu aniq tasvirlangan bo'lib, bolalar xo'rozning tashqi tuzilishini tasvirlashganda bu ularning diqqat markazida turadi va *pat, toj, baqbaqa, panjalari* kabi so'zlar bilan lug'atlari yanada boyiydi. Bolalar suhbat yuzasidan yuritgan fikrlarini, hosil qilgan tushunchalarini, tassurotlarini so'z vositasida boshqalarga bildiradilar. suratda tasvirlangan narsa va buyumlarni, hodisalarning nomlarini, ularning belgilarini, sifat va xossalarini so'z bilan ifodalaydilar, sayr va sayohatda ko'rgan narsalari bilan taqqoslaydilar va ular haqida gapirib beradilar.

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar:

1. Suhbatning qanday turlarini bilasiz ?
2. Suhbat didaktik maqsadiga ko'ra qanday turlarga bo'linadi?
3. Grammatik rasmiylashtirilgan nutqni rivojlantirish qanday amalga oshiriladi?
4. Tarbiyachining suhbatga tayyorlanishi va o'tkazish jarayoni haqida gapirib bering.
5. Suhbatga o'rgatish usuli orqali savollar berish qanday amalga oshiradi?

8. HIKOYA QILIB BERISH TURLARI VA METODLARI.

Reja:

1. Hikoyalar turlari va ularni o'rgatishning izchilligi.
2. Bolalarni hikoya tuzishga o'rgatish.
3. Bolalarga ertak va hikoyalar aytib berish usullari.

Tayanch tushunchalar: *Hikoya, o'quv material, qurilish materiallari, uy maketlari, mashg'ulot uchun ko'rgazmali qurollar.*

Hikoya – o'quv materialini bolalar uchun tushunarli tarzda bayon etish imkonini beruvchi og'zaki metodlardan biri. Hikoyada turli mazmundagi bilimlar obrazli shaklda taqdim etiladi. Bolalar uchun hikoyalar kundalik voqealar, yil fasllari, yozuvchilar, rassomlar, ona shahri haqida bo'lishi mumkin. Hikoya qilish uchun material sifatida badiiy asarlardan foydalanish mumkin. Ayniqsa, bolalar uchun tarbiyachining shaxsiy tajribasi bilan bog'liq hikoyalar qiziqarlidir: «Mening bog'cham», «Mening oilam», «Mening sevimli o'yinchog'im» va boshqalar. Hikoyani tushunish qobiliyati, ya'ni tinglay olish, mazmuniga munosabat bildira olish, savollarga javob berish, oddiy qayta aytib berish uch yoshdan boshlab paydo bo'ladi. Kichik guruhlarda hikoya ko'rgazmali materiallarni (narsa-buyumlar, ularning tasviri) namoyish qilish bilan birga qo'shib olib boriladi. Ko'rgazmali materiallardan bolalar tasavvurga ega bo'lmagan voqea-hodisalar haqida hikoya qilinganda o'rta va katta maktabgacha yosh guruhlari ham foydalaniladi. Biroq, katta guruhlarda hikoya qilish jarayonida ko'rgazmali materiallardan keragidan ortiqcha foydalanish tavsiya etilmaydi. Chunki bolalarni so'z yordamida fikrlashga o'rgatish, ularda fazoviy tasavvurni rivojlantirish lozim.

Hikoya – biror voqea, hodisani kengaytirib bayon qilishdir. Hikoya tasviriy va suvjetli bo'lishi mumkin. Tasviriy hikoya – bu biror predmet yoki voqeaning o'ziga xos tomonlarini bayon etishdir.

Hikoyalar turlari va ularni o'rgatishning izchilligi.

Hikoya – biron-bir fakt, voqeaning mustaqil tuzilgan keng qamrovli bayonidir.

Bolalarni hikoya tuzishga o'rgatish. Hikoya tuzish – hikoya qilib berishga nisbatan ancha murakkab faoliyatdir, chunki bolalarning o'zi ushbu mavzu bo'yicha hikoya mazmuni, uning nutqiy shaklini tanlashlari, uni ketma-ket (tarbiyachi yoki o'z rejasi asosida) bayon qilishlari zarur.

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun hikoyalarning uchta turini ko'rsatish mumkin:

- qabul qilinishiga qarab aytiladigan hikoyalar (bolaning hikoya paytida nimani ko'rayotganligi haqida hikoya);
- xotira asosida hikoya qilish (bola hikoya aytish paytida nimalarni qabul qilganligi haqida hikoya);
- tasavvur asosida hikoya qilish (o'ylab topilgan hikoya).

Qabul qilish va xotira asosidagi hikoyalar faktli materiallarga asoslangan bo'lib, bolalar faktlarni bayon qiladilar.

Tasavvurga asoslangan hikoyalar ijod mahsuli bo'lib, unda hikoyachi bola mavzuga qarab o'z tajribasining shaklini o'zgartiradi hamda yangi vaziyat va obrazlar yaratadi. Bitta mashg'ulotda bitta fikrda hikoyalar turlarining aralashib ketishiga yo'l qo'yish mumkin: bola o'yinchoqni tavsiflab (qabul qilish asosidagi hikoya) bo'lganidan so'ng uni qaerdan sotib olganligi yoki uni qanday qilib tuzatganini (xotira asosidagi hikoya) aytib berishi mumkin.

Yuqorida sanab o'tilgan barcha hikoyalar turlari ta'lim maqsadlaridan kelib chiqqan holda tavsiflash, bayon qilish yoki shunchaki mulohaza yuritish sifatida bajarilishi mumkin.

Masalan, tarbiyachi to'tiqushlar haqida mashg'ulot o'tkazib, bolalarga hikoya qilib berishni topshirishdan oldin to'tiqushlar haqida savollar beradi:

- To'tiqushning patlari qanaqa rangda?
- To'tiqush patlari uning hamma erida bir xil ko'rinishdami? Dumi, boshidagi patlari qanday? Qayerida uzunroq, qayerida kaltaroq?
- Idishga suv solib qafasga qo'yamiz, qushlar nima qiladi, cho'miladimi, uchadimi?

- Qushlar qanday uchadi, bir-birining patini nega cho'qiydi, nima uchun shoxdan-shoxga qo'nadi?
- Qafasning ichiga don, tuxum, tvorog, sabzi, olma solamiz.

To'tiqushlarimiz ularning qaysi birini xush ko'rib eydi?

Bu savollar vositasida bolalar qushlar bilan ishlashga o'rganadilar, savollar natijasida va kuzatishlar asosida «Men qushlarga don berdim» mavzusida hikoya tuzish topshiriladi.

So'ng 5-6 boladan hikoyani so'zlab berish so'raladi.

Zebinisoning hikoyasi hammaning diqqatini tortadi:

«Dadam menga bozordan ikkita to'ti sotib olib berdilar. To'tilar kichkina qafaschada edi. Ikkinchi kuni ini bor, chiroyli, katta qafas olib keldilar va to'tilarni unga qo'yib yubordilar. To'tilar keng qafasga kirgandan so'ng sayray boshladilar, ham yayrab o'ynay boshladilar. To'tilarning pati yashil, havorang, sariq, kulrang bo'lib, tovlanib turar edi. Ular bir-birlarining patlarini tozalay boshladilar. To'tilarning patlari bosh qismida kalta, dumida, qanotlarida uzun, kichik-kichik xolchalari ham bor. Xuddi ataylab chizilgandek.

Hikoya tugagandan so'ng tarbiyachi hikoyalarni tahlil etib, eng yaxshi tasviriy lavhalarga, parchalarga bolalar diqqatini tortadi: masalan, to'tiqushning patlari rangini Dilnoza sariq, yashil, kulrang, oq, havorang deb tasvirilaydi.

«To'tiqushlar nima uchun shoxdan-shoxga qo'nadi?» degan savolga Dilbar: «To'tiqushlar mitti, jonsarak qushlar, o'ynashni yaxshi ko'radi», - dedi.

Sarvar esa: «To'tiqushlar don cho'qiydi, tuxumni yaxshi ko'radi, sabzi, olma bersak ham eydi. To'tilarga meva va sabzavotlar juda foydali», - deydi.

Syujetli hikoyada ham biror voqea-hodisa hikoya qilinadi.

Masalan, «Bizning oila», «Mening do'stlarim», «Alla», «Do'kon», «Bizning doktor», «Mening ko'cham», «Ko'cha harakati qoidalari», «Men kim bo'lmoqchiman», «Sayrda», «Paxta terimida», «Mehrjon bayrami», «Bizning qishloq» kabi mavzulardagi hikoyalar shakl jihatidagina emas, mazmunan ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bu hikoyalarni tuzishda bolalarning nimalarga e'tibor berishi tushuntiriladi.

Bolalarga ertak va hikoyalar aytib berish usullari. Hikoya tuzish jarayonida bolalarning narsalarni ko'rib idrok etishi, eslab hikoya qilish, tasavvur etib hikoya qilish kabi qismlarga bo'linadi.

Ko'rgan narsalarni idrok etib yoki eslab hikoya qilish aniq materiallar asosida tuziladi. Ulardan tasavvur etib hikoya qilish – ijodkorlikni talab qiladi. Bu hikoyalarning hammasi ham nutqning bog'liqligi va maqsadga yo'naltirilganligi bilan muhimdir. Maktab yoshidagi kichik bolalarga tavsiya etiladigan ertaklarda voqealar bola yoshiga monand bo'lishi nazarda tutiladi. Bu davr bolalari maktabga boradigan; o'zlari mustaqil ravishda o'zmi-ko'pmi kitoblar o'qiydigandarajada bo'ladilar. Ularga o'qish uchun tavsiya etiladigan ertaklarning ham ko'p qismi ona-Vatan, tabiat, axloq-odob, mehnat, o'qish haqida bo'lishi talab etiladi. "Zumrad va Qimmat", "Oltin tarvuz", "Dehqon bilan ayiq", "Haqqush" (tojik xalq ertagi), "Danak" (qirg'iz xalq ertagi), "Kuch va topqirlik" (latish xalq ertagi), "O'tinchi yigit", "Bo'ri bilan echki" singari ertaklar kichik maktab yoshidagi bolalar sevib o'qiydigan asarlardir.

Bolalarga ko'proq ig'vo, g'iybat, munofiqlikdan yiroq bo'lgan ertaklar yoqadi. Negaki, chin, mukammal tarbiyali bola boshqalarga ozor etkazmasligi, takabburlik qilmasligi, hech kimga past nazar bilan qaramasligi, rostgo'y bo'lishi lozimligini kichkintoylar avval tavsiya etilgan ertaklar orqali bilib olishgan. Yaxshi bola o'zidan kattalarga hurmatli, kichiklarga shafqatli va marhamatli, kular yuzli, shirin so'zli, xushmuomala bo'lishi lozimligi ularga ma'lum. Chinakam inson va'dasiga vafo qiladi, omonatga xiyonat qilmaydi. Ig'vo, g'iybat, munofiqlikdan o'zini saqlaydi. Ota-onasining hurmatini bajo keltiradi. Qarindosh-urug'lariga mehribon, mehr-oqibatli bo'ladi. Yomon yo'llardan, yaramas ishlardan, nojo'ya harakatlardan o'zini saqlaydi. Mana shularga o'xshash go'zal xislatli bolalarni el sevadi, e'zozlaydi. dovyuraklikka, vatanparvarlikka, yaxshi kasb-kor egasi bo'lish, xalq va Vatan uchun jon fido qilishga chorlovchi "Pahlavon Rustam", "Uch og'a-ini botirlar", "Egri bilan To'g'ri", „Ona er farzandi", "Sardorning oyni ushlab olmoqchi bo'lgani" (turk xalq ertagi), "Ilon terisini yopingan pahlavon" (no'g'ay xalq ertagi), "Donishmand qiz" (xitoy xalq ertagi), "Qadrdon uyingning mixi"

(shved xalq ertagi), "Chollar, ho'kizlar, Bo'rka va pop" (guzin xalq ertagi) singari ertaklarni tavsiya etish mumkin.

Ota-bobolarimizdan qolgan ibratomuz bir gap bor: yaxshi hayot kechirish insonning o'ziga bog'liq. U nechog'li to'g'riso'z, aqlli, tadbirli, pok ko'ngilli bo'lsa; do'stga, vatanga xiyonat qilmasa, yolg'on gapirmasa, topshirilgan ishni vaqtida bajarib, va'dasiga vafo qilsa, bunday zotni el yurakdan yaxshi ko'radi.

Kimki zolim va mutakabbir bo'lsa, bir kuni buning jazosini topadi. Tarixga nazar salsak, necha-necha zo'r davlat va qudratga ega bo'lgan kishilar vaqti kelib, ehtiyoj va zarurat girdobiga g'arq bo'lganiga, aksincha, umri yo'qchilik, kambag'alchilikda o'tgan odamlar halol mehnati, odamiyligi tufayli baxt, tolega yor bo'lib, boylik va davlatga ega bo'lganliklarini ko'ramiz.

Hikoya qilish usullari xilma-xildir. Jumladan, tarbiyachi tomonidan hikoyaning qisqacha namunasi berilishi mumkin. Bunda hikoyaning bir qismi tuziladi yoki o'yin tarzida bayon etiladi. So'ng bolalarning o'zlari hikoya tuzadilar. Masalan faoliyat markazlarda «Bizning shifokor» hikoyasini tuzish mumkin.

Tibbiy yordam ko'rsatish namunasida bemorlarga g'amxo'rlik tuyg'usini tarbiyalash orqali bolalar nutqini rivojlantirib boriladi.

Hikoya o'yin jarayonida o'yinchoqlar vositasida bemorga tibbiy yordam ko'rsatish, «bemor», «tez yordam» xodimlari bilan muloqot asosida tuziladi.

Masalan: «Sanjar qovunni ko'p eb qo'yib, qorni og'rib qoldi. Otasi «tez yordam» chaqirdi, shifokor kelib, bemor Sanjarga tezkor tibbiy yordam ko'rsatdi. Sanjarning ota-onasi shifokorga tashakkur bildirdilar».

«Gulnoza dam olish kuni opasi, singlisi bilan hovlida o'ynadi. Oyisi murabbo qaynatish uchun bir chelak olxo'ri olib kelgan edi. Gulnoza, opasi, singlisi o'ynab-o'ynab chanqadilar. Olxo'ridan eb olib, bir necha marta sovuq suv ichishdi. Uchalasining ham qorni og'rib, isitmasi ko'tarildi.

Ularni dadasi mashinada shfohonaga olib bordi. U erda bolalar shfokori hamda hamshira ularga shoshilinch yordam ko'rsatdi. Ular kerakli dori-darmonlarni olib, tezda sog'ayib ketdilar. Shundan so'ng ho'l meva eb, qaynatilmagan suv ichmaydigan bo'ldilar».

Hikoya tuzishda uning rejasi, mazmunining asosiy qismlari bolalar tomonidan muhokama etilib, ma'lum qismi bayon qilinadi. Bolalar yo'l qo'ygan xatolar tuzatib boriladi va oxirida xulosa qilinadi.

Ularning hikoyasini boshqa bolalar to'ldiradilar.

Bu usulda ko'rgazmalilik, kuzatish muhim rol o'ynaydi. Bolalar o'zlari va tengdoshlarining narsalarini taqqoslaydilar, o'xshash va farqli tomonlarini bilib oladilar. Bu jarayonda hikoyani «to'qish» oddiydan murakkabga qarab boradi. «Kim tez va chiroyli uy qura oladi?» o'yini bolalarning fikrlash doirasi nihoyatda kengligini ko'rsatadi. Maqsad: bolalarni bir qavatli va ko'p qavatli uylar qurish, qurilish vositalari, quruvchilar haqida ijodiy tasavvur qilishga, o'ylashga, fikr yuritishga yo'llash, quruvchilar mehnati bilan tanishtirish asosida nutqini rivojlantirishdan iboratdir.

Qurilish materiallari: g'isht, panel, bloklar, ko'tarma kranlar, yuk mashinalar, ishchilar uchun ish qurollari, uy maketlari, mashg'ulot uchun ko'rgazmali qurollar vazifasini o'taydi.

Bolalar uch guruhga bo'linib, tarbiyachining topshirig'i bo'yicha turar joy, bolalar bog'chasi, do'kon qurishni boshlab yuboradilar. Qurilish materiallari, ish qurollari har uch guruhga bab-baravar taqsimlanadi. Bir guruh bolalar rasmga qarab, turar joy binosi, ikkinchi guruh bog'cha, uchinchi guruh esa do'kon quradilar. Bolalar faqat rasmdagi tasvirga qarab emas, o'zlarining tasavvurlaridagi imoratlarni qurishlari mumkin. Masalan, rasmdagi turar joy binosi to'qqiz qavatli panelli bino bo'lsa-da, kichkintoy quruvchilar negadir besh qavatli g'ishtli imorat quradilar. Do'kon rasmda ikki qavatli bo'lsa, ular bir qavatli qilib quradilar.

Imoratlarni qurishda bo'sh qolgan bolalar ham uch guruhga bo'linib, «quruvchilar»ga yordam beradilar (og'zaki).

Turar joy hovlisiga yuk mashinalari birin-ketin kirib kela boshlaydi. Bular yangi turar joyga ko'chib kelayotgan «xonadon»larning yuklari bo'lishi mumkin.

Do'kon ham gavjum. Hamma qo'g'irchoqlar xarid bilan band.

Nihoyat, asosiy muammo, bolalarning o'zlari qurgan binolari haqidagi hikoyalari tinglanadi.

Bolalar: Biz besh qavatli turar joy binosini qurib bitirdik. To'qqiz qavatlik qurmadik, sababi liftlar tez-tez ishlamay qolib, buvularimiz, buvilarimiz yuqoriga chiqishga qiynaladilar. Uyimizning kirish joylarini, mehmonxona va yotoqxonalarini, bolalar xonasini ham keng-keng qilib qurdik. Hovlisida bolalar maydonchasi bor. Gulzorlarga joy ajratdik. To'yxonamiz ham bor. Keyin har bir xonadon uchun mevali bog'chaga ham joy ajratdik. Yozda, issiqda daraxtlar soyasida hordiq chiqariladi. Bog'cha va do'konni uyimizga yaqin joyga qurdik.

Qizlar: To'g'ri, ta'lim tashkilotlari turar joylarga yaqin bo'lgani yaxshi. Biz maslahatlashib, ta'lim tashkilotini turar joylarga yaqin qurdik. Ta'lim tashkilotining hovlisi keng, ko'rkam, soya-salqin bo'lishiga, o'yin maydonlariga e'tibor berdik.

Sojida: Biz ham do'konni uylarga yaqin qurdik. Onalarimiz ishdan qaytayotganda bizni ta'lim tashkilotidan olib, do'kondan kerakli narsalarini xarid qilib, shundoq uyimizga kirib ketaveradilar.

Haqiqatan ham bolalar qurilishga ijodiy, hayotiy yondashadilar va bu ijodkorlik ularning nutqida o'z ifodasini topadi. Shunisi ham borki, yuqorida bayon etayotgan monologik nutq usullarining har biri alohida-alohida yuz bermaydi. Ular ba'zi hikoyalarga qo'shilib ketib, ijodiy, erkin, bir butun hikoyani ifodalashi mumkin.

Buni biz kundalik faoliyatda bolalar to'qigan hikoyalar turkumidan bilsak bo'ladi. Bolalar to'qigan ertak va hikoyalarda o'zlariga xos o'y-xayollari, orzu-istaklari, tasavvurlari murg'ak qalbdan tilga ko'chadi.

Ishimizning natijasi sifatida ana shu hikoyalarning ba'zilarini namuna tarzida keltiramiz:

Ruxsora. «Mening dadam xurmo ko'chati olib kelib, bahorda hovlimizga o'tqazgan edilar. Unda men juda kichkina bo'lgan ekanman. Hozir men ham, xurmo daraxti ham o'sdik. Uning barglari juda chiroyli. yozda soyasi qalin, biz daraxt salqinida rosa o'ynaymiz. Mevasi esa mazali. Mevasini uzganimizdan so'ng biz qarindoshlarimizga, qo'shnilarimizga tarqatamizk. Ayniqsa, buvam va buvim duo qiladilar: «Xurmo jannatning mevasi. Uni ardoqlang, kam bo'lmaysiz». Bu yil dadam daraxtlarni ko'paytirmoqchilar».

Nigina. «Men oktyabr oyida oyim bilan Chinozga – xolammikiga bordim. Birinchi marta paxtazorni ko'rdim. Paxtalar lo'ppi-lo'ppi bo'lib ochilgan. Oppoq dala. Quyoshda ko'zni qamashtiradi.

Bir tomonda mashinalar paxta terayapti. Yoshu kekxa, bolalar etak bog'lagan. Men ham paxta termochi bo'ldim. Xolam menga ham etak bog'lab qo'ydilar. Lekin tezda belim og'rib qoldi. Qishloqdagi xolamning bolalariga qoyilman. Men tengi qizlari ham paxta terdi, ham moliga o't yulib oldi.

Nurxon: «Biz oilamiz bilan qishloqdan ko'chib kelganmiz. Qishloqda men quyosh botishini ko'p ko'rganman. Quyosh botganda ufq qizarib, dalalar qorong'ilasha boradi. Qorong'ulik hamma yoqqa birdan o'rmalab ketadi. Lekin teraklar uchi xali nurlil ko'rinadi. Hamma yoqqa birdan jimlik cho'kadi. Lekin oqshomda ham odamlar tinmaydilar.

Saharda issiq non hidi butun qishloqni tutib ketadi. Daladan qaytgan ayollar sigirni sog'ib, xamir qoradi. Tong otmay tandirga o't yoqib, tog'oradan toshay-toshay deb turgan xamirdan non yasab, sutga yo'g'rilgan issiq, bo'rsildoq nonlarni tandirdan uzib oladi. Qishloq hayoti ana shunday, issiq, bo'rsildoq non hidi ufurgan oppoq tong bilan boshlanadi».

Ravshan. «Olmalar gullaganda bog' juda chiroyli bo'lib ketadi. Quyosh nurini olmoqchi bo'lgan oppoq gulbarglar oftobga qaragan. Shabboda turib, olma gullarini silab-siypalaydi. Shunda olma gullari kuylagandek bo'ladi. Bu asalarilar kuyi ekan. Shabboda tinadi. Go'yo butun bog' kuylagandek bo'ladi. Asalarilar gullagan bog' tepasida g'ujg'on o'ynaydi.

Yuqoridagi hikoyalardan ko'rinib turibdiki, ona tilining hissiy, estetik ma'no qirralarini bir vaqtning o'zida anglay boradilar, til go'zalligini, boyligini his etadilar.

Shaxsiy hayotdan hikoya tuzish: «Mehmonda».

Tarbiyachining rejasi, namuna hikoyasi asosida shaxsiy hayotda bo'lgan voqealarni hikoya qilib, so'zlab berish va одоб- ахлоқга o'rgatish.

- Amaliy mashqlar orqali boshlangan so'zni to'ldirish, ахлоқий тарбияга ўргатиш. Mu-shuk, ech-ki, qo'l-qop, som-sa va hokazo.

- Gapirganda so'zlarni bir-biriga bog'lab, jumlar tuzishga o'rgatish.
- Tarbiyachining rejasi, hikoya namunasi asosida shaxsiy hayotda bo'lgan voqealarni hikoya qilib, so'zlab berishga o'rganadilar.
- Gapirganda so'zlarni bir-biriga bog'lab, jumlar tuzishga o'rganadilar.
 - Mavzuga oid rasmlar.

1. Bolalar, siz oyingiz yoki buvingiz bilan mehmonga borganmisiz?

2. Mehmonga borishdan avval qanday tayyorgarlik ko'rish kerak?

Mehmonda bolalar o'zini qanday tutish kerak?

Savol-javobdan so'ng tarbiyachi: Bolalar, hozir «Mehmonda» mavzusida hikoya tuzishni o'rganamiz. Tarbiyachi reja beradi.

1. Mehmonga qachon, qayerga, kim bilan bordingiz?

2. U erda kimlarni ko'rdingiz?

3. Qanday o'ynadingiz?

4. Mehmonda yana nimalar bilan shug'ullandingiz?

Tarbiyachi hikoya namunasi berishi mumkin.

Bir kuni buvim meni xolamnikiga mehmonga olib boradigan bo'ldilar. Men darrov yuvilib, kiyinib oldim. Buvim bilan yo'lga tushdik. Xolamning uylariga kirishimiz bilan kattalarga salom berdim. Oyoq kiyimimni bir chekkaga echdim. Buvimning kovushlarini ham chetroqqa olib qo'ydim. Xolamning qizlari bilan mehmon-mehmon o'ynadik. Keyin oshxonada xolamga yordam berdik, yuvilgan idishlarni artib turdik. Xolam xursand bo'ldilar. Uyga ketayotganimizda «Yana kelganingizda, albatta, Nilufarni olib keling», dedilar.

5-6 ta bolalar javoblari tinglanadi.

Tetiklashtiruvchi mashq.

«So'zni to'ldir» o'yini.

O'yinning borishi: Bolalar doira shaklida turadilar. Tarbiyachi ko'ptokni qo'lga olib, o'yinni boshlab beradi. Bolalar tarbiyachi boshlagan so'zni davom ettirishlari kerak: mu-shuk, ech-ki, qo'l-qop, som-sa va hokazo. O'yin shu tarzda davom etadi.

Izoh: Tarbiyachi o'yin davomida ko'ptok har bir bolaga borishiga va javoblar qaytarilmasligiga, bolalar nutqining grammatik to'g'ri tuzilishiga ahamiyat berishi kerak.

Bolalar bilimni tekshirish va mustahkamlash uchun savollar :

Mehmonda bolalar o'zini qanday tutish kerak?

Kimning tuzgan hikoyasi sizga yoqdi?

Xulosa:

Bolalarda aqliy faoliyatni dastlab muomala orqali, so'ng mashg'ulotlar, o'yinlar, bilim berish orqali amalga oshirildi. Bola har doim buyumlar, xodisalar orasida bo'ladi. Doimo biror narsa bilan tanishadi, nimanidir bilib oladi, ushlab kuradi, nimagadir quloq soladi, shu tarzda bola dunyoni anglaydi. Tevarak-atrof buyum va narsalar bolalarining sezgi organlariga, analizatorlarga ta'sir etadi va sezgi hosil bo'ladi. Sezgi bolalarda ayrim xossalarni bilib olishga yordam beradi. Bolada aqliy malaka va ko'nikmalarni rivojlantirish, eng oddiy faoliyat usullari predmetlarini tekshirish, ulardagi muhim va muhim bo'lmagan belgilarni ajratib ko'rsatish boshqa predmetlar bilan taqqoslash maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarga aqliy tarbiya berish vazifalaridan biridir.

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar:

1. Hikoyalar turlari va ularni o'rgatishning izchilligi nimalardan iborat?
2. Hikoya qilishning qanday usullarini bilasiz?
3. Bolalarni hikoya tuzishga qanday o'rgatiladi?
4. Qabul qilish va xotira asosidagi hikoyalarda bolalar nimalarni bayon qiladilar?.
5. Bolalarni so'z yordamida nimalarga o'rgatiladi?
6. Bolalarga ertak va hikoyalar aytib berish usullarini aytib bering.

9. O'YINCHOQ VA PREDMETLARGA QARAB HIKOYA QILISHGA O'RGATISH

Bola tarbiyasida o'yinchoqning ahamiyati. *O'yinchoq* - bola hayotining dastlabki davrlaridan boshlab ularga yo'ldosh, quvonch manbaidir. O'yinchoq bolaning o'ynashi uchun mo'ljallangan va boshqa maqsadlarda foydalanilmaydigan buyum hisoblanadi. Unda buyumlarning tipik xususiyatlari umumiy tarzda aks etadi.

Pedagog A.S.Makarenko, «O'yinchoq o'yinning «material asosi», o'yinchoq o'yinni yaratishda ishtirok etadi, bolaning o'ziga xos sherigi sifatida namoyon bo'ladi, uning shaxsiga ta'sir ko'rsatadi», - deb ta'kidlaydi. Rus pedagoglari o'yinchoq bolalarga atrofda mavjud voqelikni o'rganishga yordam beradigan, ranglar, buyumlar ko'lamini ularning materiallarini farqlash malakasini rivojlantiruvchi vosita deb ta'kidlab, bola dunyoqarashini kengaytirishdagi ahamiyatini ko'rsatib berdilar.

Xalq pedagogikasida o'yinchoqlarning butun bir tizimi ishlab chiqilgan bo'lib, bular bolaning sensor qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan.

O'yinchoqlar bolalarning nutqiy faolligini uyg'otadi, lug'at boyligini oshiradi, ularda tahlil qilish, yaxlit holatga keltirish, umumlashtirish, taqqoslash, tavsiflash, diqqatni jamlash kabi qobiliyatlarni rivojlantiradi.

O'yinchoq bolalarda – ma'naviy-axloqiy tuyg'ularni (mehribonlik, avaylash, e'tiborlilik) shakllantiradi, atrof-muhitga ijobiy munosabatni uyg'otadi. O'yinchoqlar tanlashda bolaning yosh va individual xususiyatlari, qiziqishlari, istaklari hisobga olinadi. Maqsadga qaratilgan bunday yondashuv – o'yinchoq tanlashga bo'lgan talabni yanada oshiradi. Asosan, pedagogik, gigienik, badiiy talab orqali o'yinchoq tanlanadi.

Pedagogik talab. O'yinchoq obrazi va mazmunining bola tarbiyasiga muvofiqligi; jamiyatimiz g'oyasi nuqtai nazariga mos kelishi, g'oyaviy jihatdan qimmatli bo'lishi pedagogik talabning muhim belgisi hisoblanadi. O'yinchoq bolada olijanob tuyg'ularni uyg'otishi, boshqa millat bolalari bilan do'stona munosabatlarni tarbiyalash, voqelikka nisbatan olijanob tuyg'ular uyg'otishi, ijobiy, axloqiy tajriba to'plashga yordam berishi lozim. Bolaning faollikka bo'lgan

intilishini qoniqtirishi va uni uyg'otishi kerak. Obrazli o'yinchoq real haqiqatni ifoda etadi, buyum, uning xususiyatlari va hayotdagi ahamiyatini aks ettiradi.

O'yinchoqning dinamiklik xususiyati undan ko'p marotaba rejali tarzda foydalanish imkonini yaratadi. Bu xususiyatidan kelib chiqib, o'yinchoqqa quyidagi talablar qo'yiladi:

Gigienik talablar. O'yinchoq qanday materialdan va rangdan tayyorlanganligi, bolaning hayotiga hech qanday xavf solmasligi, yaxshi tozalanishi mumkinligi asosiy talablardan hisoblanadi.

Badiiy talablar. Shakl, bo'yoq va bezaklarning har tomonlama uyg'unlashuvi, bir-birini rang va shakl jihatdan to'ldirib, ta'kidlab, o'yinchoqning badiiy ifodaliligini oshiradi. O'yinchoqlarning tuzilishi va bezalishi bolalarning turli yosh bosqichlarida idrok etish xususiyatlariga to'la mos kelmog'i lozim.

To'g'ri tanlangan o'yinchoq - bolaning jismoniy, axloqiy, aqliy va badiiy-estetik tarbiyasi rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bolani aqliy jihatdan tarbiyalashda didaktik o'yinchoqlarning butun bir tizimi katta ahamiyat kasb etib, sensor va nutq rivojiga ta'sir etadi, fikrlash jarayonlari va diqqatini tarbiyalaydi, buyum va uning xususiyatlariga, qurilishiga bo'lgan qiziqish shakllanadi, bilimi, tushunchalari boyib boradi.

- O'yinchoq bolani quvontiradi, atrofdagilarga nisbatan ijobiy munosabat hosil qiladi, birgalikda o'ynash tuyg'usini uyg'otadi va ijobiy his-tuyg'ularni tarkib toptiradi. Axloqiy his-tuyg'ularni shakllantirishda qo'g'irchoq muhim ahamiyatga ega. Milliy qo'g'irchoq bolalarni boshqa millatga mansub bo'lgan tengdoshlariga bo'lgan ijobiy munosabatini tarbiyalash manbalaridan hisoblanadi. San'atni birinchi yorqin obrazli va eng tushunarli buyumi bo'lgan o'yinchoq estetik hislar va kechinmalarni uyg'otadi, estetik tarbiyani to'plashga yordam beradi va badiiy didni shakllantiradi. Shu o'rinda bolalarga yaqin va tushunarli bo'lgan halq o'yinchoqlarining ahamiyatini alohida ta'kidlash lozim.

Turli yosh guruhlarda bolalarni o'yinchoqlarga qarab hikoya tuzishga o'rgatish usullari. O'yinchoq bolalarni turli rang-barang harakatlarga undaydi va

bolaning faol harakatga bo'lgan ehtiyojini qondiradi. Tezkor javob reaksiyasini, harakatlarning aniqligi va muvofiqlashtirishini rivojlantiradi.

Ilk yoshdagi bolalarga mo'ljallangan ko'p o'yinchoqlar (shaqildoqlar, rezina koptokchalar, shaklchalar va boshq.) bolada ko'rish va eshitish diqqatini rivojlantiradi, ushlar harakatlari va buyumli harakatlarni o'stirishga yordam beradi.

O'yinchoqlarni turlari va ko'rinishlari bo'yicha quyidagi turkumlarga ajratiladi:

- syujetli-obrazli;
- texnika o'yinchoqlari;
- qurish–yasash, qurilish materiallari o'yinchoqlari;
- didaktik o'yinchoq va o'yinlar;
- sport va harakatli o'yinlar uchun mo'ljallangan o'yinchoqlar;
- yig'ma–bo'linma o'yinchoqlar;
- teatr va dekorativ o'yinchoqlar (soya va qo'g'irchoq teatrlarining personajlari, dramalashtirilgan o'yinlar uchun kiyimlar, archa o'yinchoqlari);
- o'yinchoq-ermaklar;
- ohang chiqaruvchi musiqaviy o'yinchoqlar;
- qo'lbola o'yinchoqlar va o'yin materiallari, turli-tuman o'yin jihozlari.
- **Syujetli-obrazli o'yinchoqlardan** syujetli-rolli o'yin uchun foydalaniladi.

U bolalarda ijobiy xarakter qirralarini, muloyimlik, g'amxo'rlik, yordam berishga ehtiyoj, shuningdek, kattalar mehnatiga hurmat va tengdoshlari bilan o'ynay olish malakalarini tarbiyalaydi.

– **Texnika o'yinchoqlari** bolalarda texnikaga va texnika asboblariga bo'lgan qiziqish uyg'otib, ularni o'z o'yinlarida qo'llay olish imkonini yaratadi. Bolalarga texnikaga bevosita aloqasi bor buyumning (mashinalar, mexanizmlar, transport turlari, aloqa vositalari) tashqi ko'rinishi, obrazini va unga xos harakatlarini tanishtiruvchi texnik o'yinchoqlar yaqin turadi.

– **Qurish-yasash o'yinchoqlari** sodda, boshqarish va foydalanish jihatdan qulay va osondir. Bu o'yinchoqlarni o'ynash buyumning asosiy vazifalariga taqlid qilish imkonini yaratishi lozim. (avtomobilda g'ildiraklar harakatlanishi, eshik

ochilishi). Qurilish materiallari bilan o'ynaladigan o'yinchoqlarning asosiy 2 turi mavjud:

a) kublar, prizmalar, konuslar, piramida, slindrlar, plastinkalar, geometrik shakllar to'plami.

b) turli blok - devor, froniton, kolonka, tom, ark va boshqa arxitektura- qurilish materiallari. Mayda (stol o'yinlari uchun) va yirik (polda va maydonchada) o'ynashga mo'ljallangan bu qurilish materiallarining rangi har xil bo'lishi mumkin.

– **Didaktik o'yinchoqlarning** asosini halq o'yinchoqlari tashkil qiladi. Ularni o'ynashda bola o'z-o'zini nazorat qiladi. Xilma-xil mozaykalar sensor qobiliyatlarini rivojlantiradi. Ulardagi o'yin vazifasi naqshlar, rasmlarni tanlash va joylashtirishdan iborat.

– **Harakatli o'yinlarga** mo'ljallangan o'yinchoqlar: suv, qum bilan o'ynaladigan o'yinchoqlar, koptoklar, arg'amchilar, chambaraklar va boshqalar. Ularning asosiy vazifasi bolalarni jismoniy jihatdan tarbiyalashdir.

– **Musiqali va teatrlashtirilgan o'yinchoqlar** bolalarning musiqaviy ohang va ritmni eshita olish qobiliyatini o'stirishga yordam beradi. Katta yoshdagi bolalar ertaklarni sahnalashtiradilar.

– **O'yinchoq-ovutmacholqlar** harakatchan, ko'pincha ovoz chiqaradigan bo'ladi. Ular bolalarni o'zlarining ajoyib xatti-harakatlari bilan quvontiradilar, syujetlari esa vaqtichog'lik bag'ishlaydi.

– **Qo'lbola o'yinchoqlarni** kattalar bolalar bilan birgalikda tayyorlaydilar va turli ertak, hikoyalarni sahnalashtiradilar.

– O'yinchoqlarni materialiga ko'ra: hunarmandchilik, qo'lbola usulida, fabrikada tayyorlanadi.

Taniqli pedagog A.S.Makarenko o'yinchoqlarning 3 turini ajratib ko'rsatgan edi: **tayyor o'yinchoqlar, yarim tayyor o'yinchoqlar va o'yin materiallari**. Birinchi turi bolalarni buyumlar va narsalarning rang-barangligi bilan tanishtiradi, tasavvurini o'stiradi. Ikkinchi turi boladan faol faoliyatni talab qiladi, mantiqan va aqlan o'sishga yordam beradi. Uchinchi turi bevosita bolaning ijodiy faoliyatini ta'minlaydi.

Bola tarbiyasida milliy o'yinchoq va qo'g'irchoqlarning roli. Maktabgacha ta'lim muassasalarida tarbiyalanuvchilarning aqliy tafakkurini shakllantirish turli xil vositalar orqali amalga oshiriladi. Avvalo tarbiyalanuvchilarning aqliy tafakkuri har xil faoliyatlar vositasida katta kishilarning mehnati bilan tanishtirish jarayonida (masalan, qo'g'irchoq yasash ishi), har xil mashg'ulotlar va mashg'ulotlardan tashqari, ta'lim berish asosida, mustaqil topshiriqlarni bajarish bilan rivojlantirib boriladi. Bundan tashqari, har xil bayramlar, turli xil tadbirlar, shoir va yozuvchilarning tavallud topgan kunlarini nishonlash jarayonlari, san'at vositalari, bolalar badiiy adabiyoti, tasviriy va amaliy san'at, o'yinchoq va o'yin materiallari, ommaviy axborot vositalari, kino va turli xil multfil'mlar, xalq og'zaki ijodi namunalari bo'lgan ertaklar, rivoyat va topishmoqlar, maqollar tarbiyalanuvchilarning aqliy rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Bu hamma vositalardan keng ravishda, izchillik va tizimlilik asosida foydalanib borsagina bolalar aqliy tafakkurining rivojlanishiga samarali ta'sir ko'rsatadi. Masalan, maktabgacha ta'lim muassasalaridagi bolalar tafakkur va bilimlarini faqat o'yin-mashg'ulotlarda yaxshi o'zlashtirib oladilar. Tarbiyalanuvchilar tomonidan o'zlashtirib olingan aqliy tafakkur jarayoni tasavvur va tushunchalarni ongli ravishda tushunib etishlari, fikrlashlari dastlab mashg'ulotlarda, keyinchalik o'yin, mehnat, ayrim topshiriqlarni mustaqil bajarishlari orqali amalga oshiriladi. Ana shunday vositalardan biri maktabgacha yoshdagi (3-5 yoshli) bolalar aqliy tavakkurini shakllantiruvchi asos *qo'g'irchoqlardir*.

Qo'g'irchoqlar voqea, hodisa va jarayonning obrazli ko'rinishidir. Qo'g'irchoqlar milliy va umuminsoniy xususiyatlarga egaligi bilan insoniyat sivilizatsiyasida yashagan bo'lib kelmoqda. Uning obrazlilik hususiyati maktabgacha yoshdagi bolalar aqliy tafakkurini, maqsadni shakllantirish imkonini beradi. Bu o'rinda, ta'kidlash lozimki, aqliy tafakkur tushunchasida bilish, emotsional va anglash tafakkuridan shu jihatlari bilan aqliy tafakkur farq qiladi. Maktabgacha ta'lim sog'lom, har tomonlama etuk bolalarni tarbiyalash uchun zaruriy tashkiliy, uslubiy, psixologik shart-sharoitlar yaratadi, bolalarni maktabda muntazam ravishda ta'lim

olishga tayyorlash ota-onalar davlat va nodavlat maktabgacha ta'lim muassasalarida amalga oshiriladi.

Shunday shakllardan biri **qo'g'irchoqlar** vositasida tarbiyalashdir.

O'zbek tilining izohli lug'atida qo'g'irchoq - odamga yoki boshqa biror narsaga o'xshatib yasalgan bolalar o'yinchog'idir. Shu ma'noda qo'g'irchoq o'yinchoqning bir turi va har turli ashyolardan yasaladi. Qo'g'irchoqlarning to'la, shartli va natural ko'rinishlari bor.

Qo'g'irchoqlarni shartli ravishda ikki ko'rinishga bo'lish mumkin:

- 1) odam timsoli ifodalangan qo'g'irchoqlar.
- 2) hayvonlar timsoli ifodalangan qo'g'irchoqlar.

Butun dunyo xalqlarida qo'g'irchoq mavjud, hatto qo'g'irchoq teatrlari ham faoliyat ko'rsatmoqda. Insoniyat qachondan boshlab qo'g'irchoq yasay boshlagan va uni qaysi davrdan boshlab tarbiya vositasiga aylantirganligi masalalari aniqlangan emas. Lekin, olimlar qo'g'irchoqlar eramizdan avvalgi X-XI asrlarda mavjud bo'lganligini qayd etadilar. Bizning fikrimizcha, qo'g'irchoqlarning yasalishiga sabab aynan tarbiyaviy zaruriyati bo'lgan. Chunki qo'g'irchoqning quyidagi xususiyatlarga egaligi tarbiya vositasi sifatida qabul qilingan:

- a) qo'g'irchoqlar yumshoq, mayin va estetik rang-barang ashyolardan yasaladi, bu bolada qiziqish uyg'otadi;
- b) bola qo'g'irchoq bilan ovunadi va o'zi xohlagan tarzda o'ynaydi;
- v) qo'g'irchoq bolada idrok, tassavvur va fikr uyg'otadi;
- g) bola qo'g'irchoq bilan munosabatga kirishadi, uni yaqin kishisi sifatida qabul qiladi;
- d) qo'g'irchoq bola ongining o'sishiga ta'sir ko'rsatadi va h.k.

O'yinchoqlarga qarab hikoya tuzishga o'rgatish usullari. Suhbat jarayonida bolalar bilan so'zlashuvning jonliligi ko'p jihatdan og'zaki nutqqa va nutqiy muloqotning savol-javob shakliga xos bo'lgan grammatik tuzilmalarining turlichaligi bilan bog'liqdir. Suhbat jarayonida bolalarda nutqiy muloqot ko'nikmalarini shakllantirish zarur.

Bolaga mana bunday ko'rsatma berish mumkin: «Qisqa javob ber. Batafsil javob ber (ammo to'liq javob bilan emas)», ulardan so'rash mumkin: «Kim qisqa javob bera oladi (yoki o'rtog'idan chiroyliroq javob bera oladi)». Zarur holatlarda pedagog qo'yilgan savolga keng qamrovli javob namunasini namoyish qilishi mumkin.

Suhbatlarda bolalar keng qamrovli fikr bildirishlari va bir-ikkita so'zdan iborat bo'lgan javob berishlari mumkin (Sizga bog' yoqdimi? – Ha.). Bolalarni keng qamrovli javoblarga savollarni to'g'ri qo'yish orqali yo'naltirish zarur: «Bahorda ob-havo ko'proq qanday bo'ladi? Bu haqda aytib bering».

Didaktik o'yin: «**O'yinchoqlar do'koni**»

O'yin jarayonida bolalarning o'tilgan o'quv materialidan nutqda foydalana olishlarini, savollar berishlari va ularga javob qaytarishlari hamda hosil qilinayotgan vaziyatda mustaqil nutqiy echimlar topa olishlarini aniqlash zarur bo'ladi.

Bolalar sotuvchining oldiga kelib, o'z ismini aytishi va o'yinchoqning rangi va o'lchamini aytgan holda uni olib berishni so'rashi kerak. O'yinchoqlar bolalarning bilimlari (ularning nomi, o'lchami va rangi haqidagi) ga mos ravishda tanlanadi: qizil va sariq mashinalar, katta va kichik qo'g'irchoqlar, kubiklar, sharlar, har xil rangdagi bayroqchalar va kuzovi yashil, kabinasi esa qora bo'lgan bitta mashina.

Sotuvchi rolini Sanjar ismli bola ijro etadi. Bolalarga ular do'kondan xohlagan o'yinchoqlarini olishlari mumkinligini aytadi. Sotuvchi bilan bolalar o'rtasida taxminan mana bunday dialog bo'lib o'tadi:

Sotuvchi: Assalomu alaykum.

Bola: Assalomu alaykum.

Sotuvchi: Keling, ismingiz va sizga qanday o'yinchoq kerak?

Bola: Mening ismim Alisher, menga sochi qora rangdagi Zumrad degan o'yinchoq kerak.

Sotuvchi: Bu qizlar o'yinchog'i-ku. Uni qanday o'ynaysiz?

Bola: Bu o'yinchoqni singlim Nargizaga sovg'a qilaman. U ham Zumrad kabi aqlli qiz bo'lishi uchun.

Sotuvchi: Juda yaxshi o`ylabsiz. Bu fikringiz menga yoqqani uchun, qo`g`irchoqni sizga sovg`a qilishga moslab, o`rab beraman.

Bola: Raxmat.

Bolalar navbati bilan kelib, o`zlariga yoqqan o`yinchoqlarni so`raydilar. Anvar kelganida esa barcha mashinalar tarqatib bo`lingan va faqat yashil kuzov va qora kabina rangli mashina qolgan edi. Alisher va Dilshod o`rtasida quyidagi suhbat bo`lib o`tdi:

Alisher: Salom Dilshod.

Dilshod: Assalomu alaykum.

Alisher: Sen oying bilan o`yinchoqlar do`koniga bordingmi?

Dilshod: Men oyimlarni o`yinchoqlar do`koniga olib bordim.

Alisher: Qanaqa o`yinchoq olding?

Dilshod: Koptok.

O`yinning tugashi: Bolalar dialogini kuzatib turgan tarbiyachi, ularni boshqa mashg`ulotga yo`naltiradi. Dialog davomida Dilshod tomonidan qilingan nutqiy g`alizliklar inobatga olinadi va kunning ikkinchi qismida Dilshod bilan individual ish olib boriladi.

Xulosa:

Qo`g`irchoqlar voqea, hodisa va jarayonning obrazli ko`rinishidir. Qo`g`irchoqlar milliy va umuminsoniy xususiyatlarga egaligi bilan insoniyat sivilizatsiyasida yashagan bo`lib kelmoqda. Uning obrazlilik hususiyati maktabgacha yoshdagi bolalar aqliy tafakkurini, maqsadni shakllantirish imkonini beradi. Bu o`rinda, ta`kidlash lozimki, aqliy tafakkur tushunchasida bilish, emotsional va anglash tafakkuridan shu jihatlari bilan aqliy tafakkur farq qiladi. Maktabgacha ta`lim sog`lom, har tomonlama yetuk bolalarni tarbiyalash uchun zaruriy tashkiliy, uslubiy, psixologik shart-sharoitlar yaratadi, bolalarni maktabda muntazam ravishda ta`lim olishga tayyorlash ota-onalar davlat va nodavlat maktabgacha ta`lim muassasalarida amalga oshiriladi.

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar:

1. Bola tarbiyasida o`yinchoqning ahamiyati nimalardan iborat?

2. Turli yosh guruhlarda bolalarni o‘yinchoqlarga qarab hikoya tuzishga o‘rgatish usullari haqida nimalarni bilasiz ?.
3. Bola tarbiyasida milliy o‘yinchoq va qo‘g‘irchoqlarning roli qanday?
4. Qo‘g‘irchoqlarning qanday ko‘rinishlarini bilasiz?
5. O‘yinchoqlarga qarab hikoya tuzishga o‘rgatish usullari xususida to‘xtaling?

10. BADIY ASARNI SAHNALASHTIRISH TURLARI VA UNI QO‘YIB KO‘RSATISH METODLARI

Reja:

1. Badiiy asarni sahnalashtirishning o‘ziga xos xususiyatlari.
2. Sahnalashtirilgan o‘yinlar.
3. Badiiy asarni sahnalashtirib ko‘rsatish usullari.

Tayanch tushunchalar: *personaj, emotsional, ijodiy o‘yinlar, sahnalashtirilgan o‘yinlar, siluetlar, teatr-kitoblar, panorama-kitoblar, qurish-yasash o‘yinlari*

1. Badiiy asarni sahnalashtirishning o‘ziga xos xususiyatlari. Sahnalashtirish o‘yinlari, bu bolalarning mustaqil ijodiy o‘yin turi bo‘lib, unda badiiy asar va hikoyalar bolalar tomonidan rollarga bo‘lib ijro etiladi. Bu o‘yinlar bolalarda iroda, intizom va o‘z xatti-harakatlarini boshqara olish, boshqalarning harakatlari bilan hisoblashish kabi ijobiy ma‘naviy xislatlarni shakllantiradi.

Sahnalashtirish o'yinlarida bolalar o'yin jarayoniga kirib boradilar, voqea va ertak qahramonlarining ichki hayotiga bevosita aloqador bo'lgan qahramonlik, jasurlik, mehribonlik, jonbozlik, jonkuyarlik kabi ijobiy fazilatlarni o'zlarida yaqqol namoyon qiladilar. Bu jarayonda bolalarning nutq faolligi, lug'at boyligi, dunyoqarashi kengayib boradi.

Sahnalashtirish uchun badiiy asar, ertaklar tanlash katta yoshdagilardan bolalarning yosh xususiyatlari, qiziqishlari, istaklarini hisobga olishni talab etadi.

Adabiy asarlarni tanlashda quyidagi talablar qo'yiladi:

1. Mazmunining g'oyaviy-ma'naviy barkamolligi.
2. Badiiy jihatdan mazmundorligi.
3. Asardagi qatnashchi va rollarning soni (qancha ko'p bo'lsa, asar shuncha ahamiyatlidir).
4. Mazmuni yaxshi bo'lishi bilan birga, unda harakat turlarining ham ko'p bo'lishi.
5. Ifodali o'qishga mos bo'lishi.
6. Mazmuni qiziqarli, hayot bilan bog'langan bo'lmo g'i zarur.

Bolalar xalq ertaklarini sahnalashtirishni yaxshi ko'radilar. Masalan, «Sholg'om», «Zumrad va Qimmat», «Bo'g'irsoq» va boshqalar. Bolalar boshqa xalq ertaklarini ham turli usullarda (qo'g'irchoq, soya, soya teatri orqali) sahnalashtirishga ehtiyoj sezadilar.

Badiiy asarni eslab qolishlari uchun uni qayta qo'yib berish, sahnada ko'rsatish, rasmlar namoyish etish, didaktik o'yinlardan foydalaniladi.

Sahnalashtirish o'yinlari qiziqarli o'tishi va uzoq vaqt davom etishi uchun kerakli jihozlar tayyorlanishi va unga to'g'ri rahbarlik qilinishi kerak. Kattalar o'yin rejissyori rolini amalga oshira borib, bolalarning xatti-harakatlari, qobiliyatlari, intilishlarini hisobga olib boradilar. o'yinda faol ishtirok etgan bolalarni alohida rag'batlantirilib, kelgusida qaysi asarlarni sahnalashtirish kerakligini aniqlaydilar.

Bolalarning ijodiy qobiliyatlarini yanada takomillashtirishda qurilish materiallari bilan o'ynaladigan o'yinlarning roli kattadir. Pedagoglardan Z.V. Lishtvan, V.G. Nechaeva o'z tadqiqotlarida qurish-yasash o'yinlarining o'ziga xos tomonlari va ahamiyatini yoritib berganlar. Bolalar nashriyotlari badiiy asarlarni sahnalashtirish

uchun xalq ertaklariga siluetlar, teatr-kitoblar, panorama-kitoblar kabi turli ko'rinishdagi ko'rgazmali qo'llanmalarni chop etmoqdalar.

Sahnalashtirilgan o'yinlar. Sahnalashtirilgan o'yinlar ijodiy o'yinlar sarasiga kiradi. Unga ijodiy o'yinning quyidagi asosiy: niyatning mavjudligi, roli va mavjud harakatlar, hayol qilingan vaziyatning va boshqa elementlarning uyg'unligi, bolalarning mustaqillik va o'z-o'zini uyushtira olish jihatlari xos. Sahnalashtirilgan o'yin badiiy asar asosida ko'riladi: o'yin syujeti, rollar, qahramonlarning xatti-harakatlari, ularning nutqi asar matniga ko'ra belgilanadi.

Sahnalashtirilgan o'yin bolalarning eshitgan asar yoki ertagidan olgan tasavvurlarini mustaqil ifodalash hamda mashq qilish imkonini beradi. Bu o'yinlar bolalarda iroda, intizom, o'z harakatlarini boshqalarning harakatiga muvofiq amalga oshirish kabi sifatlarni tarbiyalashda samarali vosita hisoblanadi. Sahnalashtirish bolalarni qayta so'zlashga o'rgatish usullaridan biridir. Ba'zi bir bolalarda badiiy asardan olingan parchani qayta so'zlab berishga xohish ham qiziqish ham bo'lmaydi, ammo unga o'yin usuli kiritilishi bilan bola asardagi rolga kirib, o'sha asar mazmunini juda yaxshi aytib berishga harakat qiladi.

Bunday o'yinda bola o'zini o'sha asardagi qahramon o'rnida his etib, uning sezgi, kechinmalari dunyosiga chuqurroq kirib boradi. Badiiy asarlarni qahramonlar tilida so'zlab berish boladagi hayolni rivojlantirishga yordam beradi va asar qahramonida mavjud bo'lgan ijobiy sifatlarni egallashga intiladi. Sahnalashtirilgan o'yinda badiiy asarning g'oyaviy mazmuni bolalar tomonidan chuqurroq anglab olinadi.

Sahnalashtirilgan o'yinlar bolalar biror ertak yoki hikoya syujeti asosida ma'lum bir rolni bajarishiga, o'yin jarayonidagi personajlarning aytadigan so'zlarining yod olinishiga asoslangan bo'lib, bolalarda iroda, intizom, o'z harakatlarini boshqalarning harakatiga muvofiq amalga oshirish kabi sifatlarni tarbiyalashda samarali vosita sanaladi. Sahnalashtirilgan o'yinlarni tashkil etish quyidagi bosqichlarni o'z ichiga qamrab oladi:

I bosqich. Sahnalashtirish uchun badiiy asarni tanlash. Badiiy asarni tanlashda quyidagi talablarga rioya qilish kerak: 1) ertak yoki hikoyada qatnashuvchilar soni

ko'p bo'lishi kerak; 2) asarning nafaqat mazmuni, balki unda harakatlarning ham turfa xil bo'lishiga e'tibor qaratish lozim; 3) asar ifodali o'qishga mos bo'lishi kerak; 4) asar mazmuni qiziqarli va emotsional bo'lishi zarur; 5) asar bolalarning yoshiga mos kelishi lozim.

II bosqich. Sahnalashtirish uchun tanlangan ertak yoki hikoyaning mazmunini o'qib berish.

III bosqich. Asarni bolalar tomonidan eslab qolinishiga erishish: qayta o'qib berish, har bir bolaning aytadigan gaplari ustida individual ish olib borish, rasmlar namoyish etish.

IV bosqich. O'yin qiziqarli o'tishi va uzoq davom etishi uchun o'yinga kerakli materiallar, kiyimlar tayyorlash hamda rahbarlikni to'g'ri amalga oshirish.

Badiiy asarni sahnalashtirib ko'rsatish usullari.

Sahnalashtirilgan o'yinlar bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda oddiydan murakkabga qarab yo'naltirib borilishi maqsadga muvofiq. Masalan, o'rta guruh uchun asosan harakatni aks ettiruvchi asarlar tanlansa, katta guruh bolalari uchun esa asar qahramonlarining ancha murakkab munosabatlari, ularning kechinmalari, qayg'ulari aks ettirilgan asarlar tanlanadi.

Ertak va hikoyalarni bolalar ko'pincha o'zlarining ijodiy rolli o'yinlarida sahnalashtiradilar, bu o'yinlarda tulki, sichqon, xo'roz, quyon kabi personajlarni o'yinlarda aks ettiradilar. Yozuvchilarning badiiy asarlarini ham bolalar sevib sahnalashtiradilar. Bolalar bilan suhbatlasha turib, tarbiyachi hikoya yoki ertak qahramonlarining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlashga harakat qiladi. Har xil she'r, ertak qahramonlarining o'ziga xos xususiyatlari mana shunday o'rganiladi.

Guruhda shu yoshli bolalarga xos bo'lgan ertaklar, hikoyalar ularga tanish bo'lib qolgandan keyingina sahnalashtirish boshlanadi. «Sholg'om», «Bo'g'irsoq» kabi ertaklar sahnalashtiriladi. Tayyorlov guruhida bu ish davom ettiriladi. Sahnalashtirish uchun ertaklarga olinmasdan, badiiy asarlar, xususan, she'rlar ham olinadi. Masalan, tarbiyachi o'rta guruh uchun asosan harakatni aks ettiruvchi asarlar tanlaydi, katta guruh bolalari uchun esa asar qahramonlarining ancha

murakkab munosabatlari, ularning kechinmalari, qayg'ulari aks ettirilgan asarlar tanlanadi.

Tarbiyachi bajarilgan ishning hisobini olib boradi. Bolalarga qaysi asar yoqqanini, ular ko'proq qanday asarni sahnalashtirishni yoqtirishlarini, qaysi bola topshirilgan rolni yaxshi ijro eta olganini, rollarni ijro etishda bolalarda qanday qiyinchiliklar vujudga kelganini yozib boradi. Mana shu asosda bo'lg'usi sahnalashtiriladigan o'yinlar jonlantiriladi.

Xulosa:

Bolalar bilan suhbatlasha turib, tarbiyachi hikoya yoki ertak qahramonlarining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlashga harakat qiladi. Har xil she'r, ertak qahramonlarining o'ziga xos xususiyatlari mana shunday o'rganiladi.

Guruhda shu yoshli bolalarga xos bo'lgan ertaklar, hikoyalar ularga tanish bo'lib qolgandan keyingina sahnalashtirish boshlanadi. «Sholg'om», «Bo'g'irsoq» kabi ertaklar sahnalashtiriladi. Tayyorlov guruhida bu ish davom ettiriladi. Sahnalashtirish uchun ertaklargina olinmasdan, badiiy asarlar, xususan, she'rlar ham olinadi. Masalan, tarbiyachi o'rta guruh uchun asosan harakatni aks ettiruvchi asarlar tanlaydi, katta guruh bolalari uchun esa asar qahramonlarining ancha murakkab munosabatlari, ularning kechinmalari, qayg'ulari aks ettirilgan asarlar tanlanadi.

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar:

1. Badiiy asarni sahnalashtirishning o'ziga xos xususiyatlari nimalarlan iborat?
2. Adabiy asarlarni tanlashga qo'yiladagigan talablarni bilasizmi?
3. Sahnalashtirilgan o'yinlar bolalarda qaysi sifatlarni tarbiyalashda yordam beradi?
4. Sahnalashtirish uchun badiiy asarni tanlashda nimalarga rioya qilish kerak:
5. Sahnalashtirish ishini qanday bosqichlar bo'yicha o'tkazish mumkin?
6. Badiiy asarni sahnalashtirib ko'rsatish usullarini aytib bering.

11. BOLALARNI SAVOD O'RGANISHGA TAYYORLASH

Reja:

1. Bolalarda o'qish, yozish va mavzuga qiziqish uyg'otish.
2. Bolalarni turli faoliyat yo`nalishlarida savodga o'rgatishga tayyorlash.
3. Bolalar nutqini o'stirish va savodga tayyorgarlik.

Tayanch tushunchalar: *Ekspressiv muloqotchanlik, Impressiv muloqotchanlik, Ijodiy-rivojlantiruvchi muhit, mini muhit, tayyorgarlik davri, savodga o'rgatish.*

Bolalarda o'qish, yozish va mavzuga qiziqish uyg'otish. Mustaqil O'zbekistonning kelajagi ko'p jihatdan barkamol, intellektual salohiyatli avlod va unga ta'lim-tarbiya berish sifatiga bog'liq. SHu bois Vatani, halqini sevadigan, istiqloq g'oyalari sadoqatli, mustaqil fikrlaydigan ijodkor shaxsni etishtirish davlatning ta'lim sohasidagi siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biridir. SHuning bilan birga ta'lim tizimidagi tub islohotlar orqali shaxs ma'naviy kamolotini ta'minlash mazkur yo'nalishning dolzarb muammolaridan biri bo'lib, bu haqda O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» da ta'lim tizimini tubdan isloh qilish, ma'naviy barkamol shaxsni tarbiyalash davlat ahamiyatiga molik muhim vazifalaridan biri ekanligi ko'rsatilgan. Maktabgacha ta'lim, umuman olganda, uzliksiz ta'limning birinchi bosqichi hisoblanib, u maktabda o'qish uchun tayyor bo'lgan sog'lom va to'laqonli shaxs sifatida shakllangan bolani tarbiyalashni ko'zda tutadi.

Bolani maktabda muvaffaqiyatli ta'lim olishga tayyorlash uchun unga ona tilining barcha boyliklarini egallab olish uchun tegishli shart-sharoitlarni yaratish zarur.

Bola nutqining rivoji ko'p jihatdan uning ruhiyatiga, sog'lom, tetik o'sishiga. Ahloqiy sifatlariga o'quv dasturini o'zlashtirishda me'yorli bajarilishini ta'minlashshiga, qo'llanmalarining monandligiga bog'liqdir. Bu masalalar maktabgacha ta'limda o'z echimi ifodasini topishi va o'z ona tilida ravon gapira oladigan qilib tarbiyalashga qaratilishi zarur.

Bolalarning aqliy jarayonini rivojlantirish uchun ularning nutqini o'stirish zarur: Bola har bir so'z manosini tushuna olishi uni o'z nutqida erkin ifodalashga muvofiq bo'lishi kerak. Tushunchalar tizimiga moslashgan bola o'z fikrini jamlab gapirishga va ifodalab berishga o'rganadi.

Og'zaki nutqni o'stirish bo'yicha o'tkaziladigan mashg'ulotlarda, asosan, bolalarning og'zaki nutqini o'stirishga, nutqni grammatik tomondan to'g'ri shakllantirishga, nutqning morfologik va sintaksis tomonlarini shakllantirishni davom ettirish: sodda va qo'shma gaplar tuzish, bunda barcha so'z turkumlaridan foydalanishga o'rgatish, bolalarni gapirganda sonni otga, sifatni otga, sifatni fe'lga to'g'ri ishlatish malakalarini takomillashtirish, tovush va so'zlarni to'g'ri talaffuz etishga, ravon gapirishga, mustaqil hikoya qilishga e'tibor beriladi. Og'zaki nutqini o'stirishda mustaqil hikoya qilishga o'rgatish katta o'rin egallaydi: bolalalarni o'z hayotlarida uchragan voqealar, suratlarga qarab, tarbiyachining taklif qilgan mavzusi asosida hikoyalar tuzishga o'rgatiladi. Tayyorlov guruh bolalarining hikoyalari mazmunan bog'langan, ma'lum izchillikda, grammatik tomondan to'g'ri tuzilgan bo'lishi kerak.

Savodga tayyorlash bo'yicha o'tkaziladigan mashg'ulotlarda savodga o'rgatish ikki davrga ajratiladi.

Tayyorgarlik davri.

Asosiy davr (Savodga tayyorlash).

Savodga o'rgatishning **tayyorgarlik davri** vazifalari sentyabr, oktyabr oylarida rejalashtiriladi. Bu davrda quyidagi ishlar olib boriladi:

1. Tovushlarni to'g'ri talaffuz etish va so'zning tovush tarkibi haqidagi tasavvurlarini aniqlash va shakllantirish.
2. Unli va undosh tovushlar haqida tushuncha berish.

3. Jarangli va jarangsiz tovushlarni ajratishga o'rgatish asosida fonematik idrokni va tasavvurni rivojlantirish.

4. Oddiy tahlil va sintez qilish ko'nikmalarini rivojlantirish.

a) gapni so'zlarga bo'lish, so'zlarni bo'g'inlarga bo'lish;

b) ma'lum tovushlarning o'rnini aniqlash (so'zning boshida, o'rtasida va oxirida);

v) so'zda tovushlar ketma-ketligini va sonini aniqlash;

g) tovushlardan bo'g'inlar, so'zlar tuzishga o'rgatish;

d) tovushlarni eshitishda farqlashga o'rgatish;

Tayyorlov guruhida nutq, o'qish va savodga tayyorlash yo'nalishining savodga o'rgatish bo'limi 2-bosqichi - **asosiy davrida** (oktyabr-may) quyidagi ishlar olib boriladi:

1. Berilgan tovushni harf belgisi bilan tanishtirish.

2. Kesma harflar yordamida tovush-harf tahlil va sintezi bo'yicha mashqlarni bajarishga o'rgatib borish;

3. Bo'g'in o'qish;

4. Kesma harflar yordamida bo'g'in va so'zlarni tuzish va ularni bo'g'inlab o'qishga o'rgatish.

Tayyorlov guruhlarida yil davomida o'tkaziladigan mashg'ulotlar bolalar yoshiga mos bo'lishi va ketma-ketlikda olib borilishi kerak.

Mavzuning maqsad-vazifalari, kutilayotgan natijalar, kerakli jihozlar, faoliyatni olib borishi to'liq yoritiladi. Matkazlarda ishlash jarayonida mavzular bolalar uchun tushunarli, amaliy ishlar va turli interfaol o'yinlar bolalar yoshiga mos, qiziqarli va turli bo'lishi lozim. Faoliyat davomida bolalar barmoq mashqlarini tetiklashtiruvchi daqiqalarda bajaradilar, harflar bilan maxsus o'yinlar (yig'ish, terish), amaliy ishlarni bajarib, alifbeni bilib, bo'g'inlarni o'qiy olish ko'nikmalari mustahkamlanib boradi.

Bola nutqi rivojlanganligini aniqlash (savodxonlikka o'rgatish).

Maqsad: Bolalarning tovushlar, so'zlar va so'z birikmalari haqidagi bilim va tasavvurlarini, ularning so'zlarni bo'g'inlarga ajratish hamda berilgan so'zlardan gap tuzishni bilishini aniqlash.

1. «Chiroyli stol» so'zi ishtirokida gap tuzish.
2. «Ruchka» chiqib so'zi bilan so'z birikmasi o'yla.
3. Koptok haqida imkon qadar ko'p so'z ayt.
4. «Bolalar maktabga kelishdi. Ular sinfda o'tirishibdi. Dars boshlandi. Bir o'quvchini doskaga chaqirishdi». Bu hikoyada nechta gap bor (har bir gapni uchburchak bilan belgilang. Qancha uchburchak bo'lsa, demak shuncha gap bo'ladi).
5. «Mashina», «oshxona» so'zlarini bo'g'inlab ayt.
6. «Bahor keldi» so'z birikmasidan gap tuz.
7. So'z nimadan tashkil topgan?
8. Gap nimadan tashkil topgan?
9. Xonadagi «O» tovushi bor narsalarni ayt (boshqa tovushlarni ham aytish mumkin).

- *Ikkita gapni eplab gapira olmasang, maktabda kanday uqiysan?*
- *Sanashni bilmaysan-u, maktabga qanday borasan?*
- *Maktabga borsang, o'rtoqlaring bu kiligingdan lol qolishadi!*
- *Xech narsani bilmaysan, maktabga borsang bizni uyaltirasan!*

Kabi ta'na-dashnomlar, bolada maktabdan qo'rkish, undan xavfsirashning shakllanishiga asos bo'lishi mumkin. Shunday kurkuv bilan maktabga borgan bolalarning maktabga bo'lgan munosabatini o'zgartirish, ularda o'ziga nisbatan ishonch uygotish uchun xaddan ziyod kuch, vaqt, mehnat, sabr-toqat, chidam, e'tibor zarur bo'ladi. Bu esa bolada oldindan maktabga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirishga qaraganda shubxasiz, murakkab jarayondir.

Bolalarni turli faoliyat yo'nalishlarida savodga o'rgatishga tayyorlash.

Bolaning faolligi ijtimoiy tarixiy tajribani o'zlashtirishga yordam beradi, buning asosida uning bilish, ko'rgazmali, o'yin, eng oddiy mehnat va o'quv kabi xilma-xil faoliyat turlari, shuningdek, muomalasi shakllanadi. Bola u yoki bu faoliyatni o'zlashtirib, faollik ko'rsatadi, ayni paytda shu faoliyat bilan bog'liq bilimlar, malaka, ko'nikmalarni o'zlashtiradi, shu asosda unda xilma-xil qobiliyatlar va shaxs xususiyatlari shakllanadi.

Bolaning faoliyatdagi mavqei uni faqat tarbiya ob'ektiga emas, shu bilan birga tarbiya sub'ektiga ham aylantiradi. Bu bolani tarbiyalash va rivojlantirishda faoliyatning etakchilik rolini belgilaydi. Bolalarning rivojlanishi va tarbiyalanishining yosh bilan bog'liq davrlarida faoliyatning turli xillari yonma-yon bo'ladi va o'zaro ta'sir ko'rsatadi, lekin bunda ularning roli bir xil bo'lmaydi: har bir bosqichda faoliyatning etakchi turi ajratiladi, unda bolaning rivojlanishidagi asosiy yutuqlar namoyon bo'ladi. Har bir faoliyat ehtiyoj, sabablar, faoliyat maqsadi, mavzui, vositalari, buyumlar bilan amalga oshiriladigan harakatlar va nihoyat, natija bilan ajralib turadi. Ilmiy ma'lumotlarning dalolat berishicha, bola ularni darhol emas, balki asta-sekin va katta yoshdagi odamning rahbarligida egallaydi. Bola faoliyatining xilma-xilligi va boyligi, uni egallashdagi muvaffaqiyat oiladagi, Maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiya va ta'lim sharoitlariga bog'liq, bo'ladi.

Bolaning dastlabki yoshlaridan boshlab faoliyatning eng oddiy turlari uning shaxsiy qobiliyatlarini, xususiyatlarini va atrofdagi narsalarga munosabatini shakllantirishning asosi hisoblanadi.

O'zlashtirilgan bilimlar va rivojlangan aqliy qobiliyatlarni bolalar xilma-xil o'yinlarda va mehnatda qo'llaydilar. Bularning hammasi bola shaxsining rivojlanishiga ta'sir etadi, unda faoliyatning yangi mazmuniga qiziqishni shakllantiradi.

Maktabgacha yosh davridagi ehtiyojlar, his-tuyg'ular, sabablar, maqsadlarni tarbiyalash va rivojlantirish shu darajaga etadikn, u bolaga maktabdagi muntazam o'qishga o'tish imkonini beradi.

Kichik maktab yoshida asosiy narsa o'qish bo'lib qoladi va uni bolalar ijtimoiy ahamiyatga molik faoliyat sifatida tushunadilar. Bolaning jamiyatdagi yangi mavqei o'z xatti-harakatini va tengdoshlarining xatti-harakatini o'zgacha nuqtai nazardan – maktab o'quvchisi nuqtai nazaridan baholashni shart qilib qo'yadi. Bola faollik, ijodkorlik ko'rsatib, kattalarning uning xulq-atvoriga va faoliyatiga qo'yayotgan tobora murakkablashib borayotgan talablarini bajarishga intiladi.

Har bir faoliyat turining mazmuni va tuzilishining ijtimoiy-tarixiy tabiati har bir yosh avlodga ob'ektiv ravishda berilgan bo'ladi. Odamlarning ishlab chiqarish qurollarida, bilimlarda, san'atda, ahloqda va hokazolarda jamlangan sermahsul faoliyati natijalari birgalikdagi faoliyatda va muloqotda bo'lgan paytda tarbiya va ta'lim vositasida katta avloddan kichiklarga beriladi. Odam shaxsining ijtimoiy tabiati ana shunday shakllanadi.

Bolalar nutqini o'stirish va savodga tayyorgarlik. Nutq o'stirish va savodga tayyorlash mini muhitiga M. Montessori va boshqalarning nutq o'stirish bo'yicha mashg'ulotlar o'tkazishning turli uslublarini qo'yish mumkin. Hozir maktabgacha yoshdagi bolalarni o'qishga o'rgatish to'g'risida munozaralar o'tkazishayapti. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, tarbiyachi metodik jihatdan ishni to'g'ri tashkil etishi lozim. To'g'ri tashkil etilgan o'yin faoliyati orqali bolalar harflar bilan o'ynashadi, o'qishga o'rganishadi, so'zlar yozilgan turli tuman kartochkalardan, yirik bosma shriftlar, chiroyli rasmlardan foydalanishadi.

M.Montessorining shiori – «Menga o'zim bajarishim uchun yordam ber, men o'zim bajaraman». Tarbiyachi doim mehribon, sabr-toqatli, bolani to'g'ri yo'lga yo'naltirishi, o'zining shaxsiy namunasi bilan nima qilish va qanday qilish lozimligini ko'rsatishi lozim. U bu erda ustoz emas, balki voqealarning qatnashchisi sifatida ishtirok etadi: faqat bolalarni qiziqтира olishi lozim. O'zaro bir-birini tushunish, anglash va muhabbat tuyg'usi asosida muloqot olib boriladi. Tabassum, imo-ishora bilan kichkintoyni qo'llab quvvatlab turadi, ko'proq uni maqtaydi. Tarbiyachining ichki dunyosi bilan kichkintoyning ichki tuyg'usi o'rtasida mustahkam o'zaro bog'liqlik mavjud, tarbiyachining madaniyat darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, bolaning madaniyat darajasi shunchalik yuqori bo'ladi. Bunday jarayon davrida tarbiyachi ham, bola ham shakllanadi, bu esa hamma uchun hissiy qulaylik yaratadi, shuningdek, ota-onalarni ham ijod qilishga uo'naltiradi. Ijodiy rivojlantiruvchi muhitning samarasi kichkintoyning umumiy taraqqiyotiga, ijodiy tafakkuriga, mustaqilligiga ta'sir ko'rsatuvchi shart-sharoitgagina bog'liq emas, balki tarbiyachining bola bilan bo'ladigan muloqotiga, vaziyatga, beriladigan topshiriqlarga, ularni berish usullariga ham bolliq. Bolalarga

ta'lim-tarbiya berish bir tartibda o'tmaydi. Tarbiyachi bolalarning taraqqiy etish dinamikasini kuzatib borishi, lozim bo'lsa, yordam ko'rsatishi lozim. Ammo bunda bolaning psixikasiga nisbatan yutuqlari darajasi dastur talablari bilan solishtirilmaydi. Tajribalar shuni ko'rsatadiki, yuqorida ko'rsatilgan shart-sharoitlarda psixikasi sog'lom bola sezilarli darajada an'anaviy davlat ta'lim standartlaridan o'zib ketadi, rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar esa o'z yoshlariga mos etarlicha bilim va malakalar oladilar. Yuqori darajada olinadigan bilimlar darajasi har bir bolaning individual imkoniyatlariga bog'liq. Ijodiy-rivojlantiruvchi muhitni to'g'ri tashkil etish bola shaxsining har tomonlama etukligi: mustaqil, maqsadga intiluvchan, ishni to'g'ri rejalashtira olish qobiliyatlarini takomillashtiradi. Bunday vaziyat bolani to'g'ri anglab harakat qilishga o'rgatadi. Tarbiyachilar bolalarning o'xshamaydigan xislatlarini qadrlashlari, o'ziga xos individual bo'lishlarini hurmat qilishlari lozim.

Tarbiyachilar! Bolani majburlamang, bolaning erkin faoliyat yuritishi uchun imkoniyat yaratib bering. Eng asosiysi, hamma narsa bola uchun qiziqarli bo'lishi lozim.

1. Eshitish va tushunish malakasini shakllantirish.

1. Impressiv muloqotchanlik;
2. Nutq malakasi. Ekspressiv muloqotchanlik.

2. O'qish va savodga tayyorgarlik ko'rish.

1. Kitobning qadr-qimmatini tushunish;
2. O'qish va savod malakalarini egallash.

Bu yo'nalishda bolalarning nutqi va ularda shakllanayotgan o'qish va yozish malakalari orqali muloqot qilishning belgilari rivojlanadi.

Kattalar bilan muloqotda bola:

- * Kattalar bilan muloqotga kirisha oladi;
- * Kattalarning savollariga javob bera ola oladi;
- * O'z fikrini kattalarga bayon qila oladi;
- * Dialogik nutqdan foydalanib suhbatlasha oladi;
- * Istagini so'z bilan ifodalay oladi;

- * Kattalardan soʻz orqali yordam soʻraydi;
- * Oilasi va tanishlari toʻgʻrisida hikoya qilib bera oladi;
- * Kattalar bilan boshqa mavzularda ham soʻzlasha oladi;
- * Odob bilan muloqotga kirisha oladi;
- * Muomalada nutq va imo-ishoralarni qoʻllay oladi;
- * Kattalar bilan muloqot qilishda tanish qonun-qoidalariga rioya qiladi;
- * Kattalarga murojaat qilishning turli usullaridan foydalanadi;
- * Notanish kattalar bilan muloqotga kirisha oladi.

Tengdoshlari bilan muloqotda:

- * Tengdoshlari bilan yonma-yon oʻynay oladi;
- * Tengdoshlari bilan muloqotga kirisha oladi;
- * Tengdoshlari bilan salomlasha oladi;
- * Tengdoshlarini ismi bilan chaqiradi;
- * Olgan taassurotlarini boshqa bolalar bilan oʻrtoqlasha oladi;
- * Tengdoshlari bilan oʻyin qoidalarini birgalikda kelishib oladi
- * Tengdoshlari bilan muloqotda oʻz fikrini ayta oladi;
- * Tengdoshlari bilan yuzaga kelgan nizolarni bartaraf eta oladi;
- * Tengdoshini soʻz orqali baholay oladi;
- * Tengdoshiga oddiy takliflar, iltimoslar bilan murojaat qiladi;
- * Oʻyin davomida tengdoshiga sherik sifatida qaraydi;
- * Tengdoshlari bilan muloqotda dialogik nutqdan foydalanadi.

«D» tovushi hamda bosh va kichik (D d) harflari bilan tanishtirish.

«D» tovushi va «D d» harflari bilan tanishtirish, o'rganilgan unli harflar bilan bo'g'in, so'z tuzish va o'qish.

- «D» tovushining undosh tovush ekani haqida tushuncha berish, uning so'z boshi, o'rtasi va oxirida kelishini aytilish, uning to'g'ri talaffuzini o'rgatish;
- «D» tovushli so'zlar bilan bolalar lug'atini boyitish;
- «D» tovushli so'zlarni bo'g'inga bo'lish;
- Bo'g'inlardan so'z tuza olish.
- «D» tovushi va «D d» harflarini bilib oladilar.
- «D» tovushining undosh tovush ekanligini, uning so'z boshi, o'rtasi va oxirida kelishini bilib oladilar.
- «D» tovushli so'zlarni ayta oladilar;
- «D» tovushli so'zlarni bo'g'inlarga bo'la oladilar.
- «D d» harflari;
- «D» tovushi qatnashgan predmetlar suratlar;
- «Bo'g'inlardan so'z tuzing» ta'limiy o'yini uchun materiallar.

Tarbiyachi bolalarga o'rganilgan harflarni Harf jildidan o'qitadi. Ularga xos xususiyatlarni savollar yordamida eslatadi: Bular qanday xarflar? Ular nimalarni ifodalaydi? Unli tovushlar qanday aytiladi? Ular nimadan hosil bo'ladi? Ular nima hosil qiladi? (bo'g'in hosil qiladi.). Bu harflarning nechta shakli bor?

Bolalar, bugun «**D**» tovushi va bosh va kichik «**Dd**» harflari bilan tanishamiz. Bosh «**D**» va kichik «**d**» ko'rgazmadan, rasmi alifbodan, maxsus tayyorlangan ko'rgazmadan (bosma shakli) ko'rsatiladi. Bosh «**D**» harfi ko'rsatilib, bu harfning qanday shakli? (bosh shakli – bosh D harfi) Bosh «**D**» harfi bilan qaysi so'zlar yoziladi? Bu («**D**») qanday harf? (bu kichik «**d**»harfi) U qaysi so'zlarda yoziladi? (**dutor, doira...**) Men ko'rsatgan «**D d**» harflarini nimalarda o'qiysiz?

Di-van so'zi necha bo'g'inli? Men aytaman, siz aniqlaysiz: **Di-van** men shu so'zni qayta aytaman, siz birinchi tovushni aytasiz: **D-D-Di-van**, Xattaxtaga bitta to'rtburchak chizaman. Endi 2-tovushni ayting: **Di-v-v-van**, 2-to'rtburchak chiziladi. 3-tovushni toping: **Di-v-v-van** 3-to'rtburchak chiziladi: – **Di-van** so'zining modeli hosil bo'ladi: Bu so'zda biz tanishmagan qaysi tovush bor? («**D**» tovushi) Bugun siz «**D**» tovushi bilan tanishasiz. «**D**» tovushi bolalarga talaffuz qildirtiriladi.

Tarbiyachi: «**D**» tovushini talaffuz qilganimizda quyidagilar sodir bo'ladi: lablar biroz ochiq, harakatsiz, tinch holatda bo'ladi, tishlar bir-biriga yaqinlashgan, lekin jiplashmagan, «**D**» tovushi unli «**a**», «**i**», «**o**», «**u**» tovushlari bilan qo'shib talaffuz etilganda tilning oldingi kurak qismi yuqorigi tishlarga yoki alveolalarga tiralib turadi. «**D**» tovushi **ya, yo, e, yu** unli tovushlari birikmasi bilan talaffuz etilganda tilning uchi pastga tushgan bo'lib, pastki kurak tishlari tilga tegib turadi.

Tarbiyachi: endi men «**D**» tovushini talaffuz qilaman, «**D**» tovushini cho'zib aytib bo'ladimi? (Yo'q) Tarbiyachi «**D**» tovushining hosil bo'lishini tushuntiradi. «**D**» tovushi undosh tovushlar sirasiga kirishi qayd etiladi. «**D**» tovushining xususiyatlari quyidagi savollar asosida bolalardan so'raladi:

«**D**» tovushi qanday tovush?

Undosh tovushlar qanday rang bilan belgilanadi?

«**D**» undosh tovush. Undosh tovush unli bilan birga bo'g'in hosil qiladi.

«D» tovushining talaffuzi o'rgatiladi. «D» tovushining so'z boshida (**don, deraza, dutor**), o'rtasida (**O-dil, A-do-lat**) kelishi haqida, so'zlarni bo'g'inlarga bo'lib aytish, bo'g'inlardan tovushlarni ajratish, «D» tovushi so'zning qaysi o'rnida kelganini aniqlatish orqali tushuncha beriladi. Shundan so'ng kesma «Dd» harflari harf kassasiga qo'yiladi.

Xulosa:

Pedagog-tarbiyachi bolalarga kundalik hayotda, o'yinlarda, mashg'ulotlarda, birgalikdagi mehnat faoliyatida va ular bilan bo'ladigan muomalada ta'sir ko'rsatadi. U har bir bolani diqqat bilan o'rganishi, uning shaxsiy xususiyatlarini, qobiliyatlarini bilishi, pedagogik nazokatini namoyon qilishi, bolalarning xulq-atvorini, ish natijalarini haqqoniy baholashi kerak, ularga o'z vaqtida yordam ko'rsata olishi, oiladagi ahvoli bilan qiziqishi zarur. Hozirgi zamon tarbiyachisining asosiy fazilatlaridan biri o'z kasbiga sadoqatliligi, goyaviy e'tiqodliligi, o'z kasbini sevishi va bu kasbga bo'lgan cheksiz sadoqati bilan o'qituvchi – tarbiyachi boshqa kasb egalaridan ajralib turadi. Pedagog – tarbiyachi shaxsiga qo'yiladigan muhim talablardan biri shuki, u o'z predmetini, uning metodikasini chukur o'zlashtirgan bo'lishi zarur. Predmeti va uning nazariyasini chuqur bilishi, bolalarni bilishga bo'lgan qiziqishlarini oshiradi.

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar:

1. Bolalarda o'qish, yozish va ularda mavzusga qiziqish uyg'otish jarayoni qanday amalgam oshiriladi?
2. Bolalarni turli faoliyat yo`nalishlarida savodga o'rgatishga tayyorlash jarayoni haqida nimaarni bilasiz?
3. Bola nutqini rivojlanganligini aniqlashning asosiy davrida (oktyabr-may) qanday ishlar olib boriladi?
4. Bolalar nutqini o'stirish va savodga tayyorgarlik uchun qanday ishlar amalgam oshiriladi?

5. Bolalar nutqini o‘stirish va savodga tayyorgarlik davrida qanday ishlar olib boriladi?

UMUMIY XULOSALAR

Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini o‘stirishning yuqori darajasiga quyidagilar evaziga erishish mumkin: tilning adabiy me‘yorlari va qoidalaridan xabardorlik; o‘z fikr-mulohazalarini erkin bayon eta olish; muloqotga kira bilish, kattalar va tengdoshlar bilan muomala qila olish; suhbatdoshni tinglay bilish, so‘rash ya‘ni savollarni to‘g‘ri bera olish, javob berish, e‘tiroz bildirish, zarur bo‘lganda esa tushuntirish, izoxlash.

Atrof muxitni o‘rganishda tarbiyachi ishni shunday uyushtirsinki bolalar shunchaki ko‘zatmasliklari, balki predmetlarni ularning qismlari, elementlarini ko‘rib, jarayonlar, hodisalarni idrok eta borib, ular tug‘risida mulohaza yuritishlari ham lozim. Bunga erishish uchun tarbiyachi oldiga qiyoslash, taqqoslash, ajratish, umumlashtirish, taxlil qilish va boshqa shu kabi usullardan foydalanish vazifasi qo‘yiladi.

Bolalar nutqini o‘stirish samaradorligiga erishish uchun ularning bilim darajasi, qiziqishi va shaxsiy qobiliyati xususiyatlarini hisobga olish muhimdir. Shunday qilib, maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rejali tarzda o‘stirish uchun nafaqat ertaklar bilan tanishtirish avvalom bor ularni asosli ravishda tanlash, eng ahamiyatli so‘zlarni ularning mavzu jihatdan xilma-xilligi, ya‘ni sifat tarkibi, ma‘nosi buyicha o‘rganishni ta‘minlashham dolzarb masaladir

Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda tevarak-atrofni kuzatish va undagi voqea-hodisalarni anglash vositasida nutqni o‘stirish quyidagi omillarni hisobga olishni taqozo etadi:

- maktabgacha katta yoshdagi bolalarning yosh xususiyati, ularning bilish faoliyatida manbalarning qulayligi, so‘z zahirasini boyitish;
- tevarak-atrof manbalari - hayvonot dunyosi, tabiat hodisalari, o‘simliklar dunyosi, odamlarning mehnat jarayoni, xo‘jalik sohalari, aloqa vositalari,

elektrostansiyalar, dengiz, ko'llar, daryolar va sharsharalar, tog'lar, g'orlar, balandliklar, osmon, koinot, o'yinchoqlar, kitob va rasmlar bo'lib, ularni guruhlarga bo'lib bog'lanishli nutqni o'stirish.

Bu boradagi adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, bolalarning nutqini o'stirishning shart-sharoitlari, samarali shakl va metodlari ishlab chiqilmagan. Shunga ko'ra maktabgacha katta yoshdagi bolalarda bog'lanishli nutqni o'stirishning mohiyati, ilmiy-nazariy jihatlari, uni amalga oshirish qonuniyatlari, shart-sharoitlari, mazmuni va o'ziga xos xususiyatlari belgilab olindi. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarning tevarak-atrofni o'rganishda nutqni o'stirish jadvali ishlab chiqildi va bolalarda nutqni maqsadga muvofiqo'stirish quyidagi hollarda yuqori samara berishga to'g'risida qat'iy xulosaga kelindi:

- nutqda adabiy til me'yorlari qoidalariga rioya etish;
- o'z fikrini ifodalashda tilning leksik va grammatik qoidalaridan foydalanish qobiliyatiga ega bo'lish;
- o'z tengdoshlari hamda katta yoshlilar bilan muloqotga kira olish;
- o'z suhbatdoshini tinglay olish va unga to'g'ri savol berish, savollarga javob qaytarish, zaruriyatga ko'ra tushuntira olish;
- monologik va dialogik nutqmalakasiga ega bo'lish;
- nutqda tovush madaniyatiga rioya etish;
- so'z zahirasini boyitib borish;
- nutqning grammatik tuzilishiga e'tibor berish;
- nutqning rivojlanishini ta'minlash;

Mazkur ilmiy-metodik talablar bevosita ma'lum tizimda, maqsadga yo'naltirilgan texnologiya asosida amalga oshiriladi.

Maktabgacha katta yoshdagi bolalarning tevarak-atrofni o'rganishda nutqini o'stirish texnologiyasini ishlab chiqishdan oldin uning mazmuni belgilab olinadi va tashkiliy-metodik xususiyatlari aniqlanadi. Bu talablar bolalarning maktabgacha tarbiya yoshining barcha bosqichlarida amalga oshirilib, bolalarning yosh xususiyati, o'ziga xos tayyorgarligi darajasi hisobga olinadi. Maktabgacha katta yoshli bolalarning tevarak-atrofni idrok etish, his etish, uni tushunishi asosida

nutqini o'zlashtirishga doir talablar «Bolalar bog'chalari uchun dastur»da ma'lum darajada o'z ifodasini topgan. Ammo uni amalga oshirish yo'llari, shakl va metodlari, izchil, ilmiy-amaliy, metodik jihatdan maqsadga muvofiq tashkil etilmagani ma'lum bo'ldi. Chunki ko'pchilik bolalar nutqida cheklanishlar mavjud bo'lib, ular fikrini yordamchi savollar asosidagina bayon eta oladi; ayrimlari matnga taqlid qilib, aynan matnning o'zini hikoya qiladi; ba'zilari muhim voqealarni tushirib qoldiradi. Voqea-hodisalarni bir xil ohangda bir xil tezlikda hikoya qiladigan, o'zicha ortiqcha so'zlarni qo'shib mazmunsiz hikoya qiladigan, matn mazmunini o'zgartirib, mantiqiy izchillikka rioya etadigan bolalar ham talayginadir.

Shuning uchun ham maktabgacha katta yoshdagi bolalarda ham nutqni o'zlashtirish texnologiyasi ishlab chiqilganda tavsiya etilgan matnni hikoya qilishda voqeani kattalarning yordamisiz, mustaqil ifodalay olishga, Mazkur texnologiyaning samaradorligi sayohatlarda, o'yin vositalarida, maxsus tashkil etilgan mashg'ulotlarda yoki tabiiy holda vujudga kelgan suhbatlar, turli vaziyatlar yaratish, so'rovnomalar, intervyu, reyting kabi tashxis qo'yuvchi metodlar vositasida aniqlandi.

Mavzular yuzasidan savollar:

1. Bolalar nutqini shakllantirishda qaysi metodlar eng qulay deb hisoblaysiz?
2. Dialogik nutqni shakllantirishga doir mashg'ulotlar qaysi metodlar asosida o'tkaziladi?
3. Bolalarni monologa o'rgatish metodlarini aytib bering.
4. Bolalarning so'z boyligini qanday o'zlashtirish mumkin?
5. Didaktik jarayonni tashkil qilishda tarbiyachining roli qanday?
6. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarning mazmunini tushuntirib bera olasizmi?
7. Bolalarni fikrlash mahoratini qanday yo'lga qo'yish mumkin?
8. Atrof-muhitni faol o'zlashtirishga bolalarni qanday jalb etish mumkin?
9. Nutqning nechta turi mavjud?
10. Bolalarni so'zlashga va hikoya qilishga qanday odatlantiriladi?

11. Nazorat-tekshiruv suhbatlari tarbiyachi tomonidan nima maqsadda o'tkaziladi?
12. Takrorlovchi va umumlashtiruvchi suhbatlarda tarbiyachi bolalarga nimalarni o'rgatadi?
13. Nutqni samarali o'stirish uchun nimalarga e'tibor qaratiladi?
14. Bolalarning kundalik hayotiga bog'lab olib boriladigan qanday mavzularni tanlar edingiz?
15. Ijodiy topshiriqlarni qanday bajara olasiz?
16. Xalqog'zaki ijodi bilan tanishtirish metodikasidan qanday foydalanasiz?
17. Har bir yosh bosqichida nutqni o'stirishga oid mashg'ulotlar o'tkazishning o'ziga xos xususiyatlarini tavsiflab bering.
18. Qaysi faoliyat turlarida bolalarda nutqiy mahorat va ko'nikmalar shakllanadi? O'z javobingizni aniq misollar yordamida asoslang.
19. Bolalar nutqini o'stirishning asosiy vositalarini tavsiflang.
20. Bolalar bog'chasida o'stirish imkoniyatlariga ega bo'lgan nutqiy muhit deganda nima nazarda tutiladi?
21. Bola hayotining birinchi yili oxiriga kelib kichkintoyda qanday nutqiy ko'nikmalar shakllanishi lozim?
22. Bola hayotining ikkinchi yilida uning nutqini o'stirish uchun qanday pedagogik shartlar yaratish zarur?
23. Nima uchun bola hayotining uchinchi yilida uning nutqiy xulqini tartibga solish kerak emas?
24. Maktabgacha yoshdagi kichik bolalarni nutqiy tarbiyalash mazmunini tashkil qiluvchi uchta o'zaro bog'liq sohani tavsiflab bering, bolalarni nutqiy tarbiyalashning har bir sohasi bo'yicha aniq misollar keltiring.
25. O'yin faoliyatiga ta'rif bering.
26. O'yin turlari va ularning o'ziga xos xususiyatlarini yoritib bering.
27. Bolalar o'yinchoqlariga qo'yiladigan asosiy talablar nimalardan iborat?
28. Maktabgacha ta'lim tizimida o'yin texnologiyasining maqsad va vazifalari nimalardan iborat?

29. Interfaol o'yinlarning o'ziga xos tomonlarini ayting?
30. Maktabgacha ta'lim muassasalarida ta'limiy o'yinlar va ularning ahamiyati haqida nimalarni bilasiz?
31. Lug'atni boyitish uchun yordam beradigan ta'limiy o'yinlarning turlarini bilasizmi?
32. Ko'rgazmali materiallar bilan o'ynaladigan ta'limiy o'yinlarni aytib bering.
33. Qoidali-harakatli o'yinlar asosini qanday harakatlar tizimi egallaydi?
34. Bola tarbiyasida o'yinchoqning ahamiyati nimalardan iborat?
35. Turli yosh guruhlarda bolalarni o'yinchoqlarga qarab hikoya tuzishga o'rgatish usullari haqida nimalarni bilasiz ?.
36. Bola tarbiyasida milliy o'yinchoq va qo'g'irchoqlarning roli qanday?
37. Qo'g'irchoqlarning qanday ko'rinishlarini bilasiz?
38. O'yinchoqlarga qarab hikoya tuzishga o'rgatish usullari xususida to'xtaling?.
39. Hikoyalar turlari va ularni o'rgatishning izchilligi nimalardan iborat?
40. Hikoya qilishning qanday usullarini bilasiz?
41. Bolalarni hikoya tuzishga qanday o'rgatiladi?
42. Qabul qilish va xotira asosidagi hikoyalarda bolalar nimalarni bayon qiladilar?.
43. Bolalarni so'z yordamida nimalarga o'rgatiladi?
44. Bolalarga ertak va hikoyalar aytib berish usullarini aytib bering.
45. Suhbatning qanday turlarini bilasiz ?
46. Suhbat didaktik maqsadiga ko'ra qanday turlarga bo'linadi?
47. Grammatik rasmiylashtirilgan nutqni rivojlantirish qanday amalga oshiriladi?
48. Tarbiyachining suhbatga tayyorlanishi va o'tkazish jarayoni haqida gapirib bering.
49. Suhbatga o'rgatish usuli orqali savollar berish qanday amalga oshiriadi?

IZOHLI LUG'AT

(glossariy)

Maktabgacha ta'lim – bolaning sog'lom, har tomonlama kamol topib shakllanishini ta'minlovchi, unda o'qishga intilish hissini uyg'otuvchi, uni muntazam ta'lim olishga tayyorlovchi hamda bola olti-yetti yoshga etguncha davlat va nodavlat maktabgacha ta'lim muassasalari va oilalarda amalga oshiriluvchi ta'lim bosqichi.

Maktabgacha ta'lim pedagogikasi – maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni tarbiyalash, ularni intellektual, ma'naviy-axloqiy va jismoniy jihatdan kamolotga etkazish masalalarini o'rganadi.

Ta'lim – bolalarga nazariy bilimlarni berish asosida ularda amaliy ko'nikma va malakalarni shakllantirish, ularning bilish qobiliyatlarini o'stirish va dunyoqarashlarini tarbiyalashga yo'naltirilgan jarayon.

Didaktik tizim (yunoncha "systema" – yaxlit, qismlarda tashkil topgan, birlashtirish) – ma'lum mezonlari asosida ta'lim jarayoning yaxlit holatini belgilash, ajratib ko'rsatish.

Didaktik o'yin – o'rganilayotgan ob'ekt, hodisa va jarayonlarni modellashtirish asosida bolaning bilishga bo'lgan qiziqishi va faollik darajasini rag'batlantiruvchi o'quv faoliyati turi.

Jamoa (lotincha "kollektivus" so'zining tarjimasi bo'lib, yig'ilma, omma, birgalikdagi majlis, birlashma, guruh kabi ma'nolarni anglatadi) – bir necha a'zo (kishi)lardan iborat bo'lib, ijtimoiy ahamiyatga ega umumiy maqsad asosida tashkil topgan guruh.

Jamoa an'analari – jamoa a'zolari tomonidan birdek qo'llab-quvvatlanuvchi barqarorlashgan odat.

Jismoniy tarbiya – bolalarda jismoniy va irodaviy sifatlarni shakllantirish, ularni aqliy va jismoniy jihatdan mehnat hamda Vatan mudofaasiga tayyorlashga yo'naltirilgan pedagogik jarayon; ijtimoiy tarbiya tizimining muhim tarkibiy qismi.

Idrok – aniq maqsadga yo'naltirilgan anglash jarayoni.

Ijtimoiy adaptatsiya (yunoncha adapto – moslashish) – anomal bolalar individual yoki guruhli xulqlarining ijtimoiy qadriyatlar va xulq-atvor qoidalari tizimiga mos kelishi.

Ijtimoiylashuv – ijtimoiy munosabatlar jarayonida faol ishtirok etishi asosida shaxsning hayot va ishlab chiqarish jarayoniga moslashuvi.

Izohlash – tarbiyalanuvchiga hissiy-og'zaki ta'sir etish usuli.

Individ (lotincha “individium” bo'linmas, yagona, alohida degan ma'nolarni anglatadi) – xatti-harakatlarini shartli refleks yordamidagina tashkil eta oluvchi biologik mavjudot.

Individuallik – shaxsning o'ziga xos xususiyatlari.

Iqtisodiy tarbiya – bolalarga iqtisodiy bilimlarni berish, ularda iqtisodiy faoliyat (oilaga byudjetini shakllantirish, xo'jalikni yuritish, mavjud moddiy boyliklarni asrash, ko'paytirish, savdo-sotiq munosabatlarini to'g'ri tashkil etish va hokazolar)ni tashkil etish ko'nikma va malakalarini shakllantirishdan iborat pedagogik jarayon.

Iqtisodiy ta'lim – bolalarga xo'jalik yuritish tizimi (oilaga byudjetini shakllantirish, xo'jalikni yuritish, mavjud moddiy boyliklarni asrash, ko'paytirish, savdo-sotiq munosabatlarini to'g'ri tashkil etish va hokazolar) to'g'risidagi nazariy bilimlarni berishga yo'naltirilgan pedagogik jarayon.

Yosh xususiyatlari – muayyan bir yosh davriga xos bo'lgan anatomik, fiziologik (jismoniy) va psixologik xususiyatlar.

Kadrlar tayyorlash milliy modeli – shaxs, davlat va jamiyat, uzluksiz ta'lim, fan va ishlab chiqarish kabi tarkibiy qismlarning o'zaro hamkorligi, ular o'rtasidagi o'zaro aloqadorlik asosida «yuksak ma'naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlarni tayyorlash Milliy tizimi» mohiyatini aks ettiruvchi andoza, loyiha Uning tarkibiy qismlari quyidagilardan iborat:

Shaxs – kadrlar tayyorlash tizimining bosh sub'ekti va ob'ekti, ta'lim sohasidagi xizmatlarning iste'molchisi va ularni amalga oshiruvchi;

Korreksiya (yunoncha “correctio” - tuzatish) – pedagogik uslub va tadbirlardan iborat maxsus tizimi yordamida anomal bolalarning psixik va jismoniy rivojlanishidagi kamchiliklarini qisman yoki to’liq tuzatish.

Ko’nikma – olingan bilimlarga asoslanib qo’yilgan vazifalar va shartlarga binoan bajariladigan harakatlar yig’indisi.

Ko’rgazmali metodlar – predmet, hodisa yoki jarayonlar mohiyatini tabiiy holatda namoyish qilish, ularning maketlarini ko’rsatishda qo’llaniluvchi usullar.

Loyihalashtirish (rejalashtirish) – bolalarning o’quv faoliyatini boshqarish dasturini yaratish.

Madaniyat (“cultura” so’zidan olingan bo’lib, parvarish qilish, ishlov berish ma’nosini bildiradi) – ijtimoiy taraqqiyot davomida insonlarning faoliyati tufayli qo’lga kiritilib, ularning ijtimoiy ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiluvchi moddiy va ma’naviy boyliklar tizimi.

Mazmun (ta’lim (bilim olish) mazmuni) – ta’lim jarayonida bola tomonidan o’zlashtirilishi zarur bo’lgan ilmiy bilim, amaliy ko’nikma, malaka, fikrlash hamda faoliyat usullari tizimi.

Maktabgacha ta’lim – bolaning sog’lom, har tomonlama kamol topib shakllanishini ta’minlovchi, unda o’qishga intilish hissini uyg’otuvchi, uni muntazam ta’lim olishga tayyorlovchi hamda bola olti-yetti yoshga etguncha davlat va nodavlat maktabgacha ta’lim muassasalari va oilalarda amalga oshiriluvchi ta’lim bosqichi.

Maktabgacha ta’lim pedagogikasi – maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarni tarbiyalash, ularni intellektual, ma’naviy-axloqiy va jismoniy jihatdan kamolotga etkazish masalalarini o’rganadi.

Malaka – ongli xatti-harakatning avtomatlashtirilgan tarkibiy qismi.

Materialni og’zaki bayon qilish metodlari – o’quv materiali mohiyatini ozg’aki (hikoya, tushuntirish, maktab ma’ruzasi kabi shakllarda) yoritishda qo’llaniluvchi usullar.

Mashq va o’rgatish (faoliyatda mashqlantirish) metodlari – muayyan mashqyordamida bolalar faoliyatini oqilona, maqsadga muvofiq va har tomonlama

puxta tashkil qilish, ularni axloq me'yorlari va xulq-atvor qoidalarini bajarishga odatlantirish usullari.

Ma'lumot – ta'lim-tarbiya natijasida o'zlashtirilgan va tizimlashtirilgan bilim, hosil qilingan ko'nikma va malakalar hamda tarkib topgan dunyoqarash majmui.

Rag'batlantirish – tarbiyalanuvchining xatti-harakati va faoliyatiga ijobiy baho berish asosida unga ishonch bildirish, ko'ngilini ko'tarish va uni qo'llab-quvvatlash usuli.

Rivojlanish – shaxsning fiziologik va intellektual o'sishida namoyon bo'ladigan miqdor va sifat o'zgarishlar mohiyatini ifoda etuvchi murakkab jarayon.

Suhbat – savol va javob shaklidagi dialogik ta'lim metodi.

Tamoyil (yunoncha "principium") – biror-bir nazariyaning asosi, negizi, asosiy boshlang'ich qoidasi; boshqaruvchi g'oya, faoliyatning asosiy qoidasi; umumlashtirilgan talab.

Tarbiya – muayyan, aniq maqsad hamda ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida shaxsni har tomonlama o'stirish, uning ongi, xulq-atvori va dunyoqarashini tarkib toptirish jarayoni.

Tarbiya jarayoni – pedagog va bola (tarbiyachi va tarbiyalanuvchi)lar o'rtasida tashkil etiluvchi hamda aniq maqsadga yo'naltirilgan samarali hamkorlik jarayoni.

Tarbiya mazmuni – shaxsning shakllanishiga qo'yiluvchi ijtimoiy talablar mohiyati.

Tarbiya metodi (yunoncha "metodos" – yo'l) – tarbiya maqsadiga erishish yo'li; tarbiyalanuvchilarning ongi, irodasi, tuyg'ulari va xulqiga ta'sir etish usullari.

Tarbiya nazariyasi – pedagogikaning muhim tarkibiy qismi; tarbiyaviy jarayon mazmuni, shakl, metod, vosita va usullari hamda uni tashkil etish muammolarini o'rganadi.

Tafakkur – ijtimoiy voqea-hodisalarning ongda to'laqonli aks etishi, inson aqliy faoliyatining yuksak shakli.

Tashhis – didaktik jarayon kechadigan barcha sharoitlarni oydinlashtirish, uning natijalarini belgilash.

Kommunikativ kompetentsiya – muloqot vositalaridan turli vaziyatlarda foydalana bilish ko'nikmasi.

O'yin kompetentsiyasi – bolaning o'yin jarayoni va uni tashkil qilishda tajriba, bilim va ko'nikmalardan ijodiy foydalanishi. O'quv-tarbiyaviy faoliyat uchun asos hisoblanadi.

Ijtimoiy kompetentsiya – hayotiy vaziyatlarda kattalar va tengdoshlar bilan muloqotda axloq qoidalari va me'yorlariga rioya qilgan holda o'zini tutish mahorati.

Bilish kompetentsiyasi – atrofdagi olamni ongli ravishda idrok qilish va olingan bilim, ko'nikma, malaka va qadriyatlardan o'quv va amaliy vazifalarni hal qilish uchun foydalanish.

Keyslar to'plami

I. Keys bayoni

Keys bayoni. Akmal jismoniy zaif. Maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalar doim uning ustidan kulishadi, mazax qilishadi. Tarbiyachi undan biror narsani so'rsa yoki she'rni yodlab, aytib berishni aytsa, u hayajon va qo'rquvdan tutilib-tutilib gapiradi. Tarbiyachi uning bu holatini salbiy qabul qiladi va Akmalga shunday deydi: “O'tir, senga biror-bir topshiriq ham berib bo'lmaydi. Bunday holatda ertaga kim bo'lasan?”

1. Tarbiyachi tarbiyaning qanday tamoyilini buzyapti?
2. Sizningcha, tarbiyachi bu vaziyatda qanday yo'l tutishi kerak?

Manba: “Maktabgacha ta'lim pedagogikasi”, “Maktabgacha ta'lim psixologiyasi” fanlaridan darslik, o'quv qo'llanma va materiallar.

Tahlil: 1. Odatda jismonan zaif, tengdoshlari tomonidan kamsitiladigan bolalar kattalarning yordami, ko'magiga muhtoj bo'lishadi. Aks holda, ular o'z nuqsonlaridan uyalish oqibatida, o'ziga ishonchsiz, jur'atsiz va atrofdagilarga alamli munosabatda bo'ladigan shaxs bo'lib yetishadi.

2. Ko'p hollarda bolalar zaif tengdoshlarining ustidan kulishga moyil bo'lishadi. Bu ularning oilada va mikromuhitda olayotgan tarbiyasi bilan bog'liq. Bolalarga yoshlikdanoq zaif tengdoshlari ustidan kulish emas, aksincha, unga yordam berish kerakligini uqtirib borish zarur. Aks holda ular kelgusida xudbin va shavqatsiz inson bo'lib yetishishlari mumkin.

O'qituvchining yechimi: tarbiyachi Akmalning nuqsoniga salbiy munosabatda bo'lmay, aksincha, guruhda do'stona munosabat va o'zaro bir-birini qo'llab-quvvatlashga asoslangan muhitni shakllantirishi zarur. U Akmalni qo'llab-quvvatlashi, unga dalda berishi, har bir muvaffaqiyati uchun uni rag'batlantira olishi lozim. Qolaversa, tarbiyachi Akmalning nuqsonini inobatga olgan holda unga ko'proq nutq bilan bog'liq bo'lmagan, uni qiziqтира oladigan boshqa amaliy topshiriqlar (m: plastilindan, qiyqimlardan, loydan turli buyumlar yasash, rasmlar chizish kabilar)ni berishi kerak. Bu kabi vazifalar Akmalga o'z qobiiyatini namoyon qilish uchun imkoniyat yaratadi. Balki u butunlay zaif emasdir?

II. Keys bayoni

Keys bayoni. Quدرات (5 yoshli tarbiyalanuvchi)ni olib ketish uchun bolalar bog'chasiga uning dadasi keldi. Dadasini ko'rgan Quدرات bolalarni ura boshladi. Dadasi esa: "Barakalla, o'g'lim! Ularga qanday erkak ekanligingni ko'rsatib qo'y!", - deb uni ruhlantirdi.

Keys savoli. Bunday vaziyatda Siz qanday yo'l tutasiz?

Manba: "Maktabgacha ta'lim pedagogikasi", "Maktabgacha ta'lim psixologiyasi" fanlari bo'yicha materiallar.

Tahlil: Kattalar hech qachon boshqalarga nisbatan zo'rlik, zo'ravonlikni targ'ib qilmasliklari kerak. Qolaversa, boshqalarga zo'ravonlik qilish "erkaklik" belgisi sanalmaydi. Bu vaziyat otaning ma'naviyati qashshoq ekanligini ko'rsatadi.

O'qituvchining yechimi: tarbiyachining "Biz Quدراتning qanchalik kuchli ekanligini bilamiz. Ammo u o'z kuchini boshqalarni urish uchun sarflamasligi kerak. Ertaga men bir ertak misolida kuchni nimalarga sarflash kerakligini aytib beraman. Hozir esa, menimcha, Quدرات o'z o'rtoqlaridan kechirim so'rasa, u o'zini haqiqatdan kuchli ekanligini isbotlaydi. Amakingiz sizlarni qanday kuchga

egalliklaringizni sinab ko'rmochi bo'ldilar" qabilida yo'l tutishi maqsadga muvofiqdir.

III. Keys bayoni

Keys bayoni. Ish kuni tugadi. Farruh (4 yoshli tarbiyalanuvchi)ning uyidan uni olib ketish uchun hech kim kelmadi. Navbatchilik vaqtingiz tugashidan bir yarim soat o'tgach, Farruhni olib ketish uchun uning dadasi keldi. Biroq, u mast edi. Tarbiyachi ham uyiga kechikmoqda. Qolaversa, uyigacha yo'l uzoq.

Keys savoli. Tarbiyachining o'rnida Siz qanday yo'l tutgan bo'lardingiz?

Manba: "Maktabgacha ta'lim pedagogikasi, "Maktabgacha ta'lim psixologiyasi" fanlari bo'yicha materiallar.

Tahlil: Mast holdagi kishiga tarbiyalanuvchini topshirib bo'lmaydi. Shuning uchun har qanday holatda ham Farruhni uning dadasi bilan qoldirib keta olmaydi.

O'qituvchining yechimi: Farruhni bog'cha joylashgan hududdagi "Qo'riqlov tayanch bo'limi" yoki "Mahalla fuqarolari Kengashi" idorasida qoldirishi lozim.

IV. Keys bayoni

4 yoshli Akmal shamollab qoldi. "Tez yordam" xoimlari unga isitmaga qarshi ukol qilishdi. Tez orada Akmal tuzalib ketdi, biroq, nima uchundir u mutlaqo gapirmay qo'ydi. Akmalning ota-onasi ushbu masala bo'yicha maktabgacha ta'lim muassasasining logopediga murojaat qilishdi.

Keys savoli:

1. Akmalning ota-onasi to'g'ri yo'l tutdimi?
2. Sizing fikringizcha, ular kimga murojaat qilishlari zarur?

O'qituvchining yechimi

1. Akmalning ota-onasi noto'g'ri yo'l tutishi. Chunki logoped nutqiy buzilishlarni to'g'rilashda metoik yordam ko'rsatadi. Bu vaziyatda nutq butunlay yo'qolib qolgan.

2. Mening fikrimcha, ular nevropatologga murojaat qilishlari zarur. Chunki nutqning buzilishi dori (ukol)ning noto'g'ri qo'llanishi tufayli kelib chiqqan bo'lishi mumkin.

V. Keys bayoni

3 yoshli Sanjarning nutqida kamchilik mavjud. U bahzan – hayajonlangan yoki qo‘qqan vaqtda bo‘g‘inlab gapiradi. Masalan: “Men ku – chuk bi – lan hov – li – da o‘y – na – dim” tarzda.

Keys topshirig‘i:

Sanjarning nutqidagi bu kamchilik nutq buzilishlarining qaysi turiga kiradi?

O‘qituvchining yechimi

Sanjarning nutqidagi bu kamchilik nutq buzilishlarining “Nutq ritmi va surhatining buzilishi” turiga kiradi.

VI. Keys bayoni

Tasavvur qiling, Siz maktabgacha ta‘lim muassasasida tarbiyachi-metodist bo‘lib ishlayapsiz. Guruhingizdagi Komilaning oyisi Sizga murojaat qilib, qizining nutqida kamchilik mavjudligini aytdi. Mahlum bo‘lishicha, bu kamchilik garchi Komila 5 yoshga to‘layotgan bo‘lsa-da, so‘zlarni noto‘g‘ri talaffuz etadi, bahzi so‘zlarni qoldirib ketadi. Komilaning onasi Sizdan ushbu kamchilikni yo‘qotish uchun qanday metodik yordam bera olishingiz mumkinligini so‘radi.

Keys savoli:

Bu vaziyatda Siz Komilaning onasiga qanday metodik yordam ko‘rsatasiz?

O‘qituvchining yechimi

Bu vaziyatda Sizning xatti-harakatingiz quyidagicha bo‘lishi zarur:

1. Avvalo, ta‘lim muassasasining logopediyaga uchrashib, ulardan zarur maslahat olishlari zarurligi, nutqdagi kamchilikning sabablari nimada ekanligini aniqlashni aytasiz.

2. Komilaning nutqidagi kamchiliklarni bartaraf etishning eng oddiy yo‘llari – Komilada ruhiy sokinlikni qaror toptirish, uni hayajonga berilmaslikka o‘rgatish, she‘rlar yodlatish, tez aytishlar aytirish, rasmlarga qarab hikoya qilish kabilardan iboratligini ko‘rsatasiz.

VII. Keys bayoni

Yosh tarbiyachi maktabgacha ta‘lim muassasasida bugungidan ish boshladi. U mashg‘ulot vaqtida bolalardan kim, qanday she‘rlarni yod olganligini so‘radi.

Bolalar birin-ketin o‘zlari yodlagan she’rlarni o‘qib berishdi. Navbat Gulruhga keldi. U quyidagi she’rni ifodali o‘qitishga harakat qildi:

Koybobomis oppok,

Sokollari yumchok.

Kopi to‘ya o‘yinchok,

Bizga berar ko‘girchok.

Bundan tarbiyachining jahli chiqdi va bundan keyin Gulruhga she’r bermasligini aytdi.

Keys savoli:

Bunday vaziyatda tarbiyachi qanday yo‘l tutishi kerak edi?

O‘qituvchining yechimi

1. Bunday vaziyatda tarbiyachi Gulruhni “Juda yaxshi, rahmat!”, “Barakalla, juda chiroyli o‘qiding!” tarzda rag‘batlantirishi lozim.

2. Gulruhning nutqidagi kamchilik yuzasidan ta’lim muassasasining logopedi va Gulruhning ota-onasi bilan suhbatlashishi kerak edi.

3. Gulruhni “Juda yaxshi, rahmat!”, “Barakalla, juda chiroyli o‘qiding!” tarzda rag‘batlantirib, she’rni o‘zi tovushlarni to‘g‘ri talaffuz qilgan holda ifodali o‘qib berishi, so‘ngra Gulruh bilan bir necha marta birga o‘qishi, nihoyat Gulruhdan uning o‘zi she’rni qayta o‘qishini so‘rashi zarur:

Qorbobomiz oppoq,

Soqollari yumshoq.

Qopi to‘la o‘yinchoq,

Bizga berar qo‘g‘irchoq.

TEST TOPSHIRIQLARI

1. «Bolalar nutqini oʻstirish» fanining maqsadi toʻgʻri koʻrsatilgan qatorni toping.

- a. Bitiruvchilarni maktabgacha yoshdagi bolalarda ogʻzaki nutqni shakllantirishga doir faoliyatga tayyorlash hamda kasbiy taʼlimni ikkinchi bosqich – magistraturada davom ettirish uchun zamin yaratishdan iborat.
- b. Turli yosh bosqichlarida boʻlgan maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini oʻstirish xususiyatlarini koʻra olish va tushunish qobiliyatini shakllantirish;
- c. Metodik qoʻllanmalarni tanqidiy tahlil qilishga tayangan holda maktabgacha yoshdagi bolalar nutqiga taʼsir koʻrsatish borasida oʻzining orginal usullari va yoʻllarini yaratishga intilishni ragʻbatlantirish.
- d. Bolaning qadr-qimmatini va uning oʻziga xosligini tushunish, bola nutqini «yaqin rivojlanishi hududi»ga qarab oʻstirishni koʻzda tutgan holda oʻstirish xususiyatlarini hisobga olish;

2. Ilk qadam davlat dasturi qachon qabul qilindi.

- a. 2017y. 7-sentabr
- b. 2017y. 5-may
- c. 2018y. 1-iyun
- d. 2018y 3-iyulda

3. bandda toʻgʻri koʻrsatilgan?

- a. Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash;
- b. Bolalar tarbiyasiga oid umuminsoniy qadriyatlarni yoshlarga etkazish;
- c. Ilmiy-pedagogik asosda nutqni oʻstirishning eng samarali vositalari, metodlari va usullarini ishlab chiqish, ular bilan tarbiyachilarini qurollantirishdan iboratdir.
- d. A,B,V.

4. “Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi”ning maqsadi toʻgʻri berilgan qatorni toping?

- a. Rivojlangan demokratik davlatlar darajasi, yuksak maʼnaviy va ahloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlar tayyorlash.

- b. Ta'lim oluvchilarni ma'naviy –ahloqiy tarbiyalashning va ma'rifiy ishlarning samarali shakllari hamda uslublarini ishlab chiqish hamda joriy etish.
- c. Ta'lim sohasini tubdan isloh qilish, uni o'tmishdan qolgan mafkuraviy qarashlar va sarqitlardan to'la xalos etish.
- d. A va V

5. Ilk qadam davlat dasturining falsafiy mazmuni qanday?

- a. Bilimlar dunyosiga birinchi qadam, birinchi muvofaqiyat, guzallik yaxshilik, samimiylik- umuminsoniy qadriyatlarni tarbiyalashning ilk asoslari
- b. Bilimlar dunyosiga birinchi qadam, birinchi muvofaqiyat,
- c. guzallik yaxshilik, samimiylik
- d. umuminsoniy qadriyatlarni tarbiyalashning ilk asoslari

6. “Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi” qachon qabul qilingan?

- a. 1992 yil
- b. 1995yil
- c. 1996 yil
- d. 1997 yil

6. «Tilga qobiliyat»ni – til tizimining ushbu tilda so'zlayotgan inson ongida aks etishini, «til jarayoni»ni, ya'ni tilga qobiliyatni amalga oshirish vositasi bo'lgan nutqning o'zini, va «til standarti»ni – tilni individdan tashqarida mavjud bo'ladigan tizim sifatida ajratgan- bu kimning fikri?

- a. L.V.Sherba
- b. A.A.Leontyev
- c. V.A.Zveginsev
- d. K.Obuxovskiy

7. Yangi til materialiga ko'chirib o'tkazilishi va dolzarblashtirilishi lozim bo'lgan ona tilidagi nutq ko'nikmalari. Ona tilida shakllantirilgan va chet tilidagi nutqni egallashda tuzatilishi lozim bo'lgan ko'nikmalar. Qaytadan shakllantirilishi lozim bo'lgan ko'nikmalar - bu kimning qarashi?

- a. L.V.Sherba

- b. A.N.Leontyev
- c. V.A.Zveginsev
- d. K.Obuxovskiy

8. “Ta’lim to’g’risida”gi yangi Qonun qachon qabul qilingan?

- a. 1992 yil
- b. 1994 yil
- c. 1997 yil
- d. 2001 yil

9. «Tilning uch sifati» (tajribani jamlash va sintez qilish – fikrga jamlash – muloqotni amalga oshirish) haqida so’z yuritish mumkin-bu kimning pedagogik qarashi?

- a. L.V.Sherba
- b. A.A.Leontyev
- c. V.A.Zveginsev
- d. K.Obuxovskiy

10. O’zbekistonda mustaqillik e’lon qilingandan so’ng “Ta’lim to’g’risida”gi Qonun qachon qabul qilingan?

- a. 1991 yil
- b. 1993 yil
- c. 1995 yil
- d. 1992 yil

11. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining "O’zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to’g’risida"gi farmoni qachon qabul qilindi?

- a. 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-sonli
- b. 2019-yil 29-maydagi PF-5712-sonli
- c. 2019-yil 19-apreldagi PF-5712-sonli
- d.2019-yil 30-iyundagi PF-5712-sonli

12. Maktabgacha ta’lim Konsepsiyasi qachon qabul qilindi?

- a. 2018y.

- b. 2019y.
- c. 2017y.
- d. 2016y

13 Barcha nutq mexanizmlarining ikki bo'g'inli va butlovchi ekanligini ta'kidlar ekan, u ularning qatoriga ayrim darajalar tabaqalari shaklida aks ettirilishi mumkin bo'lgan ko'plab turli xildagi jarayonlar va hodisalarni ham qo'shadi. Umumiy darajalar sifatida bu tabaqalashuv sifatida axborotni «qabul qilish va berish»ning umumiy mexanizmlari ishtirok etadi.. Bu kimning pedagogik qarashi ?

- a. YE.N.Vodovozova
- b. N.I.Jinkin
- c. Y.A.Komenskiy
- d. L.V.Sherba

14 «Tilga qobiliyat»ni – til tizimining ushbu tilda so'zlayotgan inson ongida aks etishini, «til jarayoni»ni, ya'ni tilga qobiliyatni amalga oshirish vositasi bo'lgan nutqning o'zini, va «til standarti»ni – tilni individdan tashqarida mavjud bo'ladigan tizim sifatida ajratgan- bu kimning fikri?

- a. L.V.Sherba
- b. A.A.Leontyev
- c. V.A.Zveginsev
- d. K.Obuxovskiy

15 O'zbek tilidagi yangi so'zlar, shu jumladan rus tilidan o'zlashtirilgan so'zlar fan, texnika, madaniyatning rivojlanishi, ijtimoiy munosabatlar, inson turmushi sharoitlarining rivojlanishi yoki o'zgarishi, yangi tushunchalar, hodisalar, sifatlarning vujudga kelishi munosabati bilan paydo bo'ldi. Bu kimning pedagogik qarashi ?

- a. YE.N.Vodovozova
- b. N.I.Jinkin
- c. Y.A.Komenskiy
- d. M.X.To'xtaxo'jayeva

16 «Insonning yana bir o'ziga xos xususiyati, o'ziga xos insoniy ehtiyoji mavjud, bu – boshqa odamlar bilan muloqotga ehtiyojmandlik, «emotsional muloqotga ehtiyojmandlik»dir - bu kimning qarashi?

- a. L.V.Sherba
- b. A.A.Leontyev
- c. V.A.Zveginsev
- d. K.Obuxovskiy

17 Interferensiya - bu nima?

- a. Ikki (va undan ortiq) tillar nutqiy «mexanizmlarining» o'zaro hamkorligida, u yoki bu tilda ohangdagi o'zgarishlar, bo'g'inga ajratish, nutqdagi o'ziga xosliklar va hokazolardagi o'zgarishlarda kuzatiladi.
- b. Dastlabki ta'limda ona tilini o'qitish «bosh, markaziy predmetni tashkil etishi»
- c. Har qanday til chet tilidagi so'zlarni o'zlashtirar ekan, deyarli hamma vaqt ularni u yoki bu o'zgarishlar bilan qabul qiladi.
- d. To'g'ri javob yo'q

18 «Tilning uch sifati» (tajribani jamlash va sintez qilish – fikrga jamlash – muloqotni amalga oshirish) haqida so'z yuritish mumkin-bu kimning pedagogik qarashi?

- a.L.V.Sherba
- b.A.A.Leontyev
- c.V.A.Zveginsev
- d.K.Obuxovskiy

19 Muloqot – bolada so'zning paydo bo'lishi, nutqning vujudga kelish muddatlari va sur'atini belgilovchi hal qiluvchi shartdir. Bu kimning pedagogik qarashi?

- a. Y.A.Flerina
- b. M.I.Lisina
- c. O.I.Solovyev.
- d. A.N.Govzdev

20 «So'zlash va tushunish hodisalarining umumiyli»-bu kimning fikri?

- a. K.Obuxovskiy
- b. A.A.Leontyev
- c. V.A.Zveginsev
- d. L.V.Sherba

21 «Nutqni muntazam o'rgatish, nutq va tilni metodik o'stirish bolalar bog'chasidagi butun tarbiya ishlarining asosini tashkil qilmog'i lozim» -bu kim pedagogik qarashi?

- a. YE.A.Flerina
- b. YE.I.Tixeyeva
- c. O.I.Solovyev.
- d. A.N.Govzdev

22 Ona tilini birlamchi o'qitishning uchta asosiy maqsadlarini shakllantirgan I. – so'z imkoniyatlarini o'stirish; II. – bolaga fikrni ifodalash uchun ona tilining eng yaxshi shakllaridan foydalanishni o'rgatish, bolalarni «ona tilining boyliklarini egallash»ga jalb qilish.III. – til qonunlarini, uning grammatikasini o'rganish. Bu kimning pedagogik qarashi?

- a. YE.N.Vodovozova
- b. K.D.Ushinskiy
- c. Y.A.Komenskiy
- d. L.V.Sherba

23 «Maktabgacha tarbiya muassasalarida jonli so'z» asarining muallifi kim?

- a. YE.A.Flerina
- b. YE.I.Tixeyeva
- c. O.I.Solovyev.
- d. A.N.Govzdev

24 Ushinskiy 6 yoshgacha bo'lgan bolalar nutqini tavsiflar ekan mashg'ulot o'tkazishning turli shakllarini taklif qilgan bular qaysilar?

- a. Bolalar hayotidan hikoyalar, o'qish va yozishga tayyorlovchi amaliy mashqlar.
- b. Bolaga narsalarning xususiyatlarini ko'rishda, 6 yoshga kelib esa narsalar juftligini bir-biriga taqqoslash, ular o'rtasidagi umumiylik va farqlarni topishda yordam beruvchi mashqlar;
- c. Suratlar asosida hikoya qilish, bu bolalarga savollarga javob berish, so'ngra esa ravon, tushunarli va erkin hikoya qilib berishni o'rgatadi;
- d. Yuqoridagi barcha javoblar to'g'ri;

25 Bolalarning ilk yoshdan boshlab grammatik tuzilishni o'zlashtirib olishlarining qonuniyatlarini ochib bergan pedagog olim kim ?

- a. YE.A.Flerina
- b. YE.I.Tixeyeva
- c. O.I.Solovyev.
- d. A.N.Govzdev

26 "U bolalarni ilk yoshidan boshlab tarbiyalash tizimi xalq nutqi, xalq qo'shiqlari, topishmoqlari, ertaklari va o'yinlaridan foydalanish asosiga qurilishi lozim", deb hisoblagan pedagog kim?

- a. Y.N.Vodovozova
- b. K.D.Ushinskiy
- c. Y.A.Komenskiy
- d. L.V.Sherba

27 Bolalar bilan lug'at ishlarini tashkil qilar ekan, pedagog nimalarga e'tibor qaratmog'i lozim ?

- a. Leksikani tashkil etishning mavzuga asoslangan tamoyili
- b. Semantik jihati (bolani so'z mazmuni bilan tanishtirish);
- c. So'zlarni birlashtirishning assotsiativ metodi.
- d. BARCHA javob to'g'ri

28 «Ona tili va uni o'stirish yo'llari» asarining muallifi kim?

- a. Y.A.Flerina
- b. Y.I.Tixeyeva

c. O.I.Solovyev.

d. A.N.Govzdev

29 Bolalarning tilning tovush tizimini o'zlashtirishlari ustida tadqiqot olib borgan pedagoglar to'g'ri berilgan qatorni toping?

a. F.A.Soxin, A.V.Zaxarova, O.I.Solovyeva, V.I.Yashenko va boshq.

b. G.M.Lyamina, YE.I.Radina, A.M.Maksakov, M.G.Gening, N.A.German

c. A.G.Tambovseva, D.A.Kostandyan

d. M.Leushina, S.L.Rubinshteyn, F.A.Soxin, D.B.Elkonin

30 «Nutqni muntazam o'rgatish, nutq va tilni metodik o'stirish bolalar bog'chasidagi butun tarbiya ishlarining asosini tashkil qilmog'i lozim» bu kimning fikri

a. Y.A.Flerina

b. Y.I.Tixeyeva

c. O.I.Solovyev.

d. A.N.Govzdev

31 32.O'zbek tilida ta'lim beriladigan maktabgacha ta'lim muassasalarida necha yoshda bolalarga o'zga tilda so'zlashuv nutqini o'rgatishni tavsiya etadilar.

a. 3-4 yosh

b. 4-5 yosh

c. 5-6 yosh

d. 6-7 yosh

32 «Maktabgacha tarbiya muassasalarida jonli so'z» asarining muallifi kim?

a. Y.A.Flerina

b. Y.I.Tixeyeva

c. O.I.Solovyev.

d. A.N.Govzdev

33 Ilk yosh: 1-3yoshgacha bo'lgan bolaning nutqiyning rivojlanishi to'g'ri berilgan qatorni toping?

- a. Emotsional-erkin muloqot – etakchi faoliyat turi hisoblanadi
- b. Tovushga taqlid qilishga oid so'zlardagi tovushlar bilan mustaqil o'yinlarni va o'yin harakatlarini turli xil tovushlar bilan kuzatib borishni qo'llab-quvvatlash.
- c. Nutqning asosiy irsiy vazifasi – aloqa funksiyasi, ijtimoiy aloqalar va atrofdagilarga ta'siridan iborat
- d. Bolalarning o'z tashabbusiga ko'ra yoki kattalarning taklifiga ko'ra hikoya qilib berishga qiziqishini qo'llab-quvvatlash, ertaklar, suratlar va o'z shaxsiy tajribasiga oid taassurotlarning so'zdagi mazmunini qisqa hikoya, mulohaza, tavsiflar yordamida ifodalashni o'rganadi.

34 Bolalarning ilk yoshdan boshlab grammatik tuzilishni o'zlashtirib olishlarining qonuniyatlarini ochib bergan pedagog olim kim ?

- a. Y.A.Flerina
- b. Y.I.Tixeyeva
- c. O.I.Solovyev.
- d. A.N.Govzdev

35 Maktabgacha davrdagi kichik yosh (3-5 yosh) yoshdagi bolaning nutqiy rivojlanishi to'g'ri berilgan qatorni toping?

- a. Emotsional-erkin muloqot – etakchi faoliyat turi hisoblanadi
- b. Tovushga taqlid qilishga oid so'zlardagi tovushlar bilan mustaqil o'yinlarni va o'yin harakatlarini turli xil tovushlar bilan kuzatib borishni qo'llab-quvvatlash.
- c. Nutqning asosiy irsiy vazifasi – aloqa funksiyasi, ijtimoiy aloqalar va atrofdagilarga ta'siridan iborat
- d. Bolalarning o'z tashabbusiga ko'ra yoki kattalarning taklifiga ko'ra hikoya qilib berishga qiziqishini qo'llab-quvvatlash, ertaklar, suratlar va o'z shaxsiy tajribasiga oid taassurotlarning so'zdagi mazmunini qisqa hikoya, mulohaza, tavsiflar yordamida ifodalashni o'rganadi.

36 Y.A.Komenskiy nutq o'stirish metodikasi to'g'risidagi pedagogik qarashlari to'g'ri berilgan qatorni toping?

- a. Dastlabki ta'limda ona tilini o'qitish «bosh, markaziy predmetni tashkil etishi»
- b. Bolalar bog'chasida tarbiyalash ishlari tizimining asosini birinchi yoshdan boshlab ona tilini muntazam o'qitib borish tashkil qilmog'i lozim
- c. Bolalar bilan baqirmasdan xotirjamlik bilan va uning shaxsiga tegmagan holda suhbatlashish, suhbatni hikoyalar va afsonlardan boshlash zarurligini uqtirgan.
- d. Bola nutq tufayli o'z fikrlarini ifodalaydi va atrofidagi kishilar bilan muloqotga kirishadi, nutqni egallab olish orqali u atrof-olamni anglaydi, boshqa bolalar bilan muloqot qilish natijasida esa bolada nutq va fikrlash rivojlanadi.

37 Maktabgacha yoshdagi katta bolalarning dialogik nutqi negizida qanday nutq rivojlanadi?

- a. Emotsional-erkin muloqot
- b. Lug'at
- c. Ravon nutq
- d. Monologik

38 Bolalarning tilning tovush tizimini o'zlashtirishlari ustida tadqiqot olib borgan pedagoglar to'g'ri berilgan qatorni toping?

- a. F.A.Soxin, A.V.Zaxarova, O.I.Solovyeva, V.I.Yashenko va boshq.
- b. G.M.Lyamina, YE.I.Radina, A.M.Maksakov, M.G.Gening, N.A.German
- c. A.G.Tambovseva, D.A.Kostandyan
- d. M.Leushina, S.L.Rubinshteyn, F.A.Soxin, D.B.Elkonin

39 Maktabgacha ta'lim muassasalarida mashg'ulotlar bolalarga o'zga tilni o'qitishning asosiy shakli hisoblanadi. Tayyorlov guruhida mashg'ulot necha minut davomida o'tkazish tavsiya qilinadi?

- a. 15-20 minut;
- b. 20-25 minut
- c. 25-30 minut

d. 30-35 minut;

40 Qaysi davrda emotsional-erkin muloqot – etakchi faoliyat turi hisoblanadi?

- a. Go'daklik yoshi: 0 – 1
- b. Ilk yosh: 1-3
- c. Maktabgacha davrdagi kichik yosh (3 – 5 yosh)
- d. Maktabgacha davrdagi katta yosh (5-7 yosh)

41 Maktabgacha yoshdagi katta bolalarni nutqiy o'stirishga doir vazifalar to'g'ri berilgan qatorni toping?

- a. Emotsional-erkin muloqot – etakchi faoliyat turi hisoblanadi
- b. Tovushga taqlid qilishga oid so'zlardagi tovushlar bilan mustaqil o'yinlarni va o'yin harakatlarini turli xil tovushlar bilan kuzatib borishni qo'llab-quvvatlash.
- c. Nutqning asosiy irsiy vazifasi – aloqa funksiyasi, ijtimoiy aloqalar va atrofdagilarga ta'siridan iborat
- d. Til voqeligini eng oddiy anglashni o'stirish, bolalarni «tovush», «so'z», «gap» atamalari bilan tanishtirish.

42 Ilk yosh: 1-3yoshgacha bo'lgan bolaning nutqiyning rivojlanishi to'g'ri berilgan qatorni toping?

- a. Emotsional-erkin muloqot – etakchi faoliyat turi hisoblanadi
- b. Tovushga taqlid qilishga oid so'zlardagi tovushlar bilan mustaqil o'yinlarni va o'yin harakatlarini turli xil tovushlar bilan kuzatib borishni qo'llab-quvvatlash.
- c. Nutqning asosiy irsiy vazifasi – aloqa funksiyasi, ijtimoiy aloqalar va atrofdagilarga ta'siridan iborat
- d. Bolalarning o'z tashabbusiga ko'ra yoki kattalarning taklifiga ko'ra hikoya qilib berishga qiziqishini qo'llab-quvvatlash, ertaklar, suratlar va o'z shaxsiy tajribasiga oid taassurotlarning so'zdagi mazmunini qisqa hikoya, mulohaza, tavsiflar yordamida ifodalashni o'rganadi.

43 Ikki yoshga kelib bolaning lug'at zahirasi nechta so'zga etadi.

- a. 100-200 ta soʻz
- b. 200-300 ta soʻz
- c. 100-150 ta soʻz
- d. 300-400 ta soʻz

44 Maktabgacha davrdagi kichik yosh (3-5 yosh) yoshdagi bolaning nutqiy rivojlanishi toʻgʻri berilgan qatorni toping?

- a. Emotsional-erkin muloqot – etakchi faoliyat turi hisoblanadi
- b. Tovushga taqlid qilishga oid soʻzlardagi tovushlar bilan mustaqil oʻyinlarni va oʻyin harakatlarini turli xil tovushlar bilan kuzatib borishni qoʻllab-quvvatlash.
- c. Nutqning asosiy irsiy vazifasi – aloqa funksiyasi, ijtimoiy aloqalar va atrofda qilargalarga taʼsiridan iborat
- d. Bolalarning oʻz tashabbusiga koʻra yoki kattalarning taklifiga koʻra hikoya qilib berishga qiziqishini qoʻllab-quvvatlash, ertaklar, suratlar va oʻz shaxsiy tajribasiga oid taassurotlarning soʻzdagi mazmunini qisqa hikoya, mulohaza, tavsiflar yordamida ifodalashni oʻrganadi.

45 Maktabgacha taʼlim muassasalarida mashgʻulotlar bolalarga oʻzga tilni oʻqitishning asosiy shakli hisoblanadi. Katta guruhlarda mashgʻulot necha minut davomida oʻtkazish tavsiya qilinadi?

- a. 15-20 minut;
- b. 20-25 minut
- c. 25-30 minut
- d. 30-35 minut;

46 Maktabgacha yoshdagi katta bolalarning dialogik nutqi negizida qanday nutq rivojlanadi?

- a. Emotsional-erkin muloqot
- b. Lugʻat
- c. Ravon nutq
- d. Monologik

47 Yangi soʻzlar birlamchi oʻrganilganidan soʻng bolalar xotirasida saqlab qolish, leksikani faollashtirish va nutqiy mahoratni oʻstirishga yordam beruvchi oʻyinlarni oʻtkazish kerak. Bular necha bosqichda amalga oshiriladi?

- a. 5 bosqichda
- b. 4 bosqichda
- c. 3 bosqichda
- d. 2 bosqichda

48 Bolalar tarbiyasi haqida mutafakkirlardan kimlar fikr yuritganlar?

- a. Ibn Sino, Beruniy;
- b. A.Navoiy, Farobiy;
- c. Muhammad Sodiq Qashgariy, Davoniy;
- d. Yuqoridagi barcha javoblar toʻgʻri;

49 1 yoshdan 3 yoshgacha boʻlgan bolalar nutqini oʻstirishga doir mashgʻulotlar turlari toʻgʻri berilgan qatorni toping?

- a. Didaktik oʻyinlar, ermak oʻyinlar, sahna koʻrinishlari shakli
- b. Bunda koʻrgazmaviylik, oʻyin usullari va didaktik oʻyinlarni
- c. Bilimlarni umumlashtirish va tizimlashtirishga oid mashgʻulotlar;
- d. bilimlar, mahorat va koʻnikmalar mustahkamlashga oid mashgʻulotlar

50 Maktabgacha yoshdagi katta bolalarni nutqiy oʻstirishga doir vazifalar toʻgʻri berilgan qatorni toping?

- a. Emotsional-erkin muloqot – etakchi faoliyat turi hisoblanadi
- b. Tovushga taqlid qilishga oid soʻzlardagi tovushlar bilan mustaqil oʻyinlarni va oʻyin harakatlarini turli xil tovushlar bilan kuzatib borishni qoʻllab-quvvatlash.
- c. Nutqning asosiy irsiy vazifasi – aloqa funksiyasi, ijtimoiy aloqalar va atrofdagilarga taʼsiridan iborat
- d. Til voqeligini eng oddiy anglashni oʻstirish, bolalarni «tovush», «soʻz», «gap» atamalari bilan tanishtirish.

51 Bolalarda artikulyatsiya apparatining harakatchanligini o'stirish, bo'g'inlardagi, so'zlardagi tovushlarni o'zga tilining orfoyepik qoidalariga mos ravishda sof, tushunarli ifodalashni shakllantirish nimaga ta'rif berilgan?

- a. Ravon nutq
- b. Lug'at
- c. To'g'ri talaffuz
- d. Grammatika

52 Ikki yoshga kelib bolaning lug'at zahirasi nechta so'zga etadi.

- a. 100-200 ta so'z
- b. 200-300 ta so'z
- c. 100-150 ta so'z
- d. 300-400 ta so'z

53 Tayyorlash guruhi bolalari nechta iboradan tarkib topgan ravon hikoya tuza oladi?

- a. 5-7 ta ibora
- b. 8-10 ta ibora
- c. 10-12 ta ibora
- d. 8-12 ta ibora

54 Necha oydan boshlab bolada nutqiy taqlid va ovoz ifodaliligi rivojlanadi?

- a. 9 oy
- b. 12 oy
- c. 8 oy
- d. 10oy

55 Bolalar nutqini tadqiq etish chog'ida maktabgacha yoshda so'z ustida ishlashni bolalar nutqi tuzilmasini o'stirishning muhim shartidir – qaysi olimning pedagogik qarashi?

- a. F.A.Soxin
- b. O.S.Ushakova

- c. A.G.Tambovseva,
- d. M.Leushina

56 Didaktik maqsadlar bo'yicha mashg'ulotlar turlarini ajratib ko'rsatilgan qatorni toping ?

- a. Yangi materialni ma'lum qilish mashg'uloti;
- b. Bilimlar, mahorat va ko'nikmalar mustahkamlashga oid mashg'ulotlar;
- c. Bilimlarni umumlashtirish va tizimlashtirishga oid mashg'ulotlar;
- d. Yuqoridagi barcha javoblar to'g'ri;

57 1 yoshdan 3 yoshgacha bo'lgan bolalar nutqini o'stirishga doir mashg'ulotlar turlari to'g'ri berilgan qatorni toping?

- a. Didaktik o'yinlar, ermak o'yinlar, sahna ko'rinishlari shakli
- b. Bunda ko'rgazmaviylik, o'yin usullari va didaktik o'yinlarni
- c. Bilimlarni umumlashtirish va tizimlashtirishga oid mashg'ulotlar;
- d. Bilimlar, mahorat va ko'nikmalar mustahkamlashga oid mashg'ulotlar

58 Nutqni ilk o'stirish ikki davrga bo'linadi bular qaysilar?

- a. Birinchisi – tayyorgarlik, ikkinchisi – mustaqil nutqni rasmiylashtirish.
- b. Birinchisi – tayyorgarlik, ikkinchisi – tashkiliy
- c. Birinchisi – tashkiliy, ikkinchisi – mustaqil nutqni rasmiylashtirish
- d. Birinchisi – tayyorgarlik, ikkinchisi – mustaqil

59 “Eng birinchi galda nasl-nasabni toza saqlamoq, qadr-qimmatni bilmoq inson tarbiyasining gultojidir”- ushbu jumlar qaysi muallifning, qanday asarida keltirilgan?

- a. A.Navoiyning “Hamsa” sida;
- b. Kaykovusning “Qubbusnoma” sida;
- c. A.Fitratning “Oila” sida;
- d. A.Qodiriyning “O'tgan kunlar” da;

60 Katta guruh bolalari nechta iboradan tarkib topgan ravon hikoya tuza oladi?

- a. 5-7 ta ibora
- b. 6-10 ta ibora
- c. 10-12 ta ibora
- d. 8-12 ta ibora

61 Ta'lim metodlari to'g'ri berilgan qatorni toping?

- a. Ko'rgazmalilik, og'zaki bayon qilish ,amaliy metod
- b. Didaktik o'yinlar, ermak o'yinlar, sahna ko'rinishlari shakli
- c. Ko'rgazmalilik, didaktik ,amaliy metod
- d. Ko'rgazmalilik, sahna ko'rinishlari shakli

62 O'zga talab predmetli-nutqiy muhitning bola rivojlanishning keyingi bosqichiga o'tishida uning imkoniyatlariga mos kelishidan, ya'ni predmetli-nutqiy muhit orqali yaqin psixologik rivojlanish hududini yaratishdan iboratdir - qaysi olimning pedagogik qarashi?

- a. F.A.Soxin
- b. O.S.Ushakova
- c. L.S.Vigotskiy
- d. M.Leushina

63 Nutqiy namuna- bu?

- a. Bilimlarni biridan ikkinchisiga berish maqsadida o'qituvchi va o'quvchi tomonidan amalga oshirilayotgan harakatga aytiladi.
- b. Bolalarga qanday harakat qilish, qanday qilib natijaga erishish mumkinligi tushuntiriladi.
- c. Bu tarbiyachining to'g'ri, ilgaridan mashq qilingan nutqiy faoliyatidir
- d. O'rgatuvchi usul bo'lib, unda bolaning javobi yoki hikoyasi haqida asoslangan mulohaza bildiriladi

64 Dialog – bu?

- a. Bir shaxsning ravon nutqi.
- b. Ikki yoki bir necha kishining suhbatlari
- c. Sabab-oqibatli munosabatlarda bo'lgan faktlar haqidagi xabarlar esa mulohaza deb yuritiladi.

d. Birinchisi – tayyorgarlik, ikkinchisi – mustaqil

65 Nutqni ilk o'stirish ikki davrga bo'linadi bular qaysilar?

a. Birinchisi – tayyorgarlik, ikkinchisi – mustaqil nutqni rasmiylashtirish.

b. Birinchisi – tayyorgarlik, ikkinchisi – tashkiliy

c. Birinchisi – tashkiliy, ikkinchisi – mustaqil nutqni rasmiylashtirish

d. Birinchisi – tayyorgarlik, ikkinchisi – mustaqil

66 ...ta'lim metodikasi sifatida – bu tarbiyachining bolalar guruhi bilan (yoki alohida bir bola bilan) aniq maqsadga yo'naltirilgan, muayyan mavzuda oldindan tayyorlangan so'zlashuvidir.

a. Manolog

b. Amaliy

c. Suhbat

d. O'stirish

67 ...Shaxs rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillarni ko'rsating.

a. Faoliyat , jamoat, axborot;

b. Tarbiya, ta'lim, ma'lumot;

c. Irsiyat, muhit, ta'lim-tarbiya;

d. Bilim, ko'nikma, malaka;

68 Dastlabki etti yilda bolada kattalar bilan muloqotga ehtiyoj rivojlanishining nechta bosqichi ro'y beradi?

a. 2 ta bosqichi

b. 3 ta bosqichi

c. 4 ta bosqichi

d. 5 ta bosqichi

69 Dialog – bu?

a. Bir shaxsning ravon nutqi.

b. Ikki yoki bir necha kishining suhbat

c. Sabab-oqibatli munosabatlarda bo'lgan faktlar haqidagi xabarlar esa mulohaza deb yuritiladi.

d. Birinchisi – tayyorgarlik, ikkinchisi – mustaqil

70 Bu kishilarning muloqotini va o'zaro bir-birlarini tushunishlarini ta'minlovchi mazmunan keng yoyilgan fikrdir nimaga ta'rif berilgan?

- a. Ravon nutq
- b. Lug'at
- c. To'g'ri talaffuz
- d. Grammatika

71 Bolalarga monologik nutqni muntazam o'qitish taxminan necha yoshdan boshlanadi?

- a. To'rt yoshdan
- b. Besh yoshdan
- c. Uch yoshdan
- d. Olti yoshdan

72 ...ta'lim metodikasi sifatida – bu tarbiyachining bolalar guruhi bilan (yoki alohida bir bola bilan) aniq maqsadga yo'naltirilgan, muayyan mavzuda oldindan tayyorlangan so'zlashuvidir.

- a. Monolog
- b. Amaliy
- c. Suhbat
- d. O'stirish

73 Qayta hikoya qilishga ta'rif qaysi qatorda to'g'ri berilgan?

- a. Nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash ham til voqeligini eng oddiy tarzda anglashni shakllantirish bilan o'zaro bog'liqdir
- b. Maktabgacha davrdagi katta yoshda nutqning grammatik jihatdan to'g'riligini shakllantirish nutqqa nisbatan tanqidiy munosabatning paydo bo'lganligi
- c. Lug'atni o'stirishda uning sifat jihatidan takomillashtirilishi oldingi o'ringa chiqadi.
- d. Eshitilgan badiiy asarni ravon, ifodali aytib berish

74 Dastlabki etti yilda bolada kattalar bilan muloqotga ehtiyoj rivojlanishining nechta bosqichi ro'y beradi?

- a. 2 ta bosqichi
- b. 3 ta bosqichi
- c. 4 ta bosqichi
- d. 5 ta bosqichi

75 . Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun hikoyalarning necha turga bo'linadi?

- a. To'rt
- b. Besh
- c. Uch
- d. Olti

76 Bu kishilarning muloqotini va o'zaro bir-birlarini tushunishlarini ta'minlovchi mazmunan keng yoyilgan fikrdir nimaga ta'rif berilgan?

- a. Ravon nutq
- b. Lug'at
- c. To'g'ri talaffuz
- d. Grammatika

77 Ilk turdagi nutqiy rivojlanishda maxsus tayyorgarliksiz hikoya qilib berish necha yoshdan boshlanadi?

- a. 3-4 yoshdan
- b. 4-5yoshdan
- c. 2-3yoshdan
- d. 5-6 yoshdan

78 Bolalarga monologik nutqni muntazam o'qitish taxminan necha yoshdan boshlanadi?

- a. To'rt yoshdan
- b. Besh yoshdan
- c. Uch yoshdan
- d. Olti yoshdan

79 Necha yoshidan boshlab bolalarga hikoya qilishda tarbiyachi hikoyani yo'naltiruvchi savollar, ba'zida esa aytib turuvchi savollar bilan osonlashtirgani holda to'g'ridan-to'g'ri savollar bilan yordam berib turiladi?

- a. To'rt yoshdan
- b. Besh yoshdan
- c. Uch yoshdan
- d. Olti yoshdan

80 Qayta hikoya qilishga ta'rif qaysi qatorda to'g'ri berilgan?

- a. Nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash ham til voqeligini eng oddiy tarzda anglashni shakllantirish bilan o'zaro bog'liqdir
- b. Maktabgacha davrdagi katta yoshda nutqning grammatik jihatdan to'g'riligini shakllantirish nutqqa nisbatan tanqidiy munosabatning paydo bo'lganligi
- c. Lug'atni o'stirishda uning sifat jihatidan takomillashtirilishi oldingi o'ringa chiqadi.
- d. Eshirilgan badiiy asarni ravon, ifodali aytib berish

81 Voqealarni biron-bir qahramon bilan birgalikda vaqt bo'yicha ketma-ketlikda aytishdir. Qanday hikoya turiga kiradi?

- a. Tavsifiy
- b. Didaktik
- c. Syujetli
- d. Dialog

82 Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun hikoyalarning necha turga bo'linadi?

- a. To'rt
- b. Besh
- c. Uch
- d. Olti

83 Eng avvalo bola lug'atidagi miqdoriy o'zgarishlarni qayd etish lozim. Chunonchi, 1 yoshda kichkintoy nechta so'zni faol biladi ?

- a. 8-10 ta so'z
- b. 9-11 ta so'z
- c. 7-10 ta so'z

d. 10-12 ta soʻz

84 Ilk turdagi nutqiy rivojlanishda maxsus tayyorgarliksiz hikoya qilib berish necha yoshdan boshlanadi?

a. 3-4 yoshdan

b. 4-5yoshdan

c. 2-3yoshdan

d. 5-6 yoshdan

85 Eng avvalo bola lugʻatidagi miqdoriy oʻzgarishlarni qayd etish lozim. 6 yoshga kelib esa uning faol lugʻati necha ming ta soʻz biladi ?

a. 2-3 mingtagacha soʻz

b. 3-3,5 mingtagacha soʻz

c. 3-4 mingtagacha soʻz

d. 4-4,5 mingtagacha soʻz

86 Necha yoshidan boshlab bolalarga hikoya qilishda tarbiyachi hikoyani yoʻnaltiruvchi savollar, baʼzida esa aytib turuvchi savollar bilan osonlashtirgani holda toʻgʻridan-toʻgʻri savollar bilan yordam berib turiladi?

a. Toʻrt yoshdan

b. Besh yoshdan

c. Uch yoshdan

d. Olti yoshdan

87 Lugʻatni egallash jarayoni tushunchalar bilan uzviy bogʻliq va shu tufayli u qanday oʻziga xos xususiyatlarga ega?

a. Nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash ham til voqeligini eng oddiy tarzda anglashni shakllantirish bilan oʻzaro bogʻliqdir

b. Maktabgacha davrdagi katta yoshda nutqning grammatik jihatdan toʻgʻriligini shakllantirish nutqqa nisbatan tanqidiy munosabatning paydo boʻlganligi Nutqning barcha turlari va shakllari til shaxsining takrorlanmas individual qiyofasini yaratgan holda oʻzaro hamjihatlikda mavjud boʻladi

c. Bolalar lugʻatining mazmuni va soʻzning maʼnosi, mazmun-mohiyatini asta-sekin egallashi.

88 Voqealarni biron-bir qahramon bilan birgalikda vaqt bo'yicha ketma-ketlikda aytishdir. Qanday hikoya turiga kiradi?

- a. Tavsifiy
- b. Didaktik
- c. Syujetli
- d. Dialog

89 Lug'atni egallash jarayoni tushunchalar bilan uzviy bog'liq va shu tufayli u nechta xususiyatga bo'linadi.?

- a. To'rt
- b. Besh
- c. Uch
- d. Oli

90 Eng avvalo bola lug'atidagi miqdoriy o'zgarishlarni qayd etish lozim. Chunonchi, 1 yoshda kichkintoy nechta so'zni faol biladi ?

- a. 8-10 ta so'z
- b. 9-11 ta so'z
- c. 7-10 ta so'z
- d. 10-12 ta so'z

91 Lug'atni boyitish metodlari to'g'ri berilgan qatorni toping?

- a. Ko'rgazmalilik, og'zaki bayon qilish ,amaliy metod ;
- b. didaktik o'yinlar, ermak o'yinlar, sahna ko'rinishlari shakli
- c. Ko'rgazmalilik, didaktik , badiiy asarlarni o'qish,
- d. Atrof-olamni bevosita kuzatish, mazmuni bolalarga notanish bo'lgan yoki juda kam tanish bo'lgan suratlarni ko'rsatish; badiiy asarlarni o'qish,

92 Eng avvalo bola lug'atidagi miqdoriy o'zgarishlarni qayd etish lozim. 6 yoshga kelib esa uning faol lug'ati necha ming ta so'z biladi ?

- a. 2-3 mingtagacha so'z
- b. 3-3,5 mingtagacha so'z
- c. 3-4 mingtagacha so'z
- d. 4-4,5 mingtagacha so'z

93 Bola o'ziga tanish ertak qahramonlaridan biri rolini o'ynaydi, o'yin jarayonida u qahramon so'zlarini takrorlaydi va shu tariqa o'z nutqini boyitadi. Bu qanday o'yin turiga kiradi?

- a. Rolli o'yin
- b. «Rejissyorlik» o'yin
- c. Sahnalashtirish o'yin
- d. Syujetli o'yin

94 Lug'atni egallash jarayoni tushunchalar bilan uzviy bog'liq va shu tufayli u qanday o'ziga xos xususiyatlarga ega?

- a. Nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash ham til voqeligini eng oddiy tarzda anglashni shakllantirish bilan o'zaro bog'liqdir
- b. Maktabgacha davrdagi katta yoshda nutqning grammatik jihatdan to'g'riligini shakllantirish
- c. Nutqning barcha turlari va shakllari til shaxsining takrorlanmas individual qiyofasini yaratgan holda o'zaro hamjihatlikda mavjud bo'ladi
- d. Bolalar lug'atining mazmuni va so'zning ma'nosi, mazmun-mohiyatini asta-sekin egallashi.

95 O'yinida bola o'ziga rol olmaydi, aksincha u ushbu syujetda rollarni o'yinchoqlar o'rtasida taqsimlaydi. Bu qanday o'yin turiga kiradi?

- a. Rolli o'yin
- b. «Rejissyorlik» o'yin
- c. Sahnalashtirish o'yin
- d. Syujetli o'yin

96 Lug'atni egallash jarayoni tushunchalar bilan uzviy bog'liq va shu tufayli u nechta xususiyatga bo'linadi.?

- a. To'rt
- b. Besh
- c. Uch
- d. Olti

97 O'zlashtirilgan til materialini mustahkamlashda bolalarga ijobiy mashq sifatida xizmat qiladi. Bolalar ataylab o'z oldiga muayyan hayotiy vaziyatlarda kattalardan eshitgan nutqini yoki ertak qahramoni nutqini aniq berishni maqsad qilib qo'yadilar. Bu qanday o'yin turiga kiradi?

- a. Rolli o'yin
- b. «Rejissyorlik» o'yin
- c. Sahnalashtirish o'yin
- d. Syujetli o'yin

98 Lug'atni boyitish metodlari to'g'ri berilgan qatorni toping?

- a. Ko'rgazmalilik, og'zaki bayon qilish ,amaliy metod ;
- b. Didaktik o'yinlar, ermak o'yinlar, sahna ko'rinishlari shakli
- c. Ko'rgazmalilik, didaktik , badiiy asarlarni o'qish,
- d. Atrof-olamni bevosita kuzatish, mazmuni bolalarga notanish bo'lgan yoki juda kam tanish bo'lgan suratlarni ko'rsatish; badiiy asarlarni o'qish

99. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun hikoyalarning necha turga bo'linadi?

- a. To'rt
- b. Besh
- c. Uch
- d. Olti

100. Necha yoshidan boshlab bolalarga hikoya qilishda tarbiyachi hikoyani yo'naltiruvchi savollar, ba'zida esa aytib turuvchi savollar bilan osonlashtirgani holda to'g'ridan-to'g'ri savollar bilan yordam berib turiladi?

- a. To'rt yoshdan
- b. Besh yoshdan
- c. Uch yoshdan
- d. Olti yoshdan

1. FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

2. Karimov I.A. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori: O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi IX sessiyasida so'zlagan nutqi, 1997 yil 29 avgust // –T., 1997. - 4-9 b.
3. Karimov I.A. O'zbekiston buyuk kelajak sari. –T.: O'zbekiston, 1998. -68 b.
4. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni / Barkamol avlod – O'zbekiston kelajagining poydevori. –T., 1997. -20-29 b.
5. «Sog'lom avlod davlat dasturi to'g'risida»: O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qarori, 2000 yil 15 fevral / Xalqso'zi. 2000, 16 fevral.
6. O'zbekiston Respublikasining «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» / Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. –T., 1997. -46 b.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 29 dekabrda «2017-2021 yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Qarori.
8. Oz.Res.Prizidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2018 yilning 19 martida “Ta'lim tizimida pedagog kadrlar salohiyotini oshirish va takomillashtirish”ga bag'ishlangan yig'ilishi.
9. “Ilk qadam” davlat dasturi. –T., 2018.
10. Maktabgacha ta'lim Konsepsiyasi. –T., 2019.
11. Арушанова А.Г. Развитие речи дошкольника (грамматика). Методическое пособие для воспитателей. -М., 1997.
12. Анна Фрейд. Детский психоанализ. –СПб.: Питер, 2003.
13. M.Asqarova va bosh. Kichik yoshdagi bolalar nutqini o`stirish. –T., 2001.
14. O.Abduazimov. Multimedia – noyob ne'mat / «Xalq so'zi» gazetasi, 2002 yil, 28-fevral.
15. N.X.Begmatova, M.Aripov. Multimediya texnologiyasidan foydalanish. –T., 2012.
16. O.A.Bekmatova va boshq. Quvnoq harflar. –T.: O'qituvchi, 2000.

17. F.N.Vaxobova, M.Sh.Rasulova va boshq. Maktabgacha yoshdagi bolalar ta'lim-tarbiyasiga qo'yiladigan davlat talablari. –T., 2008.
18. Гербова В. Планирование работы по развитию речи и ознакомлению с художественной литературой // Дошкольное воспитание. 1999. №3. -С. 19-22.
19. G.Jalolova. Bolalarni maktabga tayyorlashda noan'anaviy o'yinlardan foydalanish. –T., 2004.
20. M.Jumaboev. Bolalar adabiyoti. –T., 1996.
21. X.X.Иминходжаева, Т.О.Гурман. Нетрадиционные формы и приёмы обучения узбекской разговорной речи детей русскоязычных групп детских садов // Узбекский, русский языки и литература в школе. -1991. №5. С. 40-43.
22. R. Ismailova Idrok jarayoni – etakchi omil: 6-7 yoshli bolalarga tarbiya // Boshlang'ich ta'lim. 1999. №3. 36-37 b.
23. M.Ismoilova Noan'anaviy ish uslublari orqali bolalarning ijodiy qobiliyatlarini o'stirish yo'llarini axtaryapmiz: Tajriba minbari // Maktabgacha tarbiya. 1992. №2. 44-46 b.
24. Кадирова Р.М. Теория и методика развития речи (Текст лекций). –Т.: УзПФТИ, 2000.
25. R.M.Kadirova. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda dialogik nutqni o'stirishning omillari (O'quv qo'llanma). –Т.: TDPU, 2002.
26. Lyublinskaya A.A. Tarbiyagacha bolalarning rivojlanishi haqida. –Т.: O'qituvchi, 1997. -279 b.
27. Belaya V. Maktabgacha ta'lim muassasasida pedagogik kengash. –M., 2009.
28. L.R.Мо'minoва. Maktabgacha yoshdagi bolalarni savodga o'rgatish dasturi. – T., 1996.
29. S.Mirjalilova, R.To'laganova. Talim jarayonida pedagogik texnologiyalar. Metodik tavsiyonoma. –T., 2008.
30. Nutq o'stirish (Bolalar bog'chalari uchun she'r va topishmoqlar to'plami). – T., 2013.
31. D.A.Nurkeldiyeva va boshq. Barmoqlar mashqi va logopedik o'yinlar. –T., 2007.

32. M.Ochilov. O'qitish usuli – pedagogik texnologiyalarning asosiy komponenti // Xalqta'limi. 1999. №6. -32-35 b.
33. O'.Otavaliyeva. Bola tarbiyasida bog'cha va oila hamkorligi. –T.: O'qituvchi, 1994. -72 b.
32. Подласый В.И. 100 саволга 100 жавоб. -М.: 2004.
33. Подласый И.П. Педагогика: Новый курс: Учебник для студентов высш. учеб. завед : В 2 кн. – М.: Владос,
34. Психология. // Под ред. Е.И.Рогова. Учебное пособие для студентов ВУЗа. –М.: Владос, 2005.
35. Ya.Sayidahmedov. Yangi pedagogik texnologiya mohiyati // Xalqta'limi. - 1999. №1. -97-102 b.
36. R.Safarova va boshq. Savod o'rgatish darslari. –T.: Ma'naviyat, 2003.
37. O'.Tolipov. Tajriba-sinov ishlarini o'tkazishda yangi pedagogik texnologiyalar // Xalqta'limi.1999.№2-3. -63-68 b.
38. M.Umarova. Bolalarda atrof-muhitga mas'uliyatli munosabatni shakllantirish. Metodik tavsiyalar. –T.: Nur-sehri Oshiyoni, 2007. -67 b.
39. M.Fayzullaeva, Z.Raximova, M.Rustamova. Maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqini o'stirish (Tayyorlov guruhi uchun mashg'ulotlar ishlanmasi). –T., 2010.
40. Q.Shodiyeva. Maktabgacha yoshdagi bolalarni to'g'ri talaffuzga o'rgatish. – T.: O'qituvchi, 1990.
41. Q. Shodieva. O'rta guruh bolalari nutqini o`stirish. –T.: O`qituvchi, 1993.
42. F.R.Qodirova, R.M.Kadirova. Bolalar nutqini o'stirish nazariyasi va metodikasi. –T.: Istiqlol, 2006.
43. M.Qo'chqorova. Maqsadga erishish yo'lida: Bolalar o'yinlari orqali olgan bilimlar // Boshlang'ich ta'lim. -1999. №3 30b.
44. Edited by Mary Rafferty. Abrief review of approaches to oral language developme nt. –USA: 2014.

45. Edited by R. Marlow-Ferguson World Education Encyclopedia: A Survey of Educational Systems Worldwide. Farmington Hills: Gale Group, 2002.

II. Elektron ta'lim resurslari

1. www. tdpu. uz
2. www. pedagog. uz
3. www. Ziyonet. uz
4. www. edu. uz
5. tdpu-INTERNET. Ped.

TEST KALITI

1. a	21.d	41.a	61.b	81.a
2. a	22.b	42.d	62.b	82.d
3.c	23.b	43.b	63.a	83.c
4.d	24.a	44.b	64.c	84.c
5.c	25.d	45.c	65.c	85.d
6.d	26.d	46.b	66.b	86.b
7.b	27.a	47.d	67.d	87.b
8.b	28.d	48.c	68.c	88.a
9.c	29.b	49.a	69.c	89.c
10.c	30.b	50.d	70.c	90.c
11.d	31.b	51.a	71.a	91.c
12.d	32.c	52.d	72.a	92.d
13.c	33.a	53.c	73.b	93.d
14.b	34.b	54.b	74.c	94.b
15.b	35.a	55.d	75.d	95.c
16.d	36.c	56.a	76.b	96.d
17.d	37.d	57.b	77.c	97.b
18.a	38.d	58.d	78.a	98.c
19.c	39.b	59.a	79.b	99.d
20.b	40.d	60.a	80.d	100.d